

Rekenkameronderzoek vestigingsklimaat Enschede

Eindrapport, 14 september 2023

The screenshot shows a news website interface with several articles highlighted by colored boxes:

- Top Left (Red box):** Article titled "Nieuwe regels voor terrassen in Enschede: de gezelligheid blijft en wordt zelfs uitgebreid". The text mentions that everyone in Enschede can now have a terrace outside, a rule that was previously only for restaurants.
- Top Right (Blue box):** Article titled "Twente Board: miljoenen van het Rijk voor treinverbinding met Duitsland 'kroon op het werk'". It reports that the Twente Board has received millions from the government for a rail connection to Germany.
- Middle Left (Yellow box):** Article titled "Eerste tientallen miljoenen euro's gaan rollen op Kennispark in Enschede: dit zijn de plannen". It discusses the first tens of millions of euros being spent on the renovation and new construction of Kennispark Twente.
- Middle Right (Yellow box):** Article titled "Amper hightech-interesse voor Technology Base: Enschede zet nu deur open voor maakindustrie". It states that very few high-tech companies are interested in the Technology Base, so the city is now opening its doors to manufacturing.
- Bottom Left (Red box):** Article titled "Erin en eruit voor niks: Enschedese parkeergarages eerste uur gratis". It reports that from January, parking in the city's parking garages will be free for the first hour.

Roots Beleidsadvies i.s.m. AnalyZus

In opdracht van de Rekenkamer Enschede

Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	3
1. Inleiding	6
1.1 Aanleiding en doelstelling	6
1.2 Onderzoeksvragen.....	6
1.3 Visie op economisch vestigingsbeleid	7
1.4 Afbakening	9
1.5 Methodiek	10
1.6 Leeswijzer	12
2. Beleid.....	13
2.1 Invulling beleid	13
2.2 Inzet instrumenten	18
2.3 Inzet middelen	24
2.4 Conclusie.....	27
3. Ervaring doelgroepen	29
3.1 Overall ervaringen doelgroepen.....	29
3.2 Ervaringen op winkellocaties	29
3.3 Ervaringen op overige werklocaties	31
3.4 Conclusie.....	32
4. Invloed van ontwikkelingen	34
4.1 Invloed van Corona	34
4.2 Invloed van veranderende situatie bij de gemeente Enschede	36
4.3 Invloed van veranderend economisch tij.....	37
4.4 Conclusie.....	38
5. Resultaten beleid	39
5.1 Bereiken van beoogde doelen	39
5.2 Gewenste en ongewenste effecten.....	44
5.3 Verwachtingen toekomst	45
5.4 Conclusie.....	47
6. Regionale context	48
6.1 Invulling samenwerking	48
6.2 Ontwikkeling vestigingsklimaat	53
6.3 Conclusie.....	58
7. Conclusies en aanbevelingen	59
7.1 Conclusies	59
7.2 Aanbevelingen	62
Bijlagen.....	64
Bijlage A: Geraadpleegde bronnen.....	64
Bijlage B: Gesprekspartners interviews	69
Colofon	70

Managementsamenvatting

Aanleiding en doelstelling

De Rekenkamer Enschede heeft Roots Beleidsadvies gevraagd een onderzoek uit te voeren naar het beleid dat is gericht op de versterking van het economisch vestigingsklimaat. De uitkomsten van het onderzoek kunnen onder andere worden benut voor de actualisatie van de economische visie zoals die door het College van B&W is aangekondigd.

Vraagstelling en methodiek

In het onderzoek stond de volgende hoofdvraag centraal:

Welk beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat heeft de gemeente de afgelopen zes jaar gevoerd voor de verschillende doelgroepen en wat zijn daarvan de gerealiseerde en nog te verwachten resultaten (prestaties en effecten)?

Deze hoofdvraag is aan de hand van acht deelvragen beantwoord die gaan over de invulling van het beleid, de ervaring van doelgroepen, de invloed van (externe) ontwikkelingen, de resultaten van het beleid en Enschede in regionaal perspectief. De analyse richtte zich daarbij op de periode 2016-2022 en maakte onderscheid naar drie geografische schaalniveaus (werklocaties, Enschede, Regio). Ruimtelijk-functioneel is in het onderzoek een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de winkellocaties als concentratiegebieden van winkeliers en (een deel van) het mkb en anderzijds de bedrijventerreinen en kantoorlocaties als concentratiegebieden van startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie.

Beantwoording normen

Bij de analyse heeft Roots het onderstaande normenkader gehanteerd.

Onderdeel	Norm
Beleid	<ul style="list-style-type: none">De gemeente heeft beleid geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie.De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de instrumenten die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet.De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de middelen die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet.
Ervaring doelgroepen	<ul style="list-style-type: none">De diverse doelgroepen ervaren het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het vestigingsklimaat als positief.
Ontwikkelingen	<ul style="list-style-type: none">De gemeente stelt haar beleid bij o.b.v. relevante (externe) ontwikkelingen.
Resultaten	<ul style="list-style-type: none">Met het gevoerde beleid is aantoonbaar bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van Enschede.De gemeente heeft inzicht in gewenste en eventueel ongewenste effecten van het gevoerde beleid.Interne en externe stakeholders verwachten richting de toekomst positieve resultaten van het gevoerde beleid.
Regio	<ul style="list-style-type: none">De gemeente werkt samen in de Twentse stedenband, de Regio Twente en de Euregio t.b.v. een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat.Het vestigingsklimaat in Enschede ontwikkelt zich positief ten opzichte van het vestigingsklimaat in Hengelo en Almelo

Conclusies

Op alle normen kan positief worden geoordeeld. We zien dat de gemeente *beleid* heeft geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie en

daarbij vooral heeft ingezet op het aantrekken en vasthouden van meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken. De gemeente maakte daarbij een onderbouwde keuze voor de *instrumenten* en *middelen* en is creatief omgegaan met de bezuinigingsopgaven waarvoor de gemeente stond.

De diverse doelgroepen blijken het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het economisch vestigingsklimaat in algemene zin positief te hebben *ervaren*. Dit betekent niet zo zeer dat elke ondernemer het beleid en de inspanningen van de gemeente positief waardeerde, maar dat vertegenwoordigers van ondernemers zagen dat de gemeente binnen haar soms beperkte mogelijkheden zich sterk inzette om het economisch vestigingsklimaat positief te beïnvloeden.

Ook hebben we gezien dat de gemeente haar beleid ten aanzien van het economisch vestigingsklimaat bijstelde op basis van relevante (externe) *ontwikkelingen* en dat deze ontwikkelingen een belangrijke onderlegger vormen voor het beleid. In de onderzoeksperiode gold dit in het bijzonder voor Corona, veranderde situaties bij de gemeente Enschede zelf en een verander(en)d economische tij.

Op basis van de relevante beleidsdoelen kunnen we concluderen dat de gemeente Enschede met haar beleid aantoonbaar heeft bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van de stad en een goed inzicht heeft in de effecten van het beleid. Interne en externe stakeholders verwachten richting de toekomst dan ook positieve *resultaten*. Tegelijkertijd is het de vraag of de gemeente over alle middelen beschikt om de grote opgaven voor de stad aan te gaan. Voor het aantrekken en vasthouden van meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en (grote) maatschappelijke vraagstukken is een goede regionale samenwerking in ieder geval een must.

Op het vlak van *regionale samenwerking* is geconcludeerd dat de gemeente zowel binnen Twente als met de (steden in de) Duitse grensstreek actief samenwerkt ten behoeve van een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat. Ook ontwikkelt het vestigingsklimaat in Enschede zich in het algemeen positief ten opzichte van het vestigingsklimaat in Hengelo en Almelo. De vraag is echter wel hoe belangrijk dit is. Juist een verder toenemende regionale samenwerking is nodig om Twente als technologische topregio sterker te ontwikkelen en niet alleen de beleidsambities van Enschede maar ook die van Twente als geheel te realiseren.

Aandachtspunten en aanbevelingen

Hoewel de gemeente Enschede positief scoort op de vooraf gestelde normen, zien wij diverse aandachtspunten voor het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat. Het gaat daarbij primair om:

- De structurele opgave om te (kunnen) blijven investeren in het economisch vestigingsklimaat.
- De beleidsaandacht voor het organiserend vermogen van ondernemers.
- De dienstverlening vanuit de gemeente aan bedrijven op reguliere bedrijventerreinen.
- De uitvoering van het beleid omtrent de arbeidsmarkt (binden van talent) en werklocaties (vraag en aanbod in balans).
- De rol van Enschede in visie- en beleidsvorming op regionaal niveau.

Op basis daarvan zijn in het onderzoek de volgende aanbevelingen geformuleerd:

- Vergroot de structurele ruimte op de begroting danwel begroot meerjarig de incidentele uitgaven ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat.
- Vergroot de beleidsaandacht voor het organiserend vermogen van ondernemers.
- Vergroot de capaciteit bij het ondernemersloket voor de dienstverlening aan bedrijven op reguliere bedrijventerreinen.
- Versterk de regionale samenwerking (verder) om de grote opgaven van de stad op het vlak van ruimte (schaarste) en arbeidsmarkt (binden van talent) aan te gaan.
- Toon meer ambitie in regionaal verband om de beleidsambities van Twente als geheel te realiseren.

Tot slot

Wij hopen dat de opvolging van de aanbevelingen de resultaten van het omtrent het economisch vestigingsklimaat nog verder vergroot en (dus) leidt tot het aantrekken en binden van (nog) meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken in ons land.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en doelstelling

Elk jaar stelt de Rekenkamer Enschede een jaarplan op waarin de plannen voor het komende jaar worden geformuleerd. In het jaarplan voor 2022 kondigde de Rekenkamer een onderzoek naar het economisch beleid aan. Eén van de redenen daarvoor is dat de Rekenkamer reeds een uitgebreid onderzoek naar het woonbeleid uitvoerde en – evenals de gemeente Enschede in algemene zin – streeft naar een goede balans tussen wonen en werken. Een onderzoek naar het economisch beleid was alleen al om die reden waardevol. In hoeverre slaagt de gemeente Enschede erin een goede balans tussen wonen en werken te realiseren?

Een dergelijke onderzoeksvraag zou echter te algemeen zijn voor een rekenkameronderzoek. De Rekenkamer wilde graag een meer specifiek onderwerp en heeft gekozen om het onderzoek te richten op het beleid dat is gericht op de versterking van het economisch vestigingsklimaat. De uitkomsten van een dergelijk onderzoek zouden daarmee tevens kunnen worden benut voor de actualisatie van de economische visie zoals die door het college was aangekondigd.¹

1.2 Onderzoeksvragen

De Rekenkamer van de gemeente Enschede heeft de volgende hoofdvraag voor het onderzoek geformuleerd:

Welk beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat heeft de gemeente de afgelopen zes jaar gevoerd voor de verschillende doelgroepen en wat zijn daarvan de gerealiseerde en nog te verwachten resultaten (prestaties en effecten)?

De Rekenkamer heeft gevraagd om deze vraag aan de hand van acht deelvragen te beantwoorden. De betreffende deelvragen kunnen als volgt worden gestructureerd:

Beleid

1. Welk beleid heeft de gemeente Enschede in de periode 2016-2022 gevoerd om het vestigingsklimaat voor ondernemers (winkeliers, mkb², startups, hightech, grootschalig, zware industrie) te verbeteren?
 - a. Welke instrumenten zijn of worden daarvoor ingezet?
 - b. Hoeveel middelen zijn daarvoor ingezet?

Ervaring doelgroepen

2. Hoe ervaren de diverse doelgroepen het beleid en de inspanningen van de gemeente rondom het vestigingsklimaat?

Invloed van (externe) ontwikkelingen

3. Hebben (externe) ontwikkelingen uit de afgelopen zes jaar, zoals Covid (thuiswerken), invloed gehad op visie, beleid en regelingen/voorzieningen die de gemeente beschikbaar heeft gesteld en op de effecten daarvan?

¹ Zie o.a. Coalitieakkoord 2022-2026 'Samen trots op Enschede' en gemeentebegroting 2023.

² Inclusief kleinkunstenaars, ateliers en galerieën. Zorg en onderwijs worden niet meegenomen.

Resultaten van beleid

4. Wat zijn de resultaten (beleidsprestaties en effecten) van het gevoerde gemeentelijke beleid en welke resultaten zijn in de toekomst te verwachten? Benoem hierbij gewenste en ongewenste effecten³, die al dan niet te voorzien zijn.

Regionale samenwerking en verschillen

5. Hoe werkt Enschede samen met de Regio Twente en de Euregio (grensgebied Nederland-Duitsland), in het bijzonder met Hengelo en Almelo, als het gaat om vestiging van de diverse doelgroepen van het economische vestigingsbeleid?
6. Zijn er verschillen in hoe het vestigingsklimaat zich in Enschede, Hengelo en Almelo sinds 2016 heeft ontwikkeld?

De vraagstelling volgt daarmee de lijn van: invulling beleid (1), ervaring doelgroepen (2), invloed van ontwikkelingen (3), resultaten (4) en Enschede in regionaal perspectief (5 en 6).

1.3 Visie op economisch vestigingsbeleid

Gegeven de doelstelling om het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat te beoordelen op de gerealiseerde en nog te verwachten resultaten, is het van belang om inzicht te hebben in de wijze waarop gemeenten/overheden het economisch vestigingsklimaat kunnen beïnvloeden en hoe bedrijven/ondernemers dit vestigingsklimaat beoordelen.

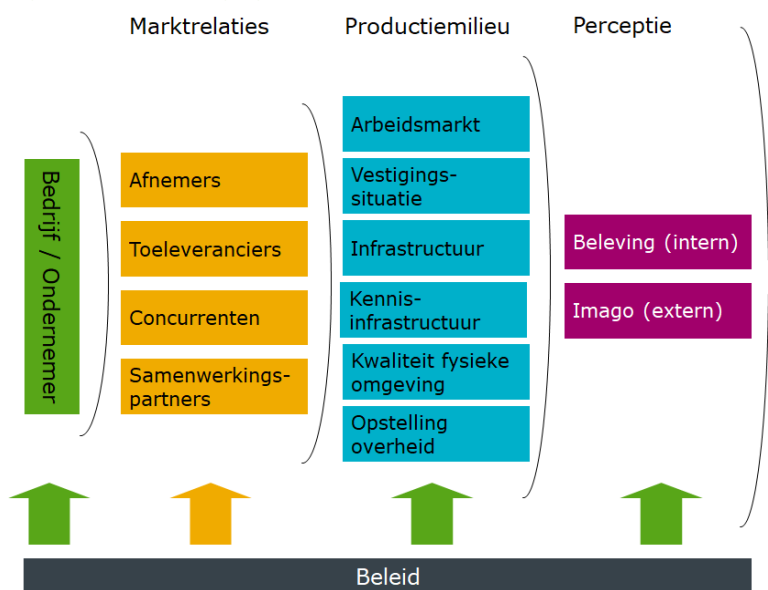
Uit onderzoek⁴ is gebleken dat de locatiekeuze van bedrijven afhangt van een groot aantal factoren. Ook blijkt de relevantie van die factoren sterk per sector te verschillen. Het beslistraject van bedrijven en ondernemers is daarbij grillig. Vaak kijken bedrijven eerst naar de absolute randvoorwaarden voor de locatie, zoals de ligging, de bereikbaarheid en de toegang tot specifieke voorzieningen (bijvoorbeeld een universiteit). Vervolgens wordt gekeken naar bedrijfseconomische factoren: wat zijn de operationele kosten per alternatief (zoals arbeid, energie, transport, grond-/huurprijs)? Voor sommige bedrijven is de locatiekeuze vooral een gevoelskwestie en geeft de binding met een bepaald gebied de doorslag. Dit maakt het veralgemeniseren van het belang en de beoordeling van vestigingsplaatsfactoren complex.

In ieder geval is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen factoren die de keuze voor een *regio* en de keuze voor een *werklocatie* bepalen. Figuur 1.1 toont de factoren van waaruit in belangrijke mate de kwaliteit van het regionale vestigingsklimaat – bijvoorbeeld dat in Twente – kan worden afgemeten. Dit verduidelijkt dat met beleid vooral de dienstverlening richting individuele bedrijven/ondernemers kan worden beïnvloed alsmede het productiemilieu en de perceptie van het gebied (zie groene pijlen). Op een belangrijke schil voor bedrijven/ondernemers (marktrelaties) kan minder direct vanuit beleid worden gestuurd (zie oranje pijl). Dat kan slechts indirect door beleid dat is gericht op de andere 'schillen'.

³ Bijvoorbeeld: werkgelegenheid, economische groei, aantrekken en behouden van talent, aantrekken van (nieuwe) bedrijven, voorkomen van leegstand, positie van Enschede in Twente/Achterhoek en de regio/grensgebied, verdringing, opvolging, leegstand in winkels en kantoren, (financiële) uitputting van regelingen, etc.

⁴ O.a. Ecorys (2001), Internationale benchmark regionaal investeringsklimaat; RPB (2007), Verhuizingen van bedrijven en groei van werkgelegenheid; PBL (2014), De relatie tussen vestigingsplaatsfactoren en de concentratie van de topsectoren; Roots Beleidsadvies (2023), Database Vastgoedbarometer.

Figuur 1.1: Het vestigingsklimaat vanuit het perspectief van ondernemers

Bron: Roots Beleidsadvies

Op het moment dat een ondernemer voor een bepaalde regio kiest, zal hij/zij vervolgens de kwaliteiten van beschikbare werklocaties beoordelen. Daarbij spelen de volgende factoren een rol:

Weging per cluster per criterium	Industrie en Bouw	Transport en Groothandel	Dienstverlening	Consumenten-diensten	Kennisintensieve bedrijven
Uitgifte-/huurprijs (gemiddeld)	15%	10%	10%	10%	10%
Marktrelaties					
Aanwezigheid zelfde type bedrijvigheid	10%	10%	10%	10%	10%
Ligging en bereikbaarheid					
Bereikbaarheid auto	30%	40%	15%	10%	25%
Bereikbaarheid OV	5%	5%	15%	5%	15%
Nabijheid haven	5%	5%	0%	0%	0%
Nabijheid luchthaven	5%	5%	0%	0%	0%
Nabijheid stedelijke voorzieningen	0%	0%	10%	20%	0%
Nabijheid kennisinstellingen	0%	0%	0%	0%	15%
Vestigingssituatie					
Kwaliteit fysieke omgeving	5%	5%	10%	10%	10%
Stedenbouwkundige uitstraling	5%	5%	10%	10%	10%
Zichtlocatie	5%	5%	5%	5%	5%
Aanwezigheid grote kavels	0%	10%	0%	0%	0%
Aanwezigheid hogere milieucategorieën	15%	0%	0%	0%	0%
Functie voor lokale bedrijven	0%	0%	15%	20%	0%

Bron: Ecorys

De percentages geven aan in welke mate de factoren bij de keuze van een locatie een rol spelen en zijn gebaseerd op grootschalig onderzoek onder bedrijven in ons land. Uiteraard gaat het hier om gemiddelden en spelen in de definitieve afweging van individuele bedrijven vaak ook subjectieve factoren een rol. Op basis van de bovenstaande factoren kan de aantrekkelijkheid van (formele) werklocaties echter goed worden afgemeten.

Rekenkameronderzoek geredeneerd vanuit het perspectief van ondernemers

Wij hebben ervoor gekozen om het onderzoek naar het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat in Enschede vorm te geven vanuit het perspectief van bedrijven/ondernemers. Dit betekent dat wij in het onderzoek vanuit het regionale perspectief (Euregio, Twente, Twentse stedenband) steeds verder inzoomen op de onderscheidende kwaliteiten van Enschede en afzonderlijke werklocaties. We kijken daarbij naar de eerder genoemde factoren op drie relevante schaalniveaus (Regio, Enschede, afzonderlijke werklocaties). De onderstaande tabel geeft aan hoe. Dit betekent dat de arbeidsmarkt bijvoorbeeld op regionaal en lokaal niveau wordt beschouwd en niet zo zeer op het niveau van afzonderlijke werklocaties. Bij de vestigingssituatie geldt dat laatste wel en wordt wat minder gekeken naar de situatie op regionaal niveau.

Figuur 1.2: Beschouwing vestigingsplaatsfactoren naar geografisch schaalniveau

Vestigingsplaatsfactoren	Regio	Enschede	Werklocaties
Arbeidsmarkt			
Infrastructuur / bereikbaarheid			
Vestigingssituatie (beschikbaarheid ruimte en prijs)			
Kennisinfrastructuur			
Kwaliteit fysieke omgeving			
Opstelling overheid			
Beleving / imago			

De vestigingsplaatsfactoren zijn teruggekomen in de interviews die voor dit onderzoek zijn uitgevoerd (zie bijlage B) en waren vooral relevant voor de deelvragen met betrekking tot de ervaring van doelgroepen, de invloed van (externe) ontwikkelingen, de resultaten van beleid en Enschede in regionaal perspectief. Ook werkten de thema's structurerend in de dossieranalyse die in belangrijke mate was gericht op het scherp krijgen van het gevoerde beleid en de instrumenten en middelen die daarvoor zijn ingezet. Overeenkomstig de wens van de Rekenkamer is het grondbeleid in die analyse niet betrokken.⁵

1.4 Afbakening

Geografisch

In geografisch opzicht heeft het onderzoek primair betrekking op de gemeente Enschede. Wel is het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat in dit onderzoek nadrukkelijk in regionaal perspectief geplaatst. Dit past ook bij het vestigingsgedrag van bedrijven dat zich vaak niet door gemeentegrenzen laat begrenzen. Daar waar in het onderzoek regionale vraagstukken aan de orde komen, maken we onderscheid naar drie schaalniveaus: de Twentse stedenband

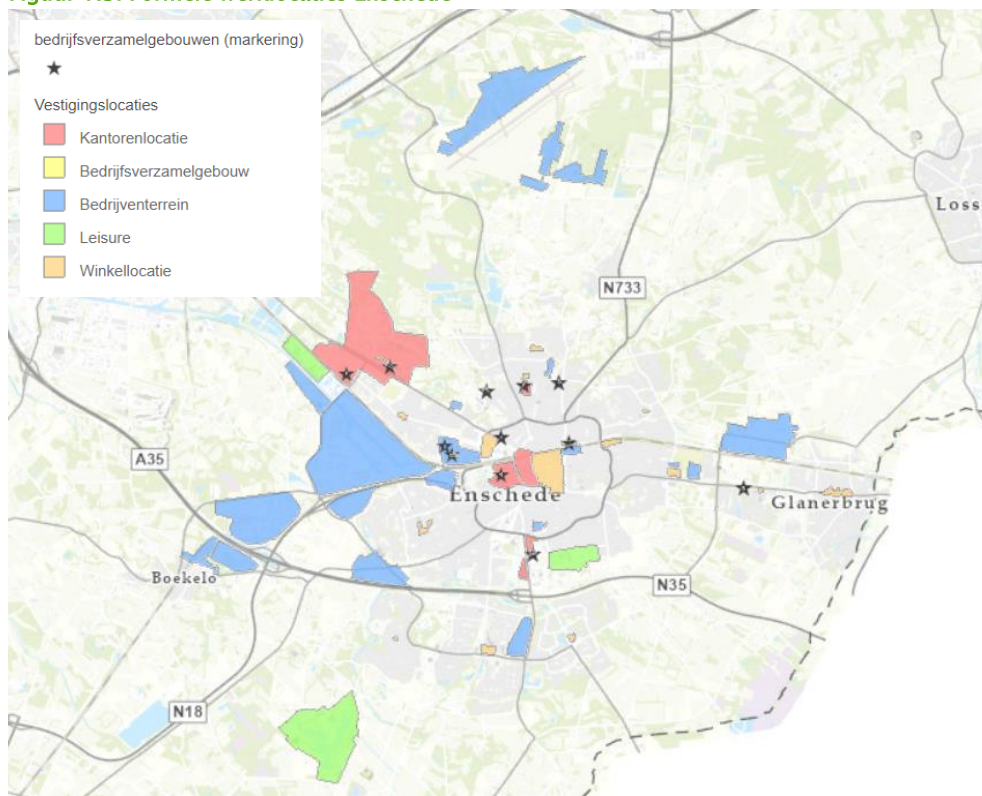
⁵ Omdat het grondbeleid niet voor alle doelgroepen van het onderzoek even relevant is en bovendien veel minder zichtbaar is voor de raad.

(Almelo, Hengelo, Enschede), Regio Twente (14 gemeenten) en de Euregio (129 gemeenten, waarvan 104 aan Duitse en 25 aan Nederlandse zijde van de grens).

Ruimtelijk-functioneel

Ruimtelijk-functioneel maken we een onderscheid tussen enerzijds de winkellocaties als concentratiegebieden van winkeliers en (een deel van) het mkb en anderzijds de bedrijventerreinen en kantoorlocaties als concentratiegebieden van startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie. Hoewel duidelijk is dat deze doelgroepen zich ook bevinden op meer informele werklocaties, zullen wij ons het in onderzoek primair richten op het beleid dat is gericht op formele werklocaties (zie figuur 1.3).

Figuur 1.3: Formele werklocaties Enschede

Bron: Gemeente Enschede

Onderzoeksperiode

De onderzoeksperiode beslaat 2016 tot en met 2022. Tegelijkertijd wordt voor wat betreft de resultaten (prestaties en effecten) ook nadrukkelijk vooruit gekeken. Wat zijn de te verwachten resultaten van het beleid dat reeds is ingezet? Deze vraag is in dit onderzoek voornamelijk met behulp van kwalitatief onderzoek beantwoord.

1.5 Methodiek

Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, hebben wij een aanpak gevolgd die bestond uit vier stappen:

1. In stap 1 is gestart met het onderzoek en zijn concrete werkafspraken gemaakt en relevante dossiers en informatie verzameld;
2. In stap 2 vond een analyse van relevante (gemeentelijke) dossiers en externe bronnen plaats (zie bijlage A voor een overzicht van geraadpleegde bronnen);

3. In stap 3 zijn de resultaten van de dossierstudie getoetst en aangevuld door middel van interviews met beleidsverantwoordelijken en externe partijen (zie bijlage B voor een overzicht van de gesprekspartners);
4. In stap 4 is de Nota van Bevindingen inclusief conclusies en aanbevelingen opgesteld.

Onderstaand overzicht biedt een schematische samenvatting van de onderzoeksvragen en de wijze waarop deze zijn beantwoord in het onderzoek.

Onderzoeksvragen	Dossier-analyse	Desk-research	Interviews stakeholders intern	Interviews stakeholders extern
Beleid				
1. Beleid	x		x	
a. Instrumenten	x		x	
b. Middelen	x		x	
Ervaring doelgroepen				
2. Ervaring beleid en inspanningen door doelgroepen		x		x
Invloed van (externe) ontwikkelingen				
3. Invloed externe ontwikkelingen op beleid, instrumenten en effecten	x		x	x
Resultaten van beleid				
4. Beleidsprestaties en effecten	x	x	x	x
Verwachte toekomstige resultaten			x	x
Regionale samenwerking en verschillen				
5. Samenwerking	x	x	x	x
6. Positionering en ontwikkeling		x	x	x

Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen is gebruik gemaakt van het onderstaande normenkader. Het normenkader is vormgegeven conform de inhoud en structuur van de onderzoeksvragen en voorafgaand aan de uitvoering van het onderzoek afgestemd met de Rekenkamer Enschede.

Onderdeel	Norm
Beleid	<ul style="list-style-type: none"> • De gemeente heeft beleid geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie. • De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de instrumenten die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet. • De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de middelen die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet.
Ervaring doelgroepen	<ul style="list-style-type: none"> • De diverse doelgroepen ervaren het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het vestigingsklimaat als positief.
Ontwikkelingen	<ul style="list-style-type: none"> • De gemeente stelt haar beleid bij o.b.v. relevante (externe) ontwikkelingen.
Resultaten	<ul style="list-style-type: none"> • Met het gevoerde beleid is aantoonbaar bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van Enschede. • De gemeente heeft inzicht in gewenste en eventueel ongewenste effecten van het gevoerde beleid. • Interne en externe stakeholders verwachten richting de toekomst positieve resultaten van het gevoerde beleid.
Regio	<ul style="list-style-type: none"> • De gemeente werkt samen in de Twentse stedenband, de Regio Twente en de Euregio t.b.v. een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat. • Het vestigingsklimaat in Enschede ontwikkelt zich positief ten opzichte van het vestigingsklimaat in Hengelo en Almelo

1.6 Leeswijzer

In lijn met het normenkader wordt in hoofdstuk 2 eerst ingegaan op de invulling van het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat. Hoofdstuk 3 gaat vervolgens in op de ervaring van doelgroepen en hoofdstuk 4 op de invloed van (externe) ontwikkelingen. In hoofdstuk 5 staan de resultaten van het beleid centraal en in hoofdstuk 6 de regionale samenwerking en verschillen. Hoofdstuk 7 beschrijft tenslotte de belangrijkste conclusies en aanbevelingen van het onderzoek.

2. Beleid

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de volgende deelvraag centraal:

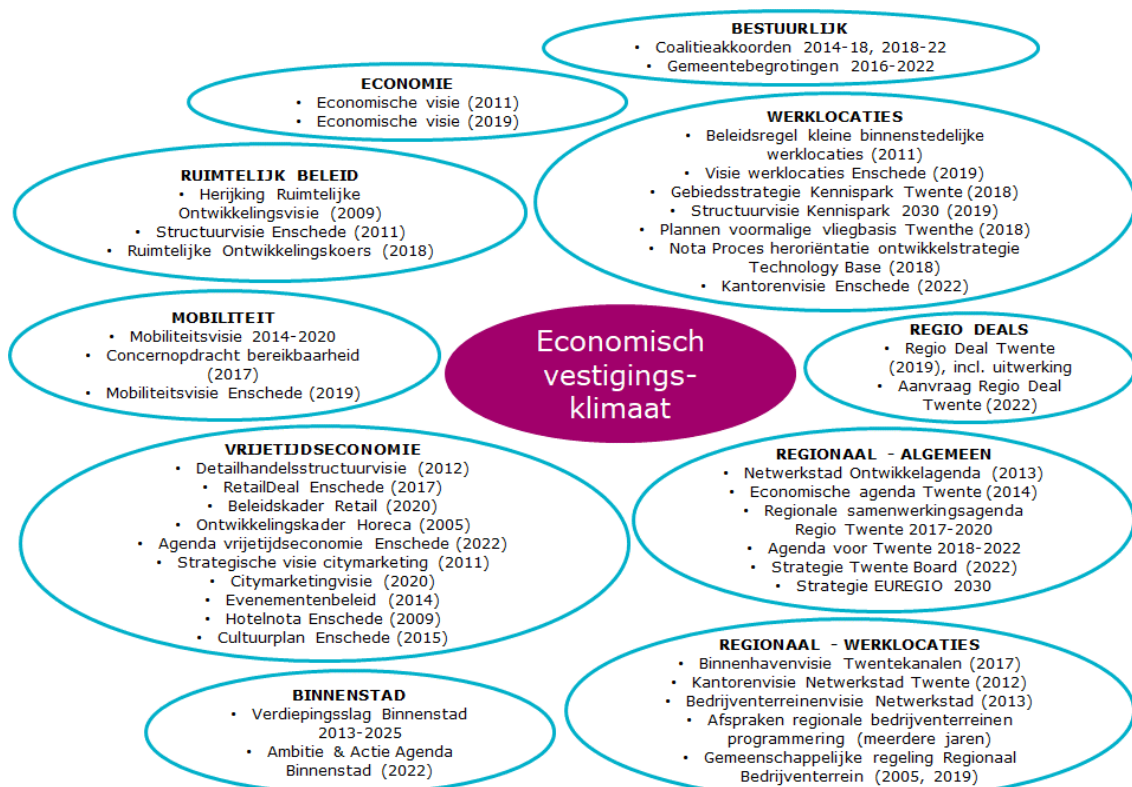
1. Welk beleid heeft de gemeente Enschede in de periode 2016-2022 gevoerd om het vestigingsklimaat voor ondernemers (winkeliers, mkb⁶, startups, hightech, grootschalig, zware industrie) te verbeteren?
 - a. Welke instrumenten zijn of worden daarvoor ingezet?
 - b. Hoeveel middelen zijn daarvoor ingezet?

Bij de beantwoording van deze deelvraag wordt eerst ingegaan op de invulling van het beleid (paragraaf 2.1). Paragraaf 2.2 en 2.3 beschrijven respectievelijk de instrumenten en middelen die bij de uitvoering van het beleid zijn ingezet. Het hoofdstuk besluit in paragraaf 2.4 met de belangrijkste conclusies van de analyse.

2.1 Invulling beleid

In de onderzoeksperiode 2016-2022 is veel beleid gevoerd dat direct of indirect op het verbeteren van het vestigingsklimaat voor ondernemers was gericht. Het onderstaande schema geeft de belangrijkste beleidsdocumenten per thema weer.

Figuur 2.1: Belangrijkste beleidsdocumenten economisch vestigingsklimaat Enschede

Bron: Roots Beleidsadvies

⁶ Inclusief kleinkunstenaars, ateliers en galerieën. Zorg en onderwijs worden niet meegenomen.

Uit het schema is in de eerste plaats af te leiden dat het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat van Enschede vele dimensies kent, zowel thematisch als geografisch. Zo is het beleid ten aanzien van werklocaties op diverse schaalniveaus uitgewerkt: van lokaal tot regionaal. Daarbij dient bovendien te worden opgemerkt dat het beleid voor specifieke locaties (zoals o.a. uitgewerkt in bestemmingsplannen) niet in het schema is opgenomen.

Een tweede punt dat opvalt is het feit dat in de onderzoeksperiode veel beleid is geactualiseerd. Grofweg zien we dat veel vigerend beleid (ruim) voor 2015 is opgesteld en dat in de periode 2018-2020 diverse beleidskaders zijn geactualiseerd. Relevant beleid op het vlak van hotels, evenementen en cultuur is wat gedateerd, maar wordt inmiddels ook geactualiseerd.⁷

Actualisatie economische visie 2019

Met de verwachte daling van de beroepsbevolking als belangrijke aanleiding is in 2019 de economische visie uit 2011 geactualiseerd. De economische visie van 2019 bestendigt de koers van 2011 maar legt ook een aantal nieuwe accenten. Daarbij is ingezet op een versnelling van economische groei met als speerpunten 1) het aantrekken en vasthouden van meer talent, 2) een betere bereikbaarheid van banen en 3) een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken. In de economische visie van 2011 werd nog ingezet op innovatie in sterke sectoren, een optimaal (internationaal) ondernemersklimaat, talentontwikkeling van de beroepsbevolking, de bereikbaarheid van de stad en het versterken van de centrumfunctie.

Bij de keuze voor de drie (nieuwe) speerpunten is dankbaar gebruik gemaakt van de extra informatie over de feitelijke sociaaleconomische positie van de stad (t.o.v. 2011) en is vanuit de theorie van de aantrekkelijke stad gekozen om opgavegericht te werk te gaan.

Hieronder gaan we in op de afzonderlijke documenten die in het schema zijn opgenomen. Conform de ruimtelijk-functionele afbakening in dit onderzoek (paragraaf 1.4) maken we daarbij onderscheid tussen het beleid ten aanzien van winkellocaties en het beleid ten aanzien van overige werklocaties in Enschede. Het regionaal-economische beleid – zowel in algemene zin als voor werklocaties – blijft in dit hoofdstuk grotendeels buiten beschouwing en wordt beschreven in hoofdstuk 6.

Overkoepelend beleid

Alvorens in te gaan op het specifieke beleid ten aanzien van winkellocaties en de overige werklocaties, is het goed om vast te stellen dat het economisch vestigingsklimaat van Enschede ook in overkoepelend beleid aandacht krijgt. Dit blijkt al uit de *coalitieakkoorden* van waaruit in de onderzoeksperiode beleid is gevoerd. Wel zijn tussen de coalitieakkoorden accentverschillen merkbaar. Zo was er in 2014 veel aandacht voor het inrichten van de decentralisaties en de sociaaleconomische opgave en werd in 2018 economie meer gepositioneerd als middel om de kracht van Enschede (verder) te versterken. Een rode draad door de gehele periode is de aandacht voor een duurzame economie. In 2014 met een licht accent op 'people' en in 2018 met een licht accent op 'planet'. Maar dat past in principe bij de verschillende tijdsgewrichten waarin de akkoorden tot stand zijn gebracht en de opgaven waarvoor Enschede stond. Vanuit die optiek is de grote aandacht voor een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en een betere benutting van werklocaties in de stad in het meest recente coalitieakkoord (2022-2026) ook goed te verklaren.

⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

In het algemene *ruimtelijk-economische beleid* is de herijking van de ruimtelijke ontwikkelingsvisie in 2009 relevant. Hierin is ingezet op meer kwaliteit en realistische doelen. De stad koos daarmee voor stadsinbreiding in plaats van -uitbreiding en een beter c.q. intensiever gebruik van werklocaties. Hoewel in de ruimtelijke ontwikkelkoers (2018) weer van groei wordt gesproken, wordt ook hier gekozen om nieuwe ontwikkelingen zo veel als mogelijk in bestaand stedelijk weefsel in te passen. Daarnaast zetten beide visies in op een goede/betere externe bereikbaarheid van de stad. Beide positioneren Enschede daarbij nadrukkelijk in Euregionaal verband.

In de *mobilitatisvisies* van 2014 en 2019 is dat laatste wellicht iets minder duidelijk gedaan. Tegelijkertijd onderschrijft vooral de mobiliteitsvisie uit 2019 het belang van een goede bereikbaarheid van economische toplocaties (binnenstad, Kennispark, Technology Base); zowel vanuit de regio als vanuit Duitsland. De visie zet daarbij enerzijds in op het verbeteren van de externe bereikbaarheid via weg en spoor en anderzijds op het verbeteren van de interne bereikbaarheid door meer aandacht voor voetganger en fiets. Daarbij wordt binnen de stad gestreefd naar minder autoritten; binnen de singels in het bijzonder. In de mobiliteitsvisie van 2019 is de beoogde bijdrage aan de economische vitaliteit van de stad specifiek uitgewerkt.

Winkellocaties

In het beleid ten aanzien van de winkellocaties kan zowel een thematische als een geografische dimensie worden onderscheiden. De detailhandelsstructuurvisie combineert beide. In de periode tot 2020 was de Detailhandelsstructuurvisie Enschede (2012) van kracht. Hierin zijn keuzes gemaakt en prioriteiten gesteld voor de *detailhandelsstructuur*. De visie zette in op het bundelen van investeringen op een beperkt aantal kansrijke locaties. Marktinitiatieven op perifere of andere goedkope en snel te ontwikkelen locaties wilde de gemeente Enschede tegengaan.

Met het beleidskader Retail in Enschede (2020) is dit beleid versoepeld. Terwijl de gemeente voorheen de komst van grootschalige winkelformules als kans zag voor de herontwikkeling van bestaand vastgoed of nieuwe binnenstadslocaties, zette de gemeente nu (ook) in op functiemenging. Leisureontwikkelingen werden daarbij geconcentreerd in de binnenstad, bij Go Planet, het Diekman, het evenemententerrein bij voormalige vliegbasis Twente en het Rutbeek. Voor de horeca werden drie gebiedstypen gehanteerd: het horecaconcentratiegebied (waar uitsluitend horeca, logies- en leisure wordt toegestaan), het kernwinkelgebied (waar de winkelfunctie centraal staat en horeca en leisure een ondergeschikte functie heeft) en het gemengd gebied (waar een functiemix wordt gestimuleerd). Horeca en/of detailhandel als combinatie of als ondergeschikte nevenactiviteit in een culturele instelling of bij publieksdienstverlening (blurring) werd met het nieuwe beleid onder voorwaarden toegestaan. Doel van het nieuwe retailbeleid was om beter te kunnen inspelen op gewenste en ongewenste ontwikkelingen in de stad die nog niet konden worden voorzien (bijvoorbeeld ruimte bieden aan nieuwe concepten).

In 2020 vond tevens een herijking van de *citymarketingvisie* plaats. Tot 2020 lag de focus van de citymarketing in Enschede op de bezoekers van de stad (specifiek de binnenstad). In de nieuwe citymarketingvisie werden naast bezoekers ook bedrijven en talenten als doelgroep toegevoegd. De aandacht richtte zich daarbij op het aantrekken, behouden en terughalen van talent alsook het aantrekken en vasthouden van werkgelegenheid. De citymarketingvisie past daarmee binnen de algemene economische visie van 2019.

Het evenementen- en cultuurbeleid wordt op dit moment (2023) geactualiseerd.⁸ De laatste keer dat het *cultuurbeleid* werd geactualiseerd was in 2015. Op 1 juni 2015 stemde de Enschedese raad in met het raadsvoorstel Actualisatie Cultuurplan "Enschede culturele hotspot van het Oosten". Met dit raadsvoorstel werd invulling gegeven aan een bezuinigingsopgave van 1,2 miljoen euro die verdeeld was over de Openbare Bibliotheek Enschede en TwentseWelle. Een derde transitie lag in de samenwerking tussen de grote podia in Hengelo en Enschede.

Aanvankelijk was het de bedoeling om in 2022 nieuw cultuurbeleid te realiseren.⁹ Dit is niet gelukt vanwege o.a. het opstellen en uitvoeren van andere relevante regelingen (Creatieve Broedplaatsen, Tijdelijke subsidieverordening Ondersteuning culturele sector negatieve gevolgen Covid-19). Wel is in de zomer van 2021 geld beschikbaar gesteld voor de realisatie van de Huiskamer van de Stad (Muziekkwartier). Met dit geld realiseren de Bibliotheek, Het Wilminktheater, Metropool en Kaliber een plek om te leren, te ontmoeten en te ontdekken.

Voor wat betreft het *evenementenbeleid* is de nota uit 2014 nog altijd vigerend. Het betreffende beleid is in 2020 geëvalueerd, waarbij aanbevelingen zijn gedaan hoe evenementen (meer) kunnen bijdragen aan de opgaven waar Enschede voor staat.¹⁰ Deze aanbevelingen zijn vertaald in een nota van uitgangspunten voor het nieuwe evenementenbeleid die onlangs aan de gemeenteraad is voorgelegd.¹¹

Tenslotte is in 2022 de Agenda Vrijtijdseconomie 2022-2030 vastgesteld. Hierin beschrijft de gemeente hoe het – samen met ondernemers, inwoners en organisaties – langs tien actielijnen een impuls aan de Enschedese vrijetijdseconomie wil geven.

Het voorgaande (sectorale) beleid gericht op de ontwikkeling van de vrijetijdseconomie kent een bijzondere status toe aan de binnenstad. Aanvullend is voor de *binnenstad* ook zelf beleid uitgewerkt dat van invloed is op het economisch vestigingsklimaat. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de 'Verdiepingsslag Binnenstad 2013-2025' (2013) dat een verdiepingsslag van het stedelijke detailhandels-, horeca- en hotelbeleid betreft en in samenhang met het beleid voor recreatieve, culturele en maatschappelijke functies dient te worden gezien. Deze verdiepingsslag sorteerte voor op een verdere afname van bezoek en stelde daarom een concentratie van bezoekfuncties voor. Deze lijn kreeg ook een plek in het bestemmingsplan dat na lange voorbereidingen medio 2017 werd vastgesteld.¹² Parallel daaraan zijn er kortlopende actieplannen voor de binnenstad geweest, waarbij de meest recente 'Ambitie & actie agenda' (2022) nadrukkelijk ook een lange termijn perspectief (2030) kent. In deze ambitie & actieagenda zijn langs vier lijnen (basis op orde, experiment & innovatie, ontmoeting & verbinding en groei & transformaties) beleid en acties geformuleerd.

Overige werklocaties

Waar het beleid ten aanzien van winkellocaties zowel thematisch als geografisch is uitgewerkt, is dat voor (overige) werklocaties vooral geografisch van aard. Daarbij was er tot 2019 geen overkoepelende visie op de werklocaties in de stad. Tot dat moment was het beleid meer versnipperd over de verschillende domeinen danwel

⁸ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

¹⁰ Zie Gemeente Enschede (2020), Evaluatierapport Evenementenbeleid.

¹¹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

¹² Bron: Voorstel Gemeenteraad VII-B Raadsvergadering 17 juli 2017 (gewijzigd) vaststellen bestemmingsplan Binnenstad 2016.

verschillende locaties. Overkoepelend was er enkel beleid voor de gronduitgifte op bedrijventerreinen (gericht op zuinig ruimtegebruik) en het behoud van 53 binnenstedelijke werklocaties.¹³

Op respectievelijk regionaal en lokaal niveau werd verder beleid vormgegeven. Op het regionale beleid zullen wij verder ingaan in hoofdstuk 6 van dit rapport. Bij het lokale beleid ten aanzien van *bedrijventerreinen* kan een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen respectievelijk het begin en het einde van de onderzoeksperiode. In het begin van de onderzoeksperiode was er sprake van overcapaciteit en lag de focus op het schrappen van plannen. Aan het einde van de onderzoeksperiode was er sprake van schaarste en werd gezocht naar mogelijkheden voor uitbreiding en betere benutting van het bestaande aanbod.

2019 kan worden gezien als logische knip tussen deze twee periodes. In dat jaar besloot de raad namelijk om 48 van de toentertijd beschikbare 77 hectare te deprogrammeren naar een andere bestemming. Een besluit dat er tevens voor zorgde dat er een bedrag van 18,28 miljoen euro moest worden afgeboekt.¹⁴ Tegelijkertijd besloot de raad om over te gaan tot de ontwikkeling van een bedrijventerrein op de Oostkrans van de Usseler Es en te investeren in het verbeteren van het bestaande aanbod op Josink Es en Euregio Bedrijvenpark. Investeringsvoorwaarden respectievelijk €16,4 miljoen en €1,2 miljoen beschikbaar werden gesteld.

Los van de (grote) kosten die gepaard gingen met deze besluiten, wierp het besluit om 48 hectare bedrijventerrein te deprogrammeren zijn schaduw vooruit. Op het moment van het besluit om plannen te schrappen was er reeds enkele jaren sprake van een positieve marktontwikkeling. Dit was mede de reden voor het college om bij de besluitvorming over de visie werklocaties in 2019, de raad voor te stellen een strategische voorraad aan te houden en de bedrijvenbestemming op de Bolling van de Usseler Es te behouden.¹⁵ De raad heeft daarmee niet ingestemd. Wel werd het college opdracht gegeven te onderzoeken waar nieuwe plancapaciteit kon worden gecreëerd.¹⁶ Duidelijk was dat dit niet op korte termijn tot extra plancapaciteit zou leiden. Het besluit tot deprogrammering is dan ook een belangrijke verklaring voor de schaarste aan ruimte zoals die nu in de bedrijfsruimtemarkt bestaat (zie ook hoofdstuk 3).

De laatste jaren lag vanuit beleid de nadruk op uitvoering van de visie werklocaties en de uitgifte van de kavels op de Oostkrans van Usseler Es, XL Businesspark en Technology Base. Bij de twee laatstgenoemde terreinen is in het begin van de onderzoeksperiode ook overwogen om (delen) te deprogrammeren.¹⁷ Dit is echter niet gebeurd. Bij *XL Businesspark* is vastgehouden aan het geformuleerde profiel en een (succesvolle) strategie op uitgifte gevoerd; bij *Technology Base* is in de eerste jaren gewerkt aan nieuwe bestemmingsplannen die vervolgens in 2018 (inclusief nieuwe governance) werden vastgesteld. Na dit moment lag ook hier de nadruk op uitgifte. Om verdere ontwikkeling te stimuleren, is recentelijk besloten om de doelgroep van Technology Base in het bestemmingsplan iets ruimer te formuleren.¹⁸ De koers voor dit terrein blijft echter ongewijzigd.

¹³ Zie respectievelijk de nota 'Selectieve gronduitgifte op bedrijventerreinen' uit 2003 en de Beleidsregel kleine binnenstedelijke werklocaties uit 2011.

¹⁴ Kosten werden gedekt uit de voorziening risico locatieontwikkeling (1,8 miljoen euro) en de algemene reserve (16,48 miljoen euro)

¹⁵ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

¹⁶ Resultaten hiervan zijn recentelijk bekend geworden maar vallen buiten de onderzoeksperiode.

¹⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en vertegenwoordigers van XL Businesspark en Technology Base.

¹⁸ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en vertegenwoordigers van XL Businesspark en Technology Base.

Dit laatste geldt ook voor *Kennispark Twente*. Voor deze toplocatie is in 2018 een nieuwe gebiedsstrategie vastgesteld.¹⁹ Deze is vervolgens vertaald in de Structuurvisie 2030 die in 2019 werd vastgesteld. Recentelijk is het uitgiftebeleid nader gespecificeerd om te kunnen sturen op het gewenste profiel.²⁰ Daarmee is nog eens verduidelijkt dat de kavels in dit gebied zijn bedoeld voor kennisintensieve science-bedrijven die aansluiten bij de kennis en activiteiten van de Universiteit Twente.

Als uitwerking van de visie werklocaties (2019) is afgelopen jaren ook gewerkt aan een stedelijke *kantorenvisie*. Deze is in 2022 als uitwerking van de visie werklocaties door het college vastgesteld en richt zich voornamelijk op de vernieuwing en verduurzaming van de voorraad en de concentratie van kantoorruimte in het stationsgebied en centrumkwadraat.²¹

2.2 Inzet instrumenten

In de vorige paragraaf is stilgestaan bij het beleid dat in de periode 2016-2022 is gevoerd om het vestigingsklimaat voor ondernemers te verbeteren. Voor de uitvoering van dit beleid zijn diverse instrumenten ingezet. We maken in deze paragraaf onderscheid naar accountmanagement, financiële instrumenten, ruimtelijke ordening, marketing, acquisitie en arbeidsmarktinstrumenten. Relevant voor het vestigingsklimaat zijn uiteraard ook de kwaliteit van de openbare ruimte en de bereikbaarheid van werklocaties. Wij hebben gekozen om de betreffende instrumenten niet direct te beschouwen, maar de focus te leggen op instrumenten die direct(er) met het economisch vestigingsklimaat samenhangen.

Accountmanagement

Bij de uitvoering van beleid speelt in de eerste plaats het ondernemersloket van de gemeente Enschede een belangrijke rol. Het ondernemersloket werkt zowel branche- als gebiedsgericht waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de binnenstad en de bedrijventerreinen. De accountmanagers adviseren ondernemers over onder andere vergunningen, personeel, bedrijfshuisvesting en milieuzaken. In de binnenstad voert het ondernemersloket ook een aantal taken uit die in andere steden onder centrummanagement vallen, bijvoorbeeld gericht op acquisitie en de invulling van panden. Voor wat betreft de bedrijventerreinen is het ondernemersloket vooral gericht op de "gewone" terreinen. Hiermee heeft het ondernemersloket circa 9.000 bedrijven in beeld. Door de directe lijnen tussen accountmanagers en ondernemers vormt het loket tevens de economische ogen en oren van de gemeente. Het ondernemersloket "haalt de buitenwereld naar binnen" en levert hiermee input voor beleidsprocessen.

Voorheen ging de gemeentelijke aandacht vooral uit naar de toplocaties (met name Kennispark en de binnenstad).²² De ondernemers op reguliere bedrijventerreinen voelden zich daarmee soms tekort gedaan.²³ Om dit gevoel weg te nemen en te weten welke opgaven er op reguliere bedrijventerreinen precies spelen, is de wethouder Economie sinds 2018 persoonlijk aangehaakt bij overleggen en zijn – als follow-up van de visie werklocaties – directe gemeentelijke aanspreekpunten voor de ondernemers op de bedrijventerreinen georganiseerd (2019).

¹⁹ Bron: University of Twente, Sigmax, provincie Overijssel, Demcon en Gemeente Enschede (2018), Gebiedsstrategie Kennispark Twente.

²⁰ Als onderdeel van de benodigde reparatie van het in 2003 vastgestelde uitgiftebeleid n.a.v. een uitspraak van de Hoge Raad in het zogenaamde Didam-arrest. Zie collegebesluit 29 november 2022.

²¹ Zie Gemeente Enschede (2022), Kantorenvisie Enschede 2022.

²² Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

²³ Bron: interview met vertegenwoordigers van bedrijventerreinen.

Oost NL en Novel-T

Hoewel ook ondernemers op bedrijventerreinen vanuit het ondernemersloket worden bediend, is er bij het loket meer capaciteit beschikbaar voor ondersteuning van ondernemers op winkellocales – de binnenstad in het bijzonder. Doelgroepen als startups, hightech, grootschalige bedrijven, zware industrie worden tevens bediend vanuit Oost NL en Novel-T. Oost NL is de ontwikkelingsmaatschappij van Oost-Nederland die met publiek geld – in opdracht van de provincies Gelderland en Overijssel en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat – investeert in ondernemers in Oost-Nederland. De focus ligt daarbij op innoveren, investeren en internationaliseren. Zo helpen zij – ook in Enschede – bedrijven met investeren; direct door financiering beschikbaar te stellen (bijv. aandelenparticipatie) of indirect door co-investeerders te zoeken en/of financiering bij banken te organiseren. In Enschede participeert Oost NL met enkele tientallen miljoenen in bedrijven.²⁴ Daarnaast is Oost NL betrokken bij de acquisitie van bedrijven. In 2022 werden op deze manier negen bedrijven in Enschede geholpen met vestiging danwel een complexe uitbreiding.²⁵ Tenslotte biedt Oost NL diverse programma's aan om innovatie en vernieuwing te stimuleren. Ook daaraan nemen diverse bedrijven in Enschede deel.

Dit laatste gebeurt verhoudingsgewijs echter wat minder dan in bijvoorbeeld Zwolle, Arnhem en Nijmegen.²⁶ Dit heeft onder andere te maken met de actieve rol die Novel-T in Enschede vervult. Deze organisatie is opgericht vanuit Universiteit Twente, Saxion Hogeschool, Provincie Overijssel, de Twentse gemeenten en specifiek ook gemeente Enschede en biedt diverse programma's aan die zijn gericht op het stimuleren van innovatie en vernieuwing bij bedrijven. Ook ondersteunt Novel-T in directe zin ondernemers bij het werven van talent, het versterken van het netwerk en het aantrekken van kapitaal. Novel-T vervult daarmee diverse taken die voor winkeliers en andere mkb-ondernemers door het ondernemersloket worden vervuld.

Novel-T is door de directe participatie van de gemeente Enschede iets sterker verbonden aan de gemeente dan Oost NL. Beide organisaties in Enschede vervullen echter taken die onder accountmanagement kunnen worden geschaard.

Behalve de rol die de gemeente Enschede met het ondernemersloket zelf vervult, besteedt de gemeente steeds meer aandacht aan het organiserend vermogen van ondernemers. Op bedrijventerreinen heeft dit recentelijk geresulteerd in de oprichting van de Stichting Samenwerkende Bedrijventerreinen Enschede. Een dergelijke stichting maakt het voor de bedrijventerreinen mogelijk om gezamenlijk op te trekken bij bijvoorbeeld de aanvraag van subsidies en een eenduidig aanspreekpunt naar de gemeente te vormen.²⁷

In de binnenstad is op dit punt nog winst te behalen.²⁸ Zo zijn de ondernemers versnipperd georganiseerd (winkels, horeca, cultuur et cetera) en ligt het centrummanagement deels bij een accountmanager van het ondernemersloket, deels bij Enschede Promotie en wordt het centrummanagement deels ook *niet* ingevuld (als het bijvoorbeeld gaat om collectieve belangenbehartiging). De gemeente Enschede heeft inmiddels een traject opgestart waarbij onder begeleiding van een externe

²⁴ Bron: interview met vertegenwoordiger Oost NL.

²⁵ Bron: interview met vertegenwoordiger Oost NL.

²⁶ Bron: interview met vertegenwoordiger Oost NL.

²⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en interview met vertegenwoordigers van bedrijventerreinen.

²⁸ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente, interview met de koepelorganisaties MKB en KHN en interview met vertegenwoordigers van de binnenstad.

deskundige de organisatiestructuur in de binnenstad tegen het licht wordt gehouden.²⁹

Regionaal Orgaan Zelfstandigen (ROZ)

Een andere organisatie die in Enschede actief ondernemers ondersteunt is ROZ. Al sinds 2005 ondersteunen zij ondernemers in Twente en de Achterhoek: van grote tot kleine bedrijven en van starters tot ervaren ondernemers. ROZ helpt bij alle fasen van het ondernemerschap: van starten tot stoppen en alles daar tussenin. Gemeente Enschede is één van de 23 opdrachtgevers van ROZ.

Financiële instrumenten

Naast accountmanagement zet de gemeente Enschede financiële instrumenten in om haar beleidsdoelen op het vlak van het economisch vestigingsklimaat te behalen. Daarbij gaat het om de directe bijdragen aan economie via de begroting (zie paragraaf 2.3) maar ook om (tijdelijke) subsidies, fondsenwerving, etc. Met betrekking tot de *subsidies* zijn afgelopen jaren diverse regelingen opengesteld. Voor het economisch vestigingsklimaat zijn onder meer de subsidies voor culturele activiteiten, activiteiten in de binnenstad, de aanpak van gevels (via Stimuleringsfonds Binnenstad Enschede) en evenementen relevant.³⁰ Datzelfde geldt voor de subsidie aan Enschede Promotie. Ook worden ondernemers actief verwezen naar relevante subsidieregelingen van o.a. de provincie Overijssel, RVO en de Kamer van Koophandel.

Daarnaast is in de binnenstad sinds 2010 een *Ondernemersfonds* van kracht.³¹ Met dit fonds worden activiteiten uitgevoerd die bijdragen aan het ondernemersklimaat, de kwaliteit van de binnenstad, het imago van het centrum en/of het bestaande aanbod. Voorbeelden van zulke activiteiten zijn de meerjarige Duitsland campagne "Enschede, Erlebnisstad", de investeringen in de verlichting van de Jacobuskerk en evenementen als 'Muziek in de straten', Winter Wonderland, Summersounds en de Oranjedagen. Voor het ondernemersfonds int de gemeente Enschede reclamebelasting. Deze stelt zij vervolgens beschikbaar aan de Stichting Ondernemersfonds Enschede die op haar beurt verantwoordelijk is voor een besteding die past bij de genoemde doelen.

Op bedrijventerreinen is in sommige gevallen sprake van soortgelijke regelingen. Zo is er op Euregio Bedrijvenpark 1 sinds 2018 een BIZ³² waarvan de gemeente de middelen int en beschikbaar stelt aan de BIZ-stichting om te investeren in het ondernemersklimaat.³³ Op Euregio Bedrijvenpark 2 en 3 worden ondernemers bij vestiging verplicht om bij te dragen aan parkmanagement en ook op andere (nieuwere) terreinen zijn zulke regelingen van kracht (o.a. Technology Base). Bij Kennispark is met middelen vanuit de RegioDeal een parkmanagementorganisatie opgezet die zich in de komende drie jaren moet gaan bewijzen.

Met dit laatste komen we uit bij een derde financieel instrument dat de gemeente Enschede inzet om haar economisch vestigingsklimaat te verbeteren; *fondsenwerving*. Juist vanuit de noodzaak om als gemeente te bezuinigen heeft de gemeente Enschede in het economische domein afgelopen jaren veel geïnvesteerd in het verwerven van middelen uit provinciale, landelijke en Europese regelingen.

²⁹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente, interview met de koepelorganisaties MKB en KHN en interview met vertegenwoordigers van de binnenstad.

³⁰ Zie voor actueel overzicht: <https://www.enschede.nl/subsidies>.

³¹ Zie voor meer informatie: <https://www.ondernemersfondsenenschede.nl/>.

³² Bedrijven Investerings Zone.

³³ Zie voor meer informatie: <https://euregiobedrijvenpark.nl/biz/>.

Een voorbeeld waar dit is gelukt zijn de provinciale Stadsarrangementen waar Enschede middelen heeft verworven ten behoeve van de gebiedsontwikkeling van het Centrumkwadraat en het Cromhoffpark. Van alle Overijsselse gemeenten heeft Enschede de meeste middelen verworven uit deze regeling (€ 4,1 miljoen).³⁴

Maar ook kleinere regelingen zijn van belang geweest. Denk hierbij aan de provinciale crisisarrangementen (ten behoeve van initiatieven in de binnenstad tijdens corona) en de Retaildeal die de gemeente met de provincie Overijssel sloot om expertise in te huren voor het opstellen van het nieuwe beleidskader. In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op de middelen die vanuit regionaal verband zijn geworven om het economisch vestigingsklimaat te versterken.

Een laatste financieel instrument is actieve participatie in *gebiedsontwikkeling*. Zo heeft de gemeente een actieve rol in o.a. de ontwikkeling van XL Businesspark, Technology Base en Kennispark Twente. Hetzelfde geldt voor in de Spoorzone Hengelo Enschede (SHE), waarvoor tevens middelen vanuit het Rijk en Europa zijn aangetrokken.³⁵ Hoewel de bijdragen aan deze gebiedsontwikkelingen zeer relevant zijn voor het economisch vestigingsklimaat van de stad, laten we deze in dit onderzoek verder buiten beschouwing (zie ook paragraaf 1.3).

Ruimtelijke ordening

Wel wordt uitgebreider stilgestaan bij het ruimtelijk instrumentarium dat is ingezet om het economisch vestigingsklimaat van Enschede te verbeteren. Voor overheden vormt de inzet van dit instrumentarium immers één van de krachtigste methoden om op de kwaliteit van het vestigingsklimaat te sturen. Zo kunnen gemeenten met structuurvisies, bestemmingsplannen, verordeningen en voorbereidingsbesluiten richting geven aan de ruimtelijke ontwikkeling van gebieden en mede bepalen welke (economische) ontwikkelingen waar wel en niet plaatsvinden. De gemeente Enschede heeft dit instrumentarium ook als zodanig benut.

De in 2011 vastgestelde *structuurvisie* heeft daarbij in de gehele onderzoeksperiode het kader voor nieuwe bestemmingsplannen gevormd.³⁶ Deze visie vormde een uitwerking van de herijkte ruimtelijke ontwikkelingsvisie uit 2009 (zie ook paragraaf 2.1) en verving de ruimtelijke ontwikkelingsvisie uit 2001. De structuurvisie legde voor de binnenstad het accent op het versterken van het bestaande. Ook werden de contouren voor de werkterreinen in de structuurvisie vastgelegd. Voor de luchthaven stelde de gemeente al eerder een structuurvisie vast (2009)³⁷, terwijl in 2019 voor Kennispark Twente eveneens een structuurvisie werd vastgesteld.³⁸

Vervolgens werden in de onderzoeksperiode 2016-2022 voor zowel winkellocaties als bedrijventerreinen diverse *bestemmingsplannen* vastgesteld. Meest in het oog springend zijn daarbij de bestemmingsplannen voor de binnenstad (vaststelling in 2017), Technology Base (2021) en Kennispark (2022). Aan deze bestemmingsplannen gingen lange procedures vooraf, waarbij in het geval van de binnenstad en Technology Base ook meermaals *voorbereidingsbesluiten* zijn genomen om onge-

³⁴ Bron: Provincie Overijssel (2022), De Overijsselse Aanpak - Bouwen aan beweging, Evaluatiedocument 2022.

³⁵ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, interview met vertegenwoordiger van de Euregio en interview met vertegenwoordiger van Twente Board.

³⁶ De gemeente werkt op dit moment aan een actualisatie door binnen de kaders van de nieuwe Omgevingswet een Omgevingsvisie op te stellen. Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

³⁷ Rijksvastgoed-en ontwikkelingsbedrijf, Provincie Overijssel en Gemeente Enschede (2009), Structuurvisies Gebiedsontwikkeling Luchthaven Twente e.o.

³⁸ Gemeente Enschede & Kennispark Twente (2019), Kennispark Twente – Structuurvisie 2030.

wenste ontwikkelingen te voorkomen. De algemene plaatselijke verordening (APV) is tenslotte slechts beperkt aangepast sinds 2009.³⁹

Met betrekking tot het economisch vestigingsklimaat is vooral de sturing vanuit bestemmingsplannen op *doelgroepen* van belang. In de binnenstad is dit gedetailleerd uitgewerkt door aan te geven welke functie waar wel en niet is toegestaan.⁴⁰ Daarbij is onderscheid gemaakt tussen specifieke locaties voor detailhandel, horeca en cultuur, maar geldt op diverse locaties ook de bredere bestemming 'centrum' die meerdere functies (incl. wonen) mogelijk maakt. Op de bedrijventerreinen geldt in algemene zin een brede bestemming voor werken, maar is de doelgroep in het geval van Kennispark en Technology Base ook specifiek geformuleerd.⁴¹ Bij verzoek om omgevingsvergunning wordt ook op die formulering getoetst.

Door de sturing op doelgroepen hebben de verschillende werklocaties in Enschede een uiteenlopend profiel. Dit is in lijn met de visie werklocaties zoals die in 2019 is vastgesteld. Tegelijkertijd wordt in de praktijk – zeker in de binnenstad – nog wel eens gebruik gemaakt van de mogelijkheid om *gemotiveerd af te wijken* van het bestemmingsplan. Bij (direct) belanghebbenden is echter niet altijd duidelijk op welke gronden dit wordt gedaan.⁴² Anderzijds geeft de gemeente Enschede aan dat met de partners in de binnenstad in het kader van het Actieplan Binnenstad aanvullende afspraken zijn gemaakt over het (communicatie)proces rondom beleidsafwijkingen.

Marketing

De marketing en promotie van de stad heeft de gemeente Enschede voor een belangrijk deel ondergebracht bij Enschede Promotie. De focus ligt hierbij in de eerste plaats op het aantrekken van meer bezoekers die langer verblijven en meer besteden in de Enschede binnenstad. Met de nieuwe citymarketingvisie (2020) is de doelgroep verbreed en bouwt Enschede Promotie tevens aan het merk Enschede als technische, innovatieve en creatieve stad.

Om de verschillende beleidsdoelen te bereiken, zet Enschede Promotie diverse instrumenten in.⁴³ Van het uitdragen van de citymarketingvisie tot de bemensing van het Tourist Info Punt en van het organiseren van evenementen tot het uitrollen van marketingcampagnes in Nederland en Duitsland. Enschede Promotie adviseert daarnaast culturele instellingen, evenementenorganisatoren en ondernemers en biedt hen promotiemiddelen om activiteiten onder de aandacht te brengen bij een groot publiek.

Bij de inzet van instrumenten ligt de nadruk vooralsnog vooral op het promoten van Enschede als bezoekstad.⁴⁴ Enschede trekt daarbij traditioneel veel 'plezierzoekers' en 'harmoniezoekers', maar ziet ook ruimte voor een extra doelgroep: de 'inzichtzoeker'.⁴⁵ Daarnaast zijn de taken van Enschede Promotie recentelijk dus verbreed richting de zakelijke markt. Toch worden (nog) relatief weinig instrumenten ingezet om bedrijven en talenten te bereiken en te bouwen aan het merk Enschede als technische, innovatieve en creatieve stad. Op regionaal niveau pakt Twente Board enigszins die rol, maar daar gaat het meer om de branding van Twente als groene technologische topregio van Nederland (zie ook hoofdstuk 6).

³⁹ Gemeente Enschede (2023), Algemene Plaatselijke Verordening (APV) Gemeente Enschede 2009.

⁴⁰ Zie Gemeente Enschede (2017), (gewijzigd) Bestemmingsplan Binnenstad 2016.

⁴¹ Zie bestemmingsplannen Voormalige vliegbasis Twenthe en Bestemmingsplan Kennispark 2013.

⁴² Bron: interview met vertegenwoordigers van de binnenstad.

⁴³ Bron: interview met vertegenwoordiger van Enschede Promotie.

⁴⁴ Bron: interview met vertegenwoordiger van Enschede Promotie.

⁴⁵ Zie Agenda vrijetijdseconomie Enschede 2022-2030 voor meer achtergronden.

Acquisitie

Een ander instrument dat wordt ingezet om het economisch vestigingsklimaat te verbeteren is de acquisitie van specifieke doelgroepen. In 2016 ontwikkelde de gemeente een "rode loper"-aanpak voor nieuwe bedrijven en bestaande bedrijven die willen uitbreiden of verplaatsen (waarbij de gemeente ernaar streeft belemmeringen weg te nemen).⁴⁶ De ondersteuning van netwerken voor starters, start ups en scale ups en innovatie belegde de gemeente Enschede voor een belangrijk deel bij Novel-T (voorheen Stichting Kennispark Twente).

Met de bezuinigingen op het ondernemersloket in 2019 werden de functies van een aantal accountmanagers en acquireurs geïntegreerd. Op regionaal niveau ging acquisitie plaatsvinden in de sectoren High Tech Systems en Materials (HTSM) en logistiek. Daarnaast acquireerde Enschede zelf op enkele voor Enschede specifieke sectoren: zakelijke dienstverlening, ICT en winkels voor de binnenstad.⁴⁷ Later is de acquisitie vanuit de gemeente nog verder geconcentreerd op de binnenstad.⁴⁸

De acquisitie voor de binnenstad is in de onderzoeksperiode voornamelijk uitgevoerd door het ondernemersloket (zie ook hiervoor). Het grote belang van deze inspanning komt onder andere tot uitdrukking in het voormalige V&D-pand aan het Van Heekplein. Dit prominente pand (10.000 vierkante meter winkelruimte verdeeld over drie etages) is diverse keren leeg komen te staan maar wist (mede dankzij de inzet van de gemeente) steeds opnieuw gevuld te worden (met Hudson's Bay in 2018, 2Brüder in 2020 en sinds 2022 een flagshipstore van The Sting).⁴⁹

Op regionaal niveau werken o.a. gemeenten, Twente Board, provincie, bedrijven, Oost NL en Kennispark Twente in een netwerkstructuur samen aan het aantrekken van nieuwe bedrijven en het faciliteren van het huidige bedrijfsleven in Twente. De aansturing, bekostiging en werkwijze/aanpak van deze netwerkstructuur zijn vanaf januari 2016 uitgewerkt en geïmplementeerd (zie ook hoofdstuk 6).⁵⁰

Arbeidsmarkt

Gedurende de jaren is het aantrekken en behouden van talent een terugkerend thema in het economisch vestigingsbeleid. Ondanks de aanwezigheid van een universiteit en hogeschool is het aandeel HBO- en universitair opgeleiden in de beroepsbevolking van Enschede relatief laag.⁵¹ Om hierin verandering te brengen, zet Enschede sinds 2019 nog nadrukkelijker in op het aantrekken en vasthouden van HBO en universitair opgeleid talent.

Hoewel er in beleid veel aandacht is voor dit onderwerp, zijn er in de praktijk weinig instrumenten om direct op de samenstelling van de arbeidsmarkt te sturen. In de praktijk is een combinatie van de hiervoor beschreven instrumenten nodig om talent aan te trekken en vooral ook te binden. Duidelijk is dat de inzet van de gemeente daarop ook in belangrijke mate is gericht.

Ook zet de gemeente via de Enschede Arbeidsmarkt Aanpak instrumenten in om de match tussen vraag en aanbod te verbeteren.⁵² Deze richt zich echter primair op

⁴⁶ Bron: Gemeente Enschede (2017), Gemeenterekening 2016.

⁴⁷ Bron: Gemeente Enschede (2018), Programmabegroting 2019.

⁴⁸ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁴⁹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁵⁰ Bron: Gemeente Enschede (2016), Programmabegroting 2016.

⁵¹ Bron: Gemeenterekeningen in de onderzoeksperiode 2016-2022.

⁵² Zie beleidskader Enschede Arbeidsmarktaanpak (EAA) 2016-2018 en uitvoeringsprogramma EAA 2019.

bijstandsgerechtigden en staat wat dat betreft wat verder af van de doelstelling om talent te trekken en te binden. Relevanter zijn het Twents Fonds voor Vakmanschap⁵³ en de acties die worden ondernomen om grensbarrières weg te nemen en het arbeidspotentieel aan de Duitse zijde van de grens beter te ontsluiten (zie ook hoofdstuk 6). Daarnaast biedt het gericht aantrekken van grotere werkgevers (acquisitie) kansen om zowel talent aantrekken als vast te houden.

2.3 Inzet middelen

Voorgaande paragrafen hebben beschreven welk beleid is gevoerd en welke instrumenten zijn ingezet om het economisch vestigingsklimaat van Enschede te verbeteren. Met de uitvoering van het beleid en de inzet van instrumenten gingen uiteraard ook middelen gepaard. De precieze omvang hiervan is moeilijk te bepalen. Wij hebben ervoor gekozen om de analyse van de inzet van middelen vooral te richten op de budgetten die voor economie zijn ingezet.

Passend bij de eerdere analyse van instrumenten laten wij de budgetten die voor de kwaliteit van de openbare ruimte en bereikbaarheid van de stad worden ingezet grotendeels buiten beschouwing, ondanks de waarde die deze investeringen hebben (gehad) voor het economisch vestigingsklimaat van de stad. Duidelijk is immers dat investeringen in de kwaliteit van de openbare ruimte en bereikbaarheid ook deels een ander doel dienden en niet alleen (direct) voor de primaire doelgroepen van het economisch vestigingsbeleid waren bestemd, maar bijvoorbeeld ook voor inwoners.

Overall beeld

Binnen de budgetten voor economie is het budget voor het verbeteren van het economisch vestigingsklimaat niet altijd te onderscheiden van andere budgetten. Ook zijn de budgetten in de onderzoeksperiode 2016-2022 op verschillende wijzen in de begroting gealloceerd. Zo was het economisch vestigingsbeleid in de periode tot 2018 voor een belangrijk deel onderdeel van het programma "Versterken economie" en vanaf 2019 vooral van het programma "Duurzaam wonen, leven en werken".

De hoofddoelen van het programma "Versterken economie" (in periode 2016-2018) waren:

1. Economische groei in Enschede en Twente
2. Een groter deel van de potentiële beroepsbevolking aan het werk
3. Meer jongeren met een opleiding die aansluit bij de arbeidsmarkt

De hoofddoelen van het programma "Duurzaam wonen, leven en werken" (in periode 2019-2022) waren:

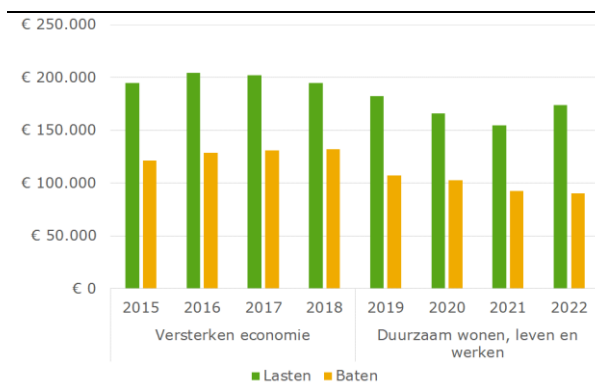
1. De bereikbaarheid van banen wordt vergroot
2. Talent wordt aangetrokken en vastgehouden
3. Enschede is een duurzame en klimaatbestendige stad

De figuren 2.2 en 2.3 tonen de ontwikkeling van de budgetten in de periode 2015-2022. Figuur 2.2 toont daarbij de gerealiseerde baten en lasten in de genoemde programma's; figuur 2.3 de gerealiseerde saldi ten opzichte van de begrote saldi. Uit de figuren is een aantal zaken af te leiden. In de eerste plaats valt op dat de beschikbare middelen voor de genoemde twee programma's door de jaren heen

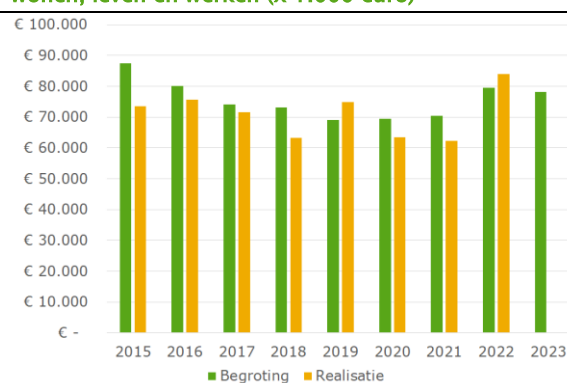
⁵³ Zie voor meer informatie: <https://www.ikbindr.nl/twents-fonds-voor-vakmanschap>.

afnam. Pas in de twee meest recente jaren nam het (begrote) budget voor de twee programma's weer toe.

Figuur 2.2: Gerealiseerde lasten en baten in periode 2015–2022 (x 1.000 euro)*

Figuur 2.3: Begrote en gerealiseerde saldi van lasten en baten in periode 2015–2023 in respectievelijk de programma's Versterken economie en Duurzaam wonen, leven en werken (x 1.000 euro)*

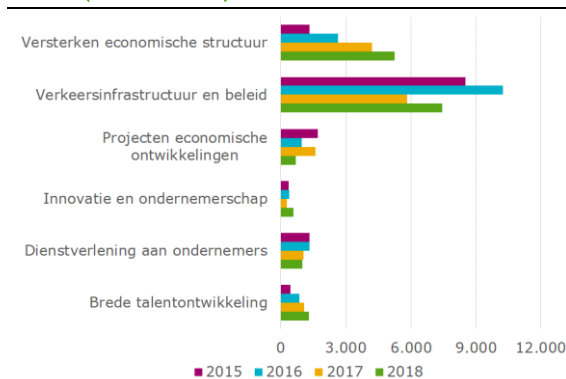
Bron: Gemeenterekeningen en –begrotingen Enschede, bewerking Roots Beleidsadvies (* nominaal)

Daarnaast valt op dat enkel in 2019 en 2022 meer lasten zijn gerealiseerd dan initieel waren begroot. Vrijwel elk jaar was er dus budget over dat beschikbaar kon worden gesteld voor andere (beleids)programma's of de algemene reserve. Tenslotte valt op dat er een duidelijke samenhang tussen kosten en baten bestaat. Lagere kosten blijken hand-in-hand te gaan met lagere baten en vice versa. Dit verduidelijkt dat het realiseren van baten nodig was om grote(re) bijdragen aan het economische vestigingsklimaat te kunnen leveren.

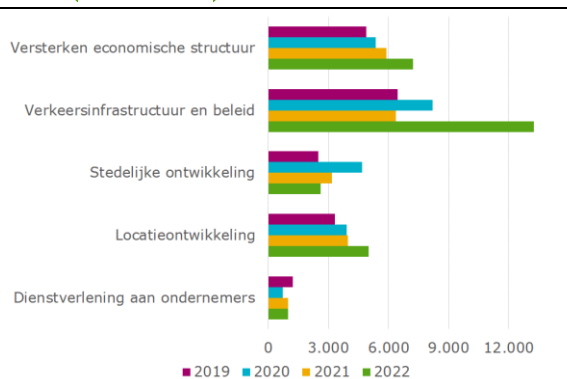
Budget voor relevante deelprogramma's

Om de inzet van middelen voor het verbeteren van het economisch vestigingsklimaat op waarde te kunnen schatten, is het van belang om de ontwikkeling van budgetten in/voor onderliggende beleidsprogramma's te analyseren. Onderstaande figuren laten zien hoe de (gerealiseerde) lasten van een aantal relevante beleidsprogramma's zich in de periode 2015-2023 hebben ontwikkeld.

Figuur 2.4: Gerealiseerde lasten in periode 2015–2018 (x 1.000 euro)*

Figuur 2.5: Gerealiseerde lasten in periode 2019–2022 (x 1.000 euro)*

Bron: Gemeenterekeningen Enschede, bewerking Roots Beleidsadvies (* nominaal)

Uit deze figuren blijkt dat in een belangrijk deel van de onderzoeksperiode is bezuinigd op de dienstverlening aan ondernemers. Pas in de laatste jaren kwam

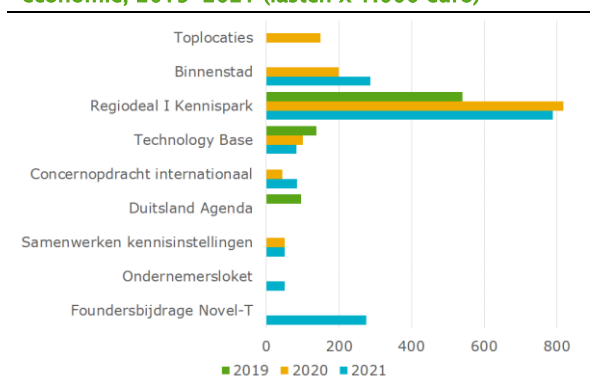
hiervoor weer meer budget beschikbaar.⁵⁴ In het versterken van de economische structuur is hiervan al langer sprake. Hetzelfde geldt voor brede talentontwikkeling; hoewel dit uit de recente(re) begrotingen moeilijker is af te leiden. Ook valt op dat er significant is geïnvesteerd in de verkeersinfrastructuur, stedelijke en locatieontwikkeling. Laatstgenoemde hebben betrekking op de deelnames van de gemeente in de ontwikkeling van XL Business Park en Technology Base.

Incidentele lasten en baten

Het is goed om stil te staan bij het feit dat de gemeente in de onderzoeksperiode in algemene zin steeds is geconfronteerd met bezuinigingsopgaven om te komen tot een structureel evenwicht op de begroting. Met incidentele middelen konden echter toch impulsen aan (o.a.) het economisch vestigingsklimaat worden gegeven. De gemeente heeft dit ook gedaan. Zo is met incidentele middelen o.a. invulling gegeven aan de toezegging in het coalitieakkoord 2018-2022 om extra te gaan investeren in de economische ontwikkeling van Enschede.

Hiermee ontstond er vanaf 2019 de situatie dat er enerzijds (structureel) werd bezuinigd op economie – in het bijzonder op de dienstverlening aan ondernemers – en anderzijds extra werd geïnvesteerd in o.a. de samenwerking met kennisinstellingen, de ontwikkeling van toplocaties en de internationale strategie (zie figuur 2.6). Met deze extra investeringen is in de afgelopen collegeperiode getracht om de bezuinigingen zo min mogelijk voelbaar te laten zijn voor doelgroepen van het economisch (vestigings)beleid en waar nodig extra impulsen te geven.⁵⁵

Figuur 2.6: Incidentele bijdragen aan versterking economie, 2019–2021 (lasten x 1.000 euro)*

Bron: Gemeenterekeningen Enschede, bewerking Roots
Beleidsadvies (* nominaal)

De gekozen oplossing van het college in de periode 2018-2022 maakt duidelijk dat er structurele opgaven bestaan om te kunnen blijven investeren in het economisch vestigingsklimaat van Enschede. Dit geldt des te meer doordat er met betrekking tot bijvoorbeeld de ontwikkeling van Kennispark sterk is geleund op gelden uit de RegioDeal. Daardoor konden verhoudingsgewijs grote lasten ook worden gedekt door relatief grote baten. Op het moment dat die baten wegvallen, kan de inzet niet zonder meer vanuit de structurele begroting worden gepleegd.

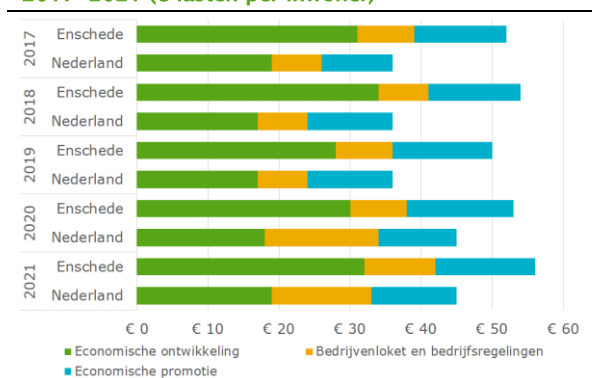
Tegelijkertijd is het positief hoe Enschede in een periode van bezuinigingen steeds weer incidentele middelen heeft kunnen verwerven. Bijdragen aan het economisch

⁵⁴ Per 2023 is deze personeelstaakstelling overigens teruggedraaid omdat deze niet in verhouding stond tot de veranderde personeelsbehoefte. Zie: Gemeente Enschede (2023), 1ste tussenrapportage 2023.

⁵⁵ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

vestigingsklimaat konden daarmee op peil blijven. Uit Findo⁵⁶ komt zelfs naar voren dat de nominale economiebijdragen per inwoner in de periode 2017-2021 toenamen van €52 in 2017 tot €56 in 2021.⁵⁷ De bijdragen liggen daarmee bovendien op een relatief hoog niveau. In Nederland namen diezelfde bijdragen immers toe van gemiddeld €36 per inwoner in 2017 tot €45 per inwoner in 2021 (zie figuur 2.7).

Figuur 2.7: Bijdragen aan economie per categorie, 2017-2021 (€ lasten per inwoner)*

Bron: Findo, bewerking Roots Beleidsadvies (* nominaal)

2.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is geanalyseerd welk beleid de gemeente Enschede in de periode 2016-2022 heeft gevoerd om het vestigingsklimaat voor ondernemers te verbeteren en welke instrumenten en middelen daarvoor zijn ingezet. Bij de analyse is gebruik gemaakt van drie normen:

Onderdeel	Norm
Beleid	<ul style="list-style-type: none"> De gemeente heeft beleid geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie. De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de instrumenten die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet. De gemeente maakt een onderbouwde keuze voor de middelen die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet.

Dit hoofdstuk heeft verduidelijkt dat de gemeente *beleid* heeft geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie. Daarbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen het overkoepelend beleid, het beleid ten aanzien van winkellocaties en het beleid ten aanzien van overige werklocaties.

In algemene zin is in het (recente) beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat ingezet op het aantrekken en vasthouden van meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken. We zien in het beleid een duidelijke samenhang die op het bereiken van deze doelen is gericht. De economische visies van 2011 en 2019 fungeerden daarbij als kapstok, waarbij de eco-

⁵⁶ Bron: Findo – Data Financiën Decentrale Overheden, gedownload op 25 maart 2023.

⁵⁷ Hierbij gedefinieerd als bijdragen aan economische ontwikkeling, bedrijvenloket & bedrijfsregelingen en economische promotie.

nomische visie van 2019 enerzijds de koers uit 2011 bestendigde en anderzijds nieuwe accenten legde op basis van gewijzigde (markt)omstandigheden (zie ook hoofdstuk 4).

Met betrekking tot de *instrumenten* kan worden gesteld dat de gemeente een onderbouwde keuze maakt voor de instrumenten die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet. De gemeente maakt daarbij gebruik van een breed palet aan instrumenten, uiteenlopend van accountmanagement, marketing en acquisitie tot ruimtelijke en financiële instrumenten. Ook zijn specifieke instrumenten ingezet om het functioneren van de arbeidsmarkt te verbeteren.

Tenslotte zien we dat de gemeente een onderbouwde keuze heeft gemaakt voor de *middelen* die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzette. Het college is daarbij creatief omgegaan met de bezuinigungsopgaven waarvoor de gemeente in de onderzoeksperiode stond en heeft waar mogelijk met incidentele middelen het economisch vestigingsklimaat gestimuleerd. De betreffende keuzes maken wel duidelijk dat er structurele opgaven bestaan om te blijven investeren in het economisch vestigingsklimaat. Op het moment dat incidentele baten wegvallen, kan de inzet immers niet zonder meer vanuit de structurele begroting worden gepleegd.

Tegelijkertijd is het positief hoe Enschede in een periode van bezuinigingen steeds weer incidentele middelen heeft kunnen verwerven om in het economisch vestigingsklimaat te investeren. De bijdragen aan het economisch vestigingsklimaat konden daarmee op peil blijven en zelfs iets toenemen. De bijdragen liggen bovendien op een relatief hoog niveau.

3. Ervaring doelgroepen

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de volgende deelvraag centraal:

2. Hoe ervaren de diverse doelgroepen het beleid en de inspanningen van de gemeente rondom het vestigingsklimaat?

Zoals reeds beschreven in paragraaf 1.4 wordt deze deelvraag hoofdzakelijk beantwoord op basis van de uitkomsten van interviews met externe stakeholders. We maken daarbij onderscheid tussen de ervaringen van enerzijds de winkeliers en het mkb op winkellocaties (zie paragraaf 3.2) en anderzijds het mkb, de startups, hightechbedrijven, grootschalige bedrijven en zware industrie op overige werklocaties (paragraaf 3.3). Wij zullen echter eerst ingaan op enkele overall ervaringen van de genoemde doelgroepen als geheel (paragraaf 3.1).

3.1 Overall ervaringen doelgroepen

We kijken in de eerste plaats naar de *overall ervaringen* van de verschillende doelgroepen als het gaat om de gemeentelijke inzet op het aantrekken en vasthouden van meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken, oftewel de drie hoofddoelen van de economische visie uit 2019. Deze inzet is in de interviews zonder uitzondering positief gewaardeerd.⁵⁸

Hetzelfde geldt voor de inzet op de groei van de stad tot een stad met meer dan 170.000 inwoners. Vertegenwoordigers van de diverse doelgroepen onderschrijven het belang van een koers die op groei is gericht. Volgens diverse gesprekspartners mag deze ambitie zelfs nog wel wat hoger en zou Enschede zich nog wat sterker mogen positioneren als hoofdstad van Twente en specifiek ook hightech hoofdstad van Oost-Nederland.⁵⁹

Zowel voor winkellocaties als bedrijventerreinen is een dergelijke koers waardevol om bovenliggende ambities en doelen te realiseren. Nu bestaat bij enkele vertegenwoordigers de indruk dat door een bescheiden opstelling in regionaal verband soms ook kansen voor de stad en daarmee Twente worden gemist (zie ook hoofdstuk 6).

3.2 Ervaringen op winkellocaties

Voor wat betreft de ervaringen van doelgroepen op winkellocaties is het goed om een (verder) onderscheid aan te brengen tussen de binnenstad en andere locaties. Vertegenwoordigers van de *binnenstad* blijken over het algemeen positief over het beleid en de inspanningen van de gemeente omtrent het economisch vestigingsklimaat. Ook de opstelling van en samenwerking met de gemeente wordt door hen gewaardeerd.⁶⁰

De betrokkenheid en deskundigheid van de gemeente wordt door de ondernemersverenigingen in de binnenstad expliciet genoemd. Ook is opgemerkt dat signalen

⁵⁸ Bron: interviews met externe stakeholders. Zie voor een overzicht Bijlage B.

⁵⁹ Bron: o.a. interviews met Twente Board, beleidsadviseurs regionale programmering bedrijventerreinen, VNO NCW en Oost NL.

⁶⁰ Bron: interview met vertegenwoordigers van de binnenstad. Ook in het interview met de koepelorganisaties MKB en KHN is dit (positieve) signaal gegeven.

van ondernemers door accountmanagers doorgaans goed worden doorgeleid binnen de gemeentelijke organisatie en in het algemeen ook van een goede/duidelijke opvolging worden voorzien. Van (veranderingen in) beleid wordt kennisgenomen in een periodiek binnenstadsoverleg. In de ogen van de vertegenwoordigers van de binnenstad is dat goed, maar is het moeilijk om in dit (brede) overleg input te geven. Daarvoor worden echter wel separaat mogelijkheden gecreëerd.

De vertegenwoordigers van de binnenstad geven verder aan dat zij veel meer dan voorheen aan de voorkant van beleidswijzigingen worden meegenomen. Hierdoor zijn zij beter in staat om input te geven en richting te geven aan beleid dan pakweg 10-15 jaar geleden.

Kijkend naar ontwikkelingen in de tijd geven vertegenwoordigers aan dat met name tijdens de coronaperiode het Ondernemersloket een belangrijke rol heeft vervuld voor de ondernemers in de binnenstad. In de ogen van de ondernemers stelde de gemeente stelde zich toentertijd zeer constructief en oplossingsgericht op. Ondernemers waardeerden de opstelling van de gemeente die daarbij vooral was gericht op wat wél kon (binnen de kaders van de geldende coronamaatregelen). Een voorbeeld daarvan is de ruimte die aan terrassen werd geboden en de introductie van XXL-terrassen (onder andere op de Oude Markt). Hiermee bleef het aantal bezoekers redelijk op peil.⁶¹ Vanwege het succes zijn deze terrassen inmiddels permanent geborgd in het nieuwe bestemmingsplan 'Terrassensvisie Stadserf'.

Als kritische noot benoemen de vertegenwoordigers van de binnenstad dat niet altijd duidelijk is waarom in specifieke situaties wordt afgeweken van beleid (bijvoorbeeld bij nieuwe vestigingen). Vertegenwoordigers van de binnenstad kunnen hierdoor afwijkingen niet altijd richting de achterban motiveren. Ook kan de coördinatie van het nieuwe Actieplan Binnenstad en de bijdrage die ondernemers hieraan kunnen leveren, volgens de vertegenwoordigers van de binnenstad beter. Dit geldt in het bijzonder voor ondernemers die wat verder afstaan van de ondernemerscollectieven.

Dit laatste is ook een aandachtspunt die door de vertegenwoordigers in binnenstad wordt gezien: de organisatiekracht van ondernemers. Mogelijk dat daarvoor in het (toekomstige) beleid meer aandacht moet bestaan.⁶² In elk geval is het duidelijk dat ondernemersverenigingen zichzelf steeds moeilijker organiseren. Bestuurders zijn lastig te vinden en de binding met de achterban verschilt per organisatie. Ook is er in tegenstelling tot in veel andere steden in Enschede geen centrummanager die (mede) door ondernemers wordt aangestuurd. Mogelijk dat dit in de toekomst gaat veranderen als gevolg van een traject dat recentelijk (buiten de onderzoeksperiode) is ingezet. Vanuit intermediaire organisaties als Enschede Promotie en koepelorganisaties als MKB en KHN wordt in elk geval de meerwaarde van een betere organisatiegraad benadrukt. De verwachting is dat daarmee ook het bereik en de meerwaarde van acties op het vlak van bijvoorbeeld evenementen, marketing en communicatie toeneemt.

Kijkend naar de ervaringen van doelgroepen op *overige winkellocaties* zijn de koepelorganisaties positief over het beleid en de inspanningen van de gemeente omtrent het economisch vestigingsklimaat. Hoewel er in het beleid en de inspanningen een focus ligt op de binnenstad, worden andere gebieden niet vergeten. Wel

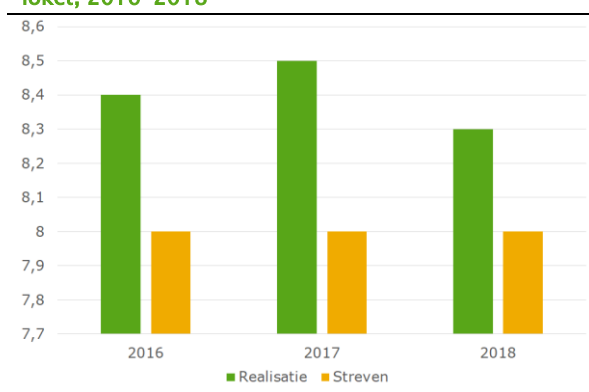
⁶¹ Bron: Stadsbeweging (2021), *Lerende Evaluatie Crisisarrangementen – Monitor dec 2020 – jun 2021*.

⁶² Dit is eveneens als aandachtspunt benoemd in de interviews met Enschede Promotie en de vertegenwoordigers van de koepelorganisaties. Ook in de interviews met vertegenwoordigers van de gemeente kwam dit terug.

speelt ook daar het vraagstuk van het organiserend vermogen en misschien nog wel meer dan in de binnenstad. In ieder geval bereiken signalen over wat wel/niet op andere winkellocaties goed gaat, minder snel de koepelorganisaties dan in de binnenstad. Tegelijkertijd biedt in een aantal gebieden het Keurmerk Veilig Ondernemen (KVO) een goede basis voor het overleg over (een deel van) het economisch vestigingsklimaat.

Voor wat betreft directe ondersteuning verwijzen de koepelorganisaties vaak door naar het Ondernemersloket. De bezuinigingen die daar in de onderzoeksperiode zijn doorgevoerd, zijn door de koepelorganisaties nauwelijks gemerkt. In het algemeen zijn zij tevreden met de dienstverlening aan ondernemers. Dit sluit ook aan bij de monitoringsresultaten die in relatie tot de planning en control cyclus in de jaren tot en met 2018 plaatsvond over de dienstverlening via het ondernemersloket.⁶³ De waardering lag daarbij structureel boven de target van het college (zie figuur 3.1).

Figuur 3.1: Waardering dienstverlening ondernemersloket, 2016–2018

Bron: Gemeenterekeningen Enschede, bewerking Roots Beleidsadvies

Tenslotte geven de koepelorganisaties het signaal dat zij veel meer dan voorheen aan de voorkant van beleidswijzigingen worden meegenomen. Dit wordt door hen gewaardeerd.

3.3 Ervaringen op overige werklocaties

Voor wat betreft de ervaringen van doelgroepen op overige werklocaties kan een onderscheid worden aangebracht tussen de toplocaties Kennispark Twente, Technology Base en XL Businesspark en de andere locaties. Vertegenwoordigers van de *toplocaties* blijken over het algemeen positief over het beleid en de inspanningen van de gemeente omtrent het economisch vestigingsklimaat. Ook de opstelling en samenwerking met de gemeente wordt gewaardeerd.

Lijnen tussen de vertegenwoordigers van de betreffende locaties en de gemeente zijn kort, maar tegelijkertijd opereren de ontwikkelorganisaties redelijk autonoom. In de ogen van de vertegenwoordigers van deze organisaties is dat ook nodig om op die manier een consistente koers te kunnen volgen en niet (te worden verleid om) mee te gaan in de (politieke) waan van de dag. Vertegenwoordigers van de

⁶³ Helaas is deze sinds 2019 niet meer gemonitord. Wel heeft Kennispunt Twente recent de bekendheid van het Ondernemersloket onderzocht met behulp van een ondernemerspeiling. Hieruit bleek dat 19% Ondernemersloket Enschede op LinkedIn kent.

gemeente hebben aangegeven dat dit ook de reden is waarom deze organisaties op zekere afstand van de gemeentelijke organisatie zijn geplaatst.

Bedrijven op de locaties hebben het voordeel van de extra aandacht die er voor deze locaties is. Tegelijkertijd maken de scherpe profielen op deze terreinen en de toenemende schaarste ook dat niet elk bedrijf wordt gefaciliteerd.⁶⁴ Vanuit het collectief wordt deze aanpak gewaardeerd, maar door/voor individuele bedrijven kan dit soms anders zijn.

Op de *andere locaties* worden tevens het beleid en inspanningen van de gemeente omtrent het economisch vestigingsklimaat positief gewaardeerd. Wel is daarbij (veel meer dan op de toplocaties) een onderscheid aan te brengen tussen de twee coalitieperioden 2014-2018 en 2018-2022. Zo is de extra aandacht vanaf 2018 duidelijk voelbaar voor de vertegenwoordigers van andere terreinen en wordt gewaardeerd dat zowel ambtelijk als bestuurlijk nu meer aandacht voor de ontwikkeling van de andere werklocaties bestaat.⁶⁵

De gemeente heeft daarbij ook geholpen om de organisatiegraad op de andere terreinen te versterken. Ook de ondersteuning bij de ontwikkeling van gebiedsagenda's wordt gewaardeerd. Hierdoor hebben gemeente en ondernemers een gezamenlijke agenda om het economisch vestigingsklimaat op de bestaande terreinen te verbeteren.

Een aandachtspunt dat vanuit de andere locaties wordt genoemd, is wel de directe ondersteuning aan ondernemers. Waar voor bedrijven op Technology Base en Kennispark met Novel-T en Oost NL ook naast de gemeente partijen actief zijn die (proactief) veel directe ondersteuning aan bedrijven bieden, zijn de bedrijven op de andere terreinen meer aangewezen op het Ondernemersloket. Het ondernemersloket heeft echter relatief gezien meer capaciteit beschikbaar voor winkellocaties – de binnenstad in het bijzonder.⁶⁶ Ondernemers op andere bedrijventerreinen ervaren daardoor soms dat zij tussen wal en schip belanden.

Iets soortgelijks geldt in relatie tot de benodigde ruimtelijk-fysieke investeringen. Zowel vanuit de gemeente als vanuit de ondernemersvertegenwoordigers wordt erkend dat bestaande bedrijventerreinen intensiever kunnen worden benut. Om hiertoe te komen, zullen echter grote investeringen moeten plaatsvinden. Tot op heden vinden dergelijke extra impulsen vooral op de toplocaties plaats. Hoewel de aandacht voor de bestaande terreinen is vergroot, is extra aandacht in het beleid vanuit de betreffende doelgroepen dus nog steeds gewenst.

3.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is geanalyseerd hoe de diverse doelgroepen het beleid en de inspanningen van de gemeente rondom het vestigingsklimaat ervaren. Bij de analyse is de volgende norm gehanteerd:

Onderdeel	Norm
Ervaring doelgroepen	<ul style="list-style-type: none">De diverse doelgroepen ervaren het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het vestigingsklimaat als positief.

⁶⁴ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de bedrijventerreinen en Novel-T.

⁶⁵ Bron: interview met vertegenwoordigers van de bedrijventerreinen.

⁶⁶ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente en vertegenwoordigers van bedrijventerreinen.

Uit de analyse is gebleken dat de diverse doelgroepen het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het vestigingsklimaat in algemene zin positief hebben ervaren. Bezuinigingen op de dienstverlening naar ondernemers zijn niet of nauwelijks gevoeld en specifiek op bedrijventerreinen was de extra ambtelijke en bestuurlijke aandacht voelbaar. Ook de lijnen tussen ondernemerscollectieven en gemeente lijken in de onderzoeksperiode te zijn versterkt. Hierdoor zijn beleid en inspanningen van de gemeente ook meer zichtbaar dan voorheen.

Aandachtspunten schuilen vooral op het vlak van (de beleidsaandacht voor) het organiserend vermogen van ondernemers. Hoewel de context per gebied verschilt is op zowel de toplocaties als overige werklocaties behoefte aan extra impulsen op dit vlak. Specifiek voor de binnenstad geldt dat ondernemers graag een betere (communicatie van de) onderbouwing zien als er van beleid wordt afgeweken. Voor ondernemers op bestaande bedrijventerreinen vormt de dienstverlening vanuit de gemeente een aandachtspunt. Overall zouden ondernemersvertegenwoordigers graag zien dat Enschede soms wat meer ambitie toont en kiest voor een bijpassende regionale strategie (zie ook hoofdstuk 6).

4. Invloed van ontwikkelingen

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de volgende deelvraag centraal:

3. Hebben (externe) ontwikkelingen uit de afgelopen zes jaar, zoals Covid (thuiswerken), invloed gehad op visie, beleid en regelingen/voorzieningen die de gemeente beschikbaar heeft gesteld en op de effecten daarvan?

Deze vraag is beantwoord op basis van een combinatie van dossieranalyse, desk-research en interviews. Bij dit laatste is gesprekspartners vooral gevraagd wat volgens hen ontwikkelingen zijn waarop visie, beleid en regelingen zouden moeten zijn aangepast. Daaruit kwam naar voren dat naast Corona ook de verander(en)de situatie bij de gemeente Enschede alsmede het verander(en)d economische tij aanleiding zouden kunnen zijn om visie, beleid en regelingen aan te passen. Op deze drie ontwikkelingen gaan wij daarom achtereenvolgens in dit hoofdstuk in.

Eerst is het echter goed om te stellen dat in algemene zin (externe) ontwikkelingen een onderlegger vormen voor het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat. Dat zien we terug in de economische visies van 2011 en 2019 waarin vanuit een analyse van cijfers en trends de kansen en opgaven voor Enschede zijn geschetst. Ook in diverse onderliggende beleidsdocumenten is vanuit een analyse van (externe) ontwikkelingen de koers bepaald. Daarbij is nadrukkelijk ook steeds vanuit een lange termijnontwikkeling visie en beleid bepaald en niet vanuit incidenten en/of kortstondige ontwikkelingen. Dit laatste had hoogstens effect op de beschikbaarheid van specifieke regelingen en/of voorzieningen, zoals ook uit de volgende paragrafen zal blijken.

4.1 Invloed van Corona

Eén van de meest impactvolle ontwikkelingen in de periode 2016-2022 was ongetwijfeld de opkomst van Corona en de maatregelen die (landelijk) werden getroffen om de verspreiding van het virus tegen te gaan. De aard en omvang van de effecten verschilden echter sterk per doelgroep en type gebied. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt tussen de winkeliers en het overige mkb op winkellocaties enerzijds en het mkb, de startups, hightechbedrijven, grootschalige bedrijven en zware industrie op overige werklocaties anderzijds.

Een volledige uiteenzetting van de wijze waarop door de gemeente Enschede op Corona heeft gereageerd voert te ver voor dit onderzoek, maar wij zullen hieronder per type locatie de belangrijkste effecten op visie, beleid en regelingen benoemen. We sluiten vervolgens af met een aantal overall effecten.

Invloed op winkellocaties

Zoals aangegeven in hoofdstuk drie heeft de gemeente Enschede volgens de vertegenwoordigers van de winkellocaties (incl. koepelorganisaties) adequaat gereageerd op de ontwikkelingen tijdens de Coronacrisis. Het ondernemersloket stond in deze periode in nauw contact met ondernemers en heeft zich ingespannen om de negatieve impact van de Coronamaatregelen te beperken.

Evenals alle andere Overijsselse gemeenten heeft de gemeente Enschede drie keer aanspraak gemaakt op een crisisarrangement van de provincie Overijssel. Hiermee zijn onder leiding van Enschede Promotie diverse initiatieven uitgerold. Voorbeelden

zijn de campagne “Koop lokaal, steun onze stad” en de introductie van een lokale cadeaukaart.⁶⁷

Ook heeft de gemeente Enschede in deze periode een nieuwe marktlocatie in de binnenstad mogelijk gemaakt. Doordat er met de anderhalvemeterregel onvoldoende ruimte was voor alle kramen op het Van Heekplein, is uitgeweken naar een extra locatie bij het stadhuis.⁶⁸

Daarnaast heeft het toestaan van de XXL-terrassen op onder andere de Oude Markt ervoor gezorgd dat de horecasector het aantal bezoekers redelijk op peil heeft weten te houden.⁶⁹ Deze terrassen zijn inmiddels permanent geborgd in het nieuwe bestemmingsplan ‘Terrassenvisie Stads erf’.

Behalve de inzet van de gemeente ten tijde van de Coronacrisis, wordt sinds 2022 uitvoering gegeven aan de Ambitie & actie agenda Binnenstad. Met het beleid dat uit deze agenda voortvloeit, geeft de gemeente uitvoering aan een raadsmotie over het herstel na corona. Zo wordt onder andere geschetst hoe de binnenstad van Enschede er in 2030 uit moet zien. Het vormt tegelijkertijd de onderlegger om een beroep te kunnen doen op de subsidie Impulsaanpak Winkelgebieden (waarvoor landelijk 100 miljoen euro beschikbaar is).⁷⁰

Invloed op overige werklocaties

Op de bedrijventerreinen waren de effecten van de coronamaatregelen minder zichtbaar dan op de winkellocaties. Desondanks ondervonden de doelgroepen op bedrijventerreinen eveneens duidelijke gevolgen. Zo namen bijvoorbeeld het thuiswerken, het verzuim en de onzekerheid over leveranties toe.⁷¹ Specifiek voor startups en hightechbedrijven speelde ook de toenemende onzekerheid over de conjunctuur en de impact op financieringsmogelijkheden een belangrijke rol.⁷² Door de onzekerheid werden financiers namelijk terughoudender in kredietverlening. Omdat startups en scale-ups vanwege het hogere risicoprofiel vaak non-bancair waren/zijn gefinancierd, kwamen zij door deze snel opkomende terughoudendheid extra in de problemen.

Oost NL heeft zich (samen met de andere ROM's en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat) tijdens de Coronacrisis ingespannen voor het optuigen van de Corona OverbruggingsLening (COL). Met deze regeling is landelijk bijna € 300 miljoen geïnvesteerd in innovatieve startups, scale-ups en innovatieve mkb'ers. Gezien de sterke vertegenwoordiging van deze doelgroep in Enschede, was de COL-regeling ook voor Enschede zeer relevant. In de uitvoering hebben Oost NL en gemeente goed samengewerkt om de belangrijkste doelgroepen in beeld te krijgen en te bedienen.⁷³

Novel-T stelde tijdens de Coronacrisis een team van experts samen voor hands-on support voor regionale maakbedrijven, startups en snelle groeiers.⁷⁴ Het team heeft bedrijven geholpen met het vinden en aanvragen van overheidsregelingen en met

⁶⁷ Bron: Stadsbeweging (2021), Lerende Evaluatie Crisisarrangementen – Monitor dec 2020 – jun 2021.

⁶⁸ Bron: Stadsbeweging (2021), Lerende Evaluatie Crisisarrangementen – Monitor dec 2020 – jun 2021.

⁶⁹ Bron: Stadsbeweging (2021), Lerende Evaluatie Crisisarrangementen – Monitor dec 2020 – jun 2021.

⁷⁰ Bron: Gemeente Enschede (2021), Gemeentebegroting 2022.

⁷¹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente en vertegenwoordigers van bedrijventerreinen.

⁷² Bron: interviews met Oost NL, Novel-T en vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁷³ Bron: interview met Oost NL.

⁷⁴ Bron: interview met Novel-T.

advies over financiële oplossingen en juridische zaken. Ook gaf Novel-T advies aan bedrijven met betrekking tot een effectieve omgang met de maatregelen.

Een voorbeeld cluster dat in de Coronacrisis een impuls kreeg, was het Twentse MedTech-cluster. Bedrijven als Demcon, Micronit, Medspray en Lipcoat kregen dankzij hun innovaties tijdens de pandemie veel nationale en internationale erkenning. Het cluster in de regio ontving in de zomer van 2021 ruim 11 miljoen euro aan REACT-EU-gelden.⁷⁵ Hiermee kon groen licht worden gegeven aan de ontwikkeling van de MedTech Factory (realisatie begin 2024) en konden diverse innovatieve projecten van de deelnemende bedrijven en kennisinstellingen worden gerealiseerd.

Invloed overall

Het laatste voorbeeld laat zien dat er de Coronacrisis ook positieve invloeden heeft gehad. Een ander voorbeeld daarvan is dat de Coronacrisis ook heeft gezorgd voor meer aandacht voor ondernemers binnen de gemeentelijke organisatie.⁷⁶ Zo heeft de raad meermaals verzocht om een actueel beeld van de effecten op ondernemers en heeft het ondernemersloket zich daardoor beter binnen de gemeentelijke organisatie kunnen positioneren.

Sindsdien wordt het ondernemersloket meer en/of in een eerder stadium bij de beleidsvorming van/bij andere afdelingen betrokken.⁷⁷ Dit geldt in het bijzonder als de betreffende afdeling verwacht dat het beleid effecten zou kunnen hebben voor ondernemers danwel het economisch vestigingsklimaat van de stad. De waarde van het ondernemersloket als oren en ogen van economisch Enschede wordt sinds Corona dus ook breder binnen de gemeente onderkend.

Tegelijkertijd is het goed om vast te stellen dat Corona weinig effect heeft (gehad) op visie en beleid voor de langere termijn. Hoewel ook in de Coronaperiode beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat is geactualiseerd (zie paragraaf 2.1), hebben actualisaties in die gevallen plaatsgevonden op basis van inzichten in lange termijnontwikkelingen en niet het kortstondige (grote) effect van Corona.

4.2 Invloed van veranderende situatie bij de gemeente Enschede

Een ontwikkeling van een andere orde die van invloed is geweest is op visie, beleid en/of regelingen/voorzieningen ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat is de (veranderende) situatie van de gemeente Enschede. Diverse gesprekspartners hebben aangegeven dat voor 2016 het economisch vestigingsklimaat minder een thema was en de gemeente toentertijd vooral bezig was met de eigen financiële huishouding en de drie decentralisaties in het sociaal domein.⁷⁸

In de stukken van de planning & control cyclus zien we dit slechts ten dele terug. In de periode tot en met 2018 was het versterken van de economie immers (ook) één van de centrale onderwerpen en werden diverse acties op dit vlak ontplooid (zie ook hoofdstuk 3).

⁷⁵ Een programma van de EU gericht op een groen, digitaal en veerkrachtig herstel van de regionale economie.

⁷⁶ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁷⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede.

⁷⁸ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en interviews met de koepelorganisaties MKB, KHN en VNO NCW.

Anderzijds namen de bijdragen – vooral met incidentele middelen – eerder toe dan af. Ook past het beeld bij het karakter van de inspanningen. In de periode tot en met 2018 werden de inspanningen in het economisch vestigingsklimaat immers veelal direct gekoppeld aan de opgaven in het sociale domein (werk & inkomen). Op de (zichtbare) dienstverlening naar ondernemers werd bezuinigd en op de ontwikkeling van bedrijventerreinen afgeschreven. Visie en beleid werden niet of nauwelijks geactualiseerd en daarover was dus ook geen contact met ondernemers.

Met het aantreden van het nieuwe college in 2018 is de houding gewijzigd en werd weer (meer) gesproken over investeren. Ook is actief ingezet op verbinding met ondernemers en het scherp krijgen van de opgaven in het economisch vestigingsklimaat. Vervolgens zijn veel beleidsstukken geactualiseerd en kwam de nadruk – ook in de communicatie vanuit de gemeente richting externe partijen – meer te liggen op groei. Met incidentele middelen is tenslotte extra capaciteit georganiseerd en duidelijk in het economisch vestigingsklimaat geïnvesteerd (zie ook hoofdstuk 3).

Hoewel het voor de gemeente nog steeds een opgave was (en is) om een structureel evenwicht op de begroting te realiseren, was de druk aan het einde van de onderzoeksperiode minder groot dan aan het begin. Ook zijn de drie decentralisaties inmiddels geïmplementeerd en is de gemeente in staat gebleken om aanvullende middelen voor het economisch vestigingsklimaat vanuit provincie en Rijk te verwerven. Deze veranderde situatie heeft niet zo zeer geleid tot een andere visie en/of beleid, maar wel tot accentverschuivingen in de uitvoering van dit beleid (zie ook hoofdstuk 2). Bovendien maakt de betere financiële positie dat er voor ondernemers weer meer zichtbaar in het economisch vestigingsklimaat wordt geïnvesteerd.

4.3 Invloed van veranderend economisch tij

Een derde ontwikkeling met invloed op visie, beleid en/of regelingen/voorzieningen, is de ontwikkeling van de economie. Zoals hiervoor aangegeven, stamde aan het begin van de onderzoeksperiode nog veel vigerend beleid uit de periode 2008-2012. Op dat moment bevond Nederland zich in een grote economische crisis, waarna het enkele jaren duurde voordat er weer sprake was van economische groei. Specifiek in Enschede bleef het aantal banen in de periode 2009-2016 op min of meer hetzelfde niveau van ruim 83.000 banen. Sindsdien is er sprake van een forse groei die in de Coronajaren weliswaar even tot stilstand kwam maar sindsdien weer snel het oorspronkelijke (groei)pad vond. Zo nam het aantal banen in de periode 2016-2020 toe van 83.750 tot bijna 90.000 banen en in 2021-2022 van bijna 90.000 banen tot ruim 92.500 banen.⁷⁹ De groei lag daarmee overigens in lijn met het regionale en landelijke gemiddelde.

Zoals al eerder aangegeven is de houding van de gemeente Enschede in het contact met de ondernemers in de onderzoeksperiode gewijzigd. Dit is niet alleen ingegeven door de veranderde situatie bij de gemeente Enschede, maar ook door het veranderde economische tij. De groei accentueert bovendien opgaven die reeds voor deze veranderingen bekend waren bij de gemeente, zoals bijvoorbeeld de schaarste aan strategische voorraad bedrijventerreinen en de schaarste aan talent.

Ook bij deze ontwikkeling kan dus worden aangegeven dat visie en beleid hierdoor niet zijn gewijzigd, maar dat in de uitvoering zeker wel accenten zijn verschoven.

⁷⁹ Bron: Landelijk Informatie Systeem Arbeidsplaatsen (LISA).

De noodzaak tot investeringen in de arbeidsmarkt en grensoverschrijdende samenwerking wordt bijvoorbeeld sterker gevoeld dan voorheen. Datzelfde geldt voor het intensiever benutten van de werklocaties en het uitbreiden van de planvoorraad bedrijventerreinen.

4.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is geanalyseerd of (externe) ontwikkelingen in de afgelopen zes jaar invloed hebben gehad op visie, beleid en regelingen/voorzieningen die de gemeente inzet ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat. Bij de analyse is de volgende norm gehanteerd:

Onderdeel	Norm
Ontwikkelingen	<ul style="list-style-type: none">De gemeente stelt haar beleid bij o.b.v. relevante (externe) ontwikkelingen.

Uit de analyse kan worden geconcludeerd dat de gemeente haar beleid ten aanzien van het economisch vestigingsklimaat heeft bijgesteld op basis van relevante (externe) ontwikkelingen. We hebben bovendien gezien dat deze ontwikkelingen een belangrijke onderlegger vormen voor dit beleid. Visies zijn in algemene zin vanuit een lange termijnontwikkeling opgesteld en dus niet vanuit incidenten en/of kortstondige ontwikkelingen. Dergelijke incidenten en/of ontwikkelingen hadden hoogstens effect op de beschikbaarheid van specifieke regelingen en/of voorzieningen.

Uit de gesprekken met stakeholders van het economisch vestigingsbeleid kwamen drie duidelijke (externe) ontwikkelingen naar voren met een invloed op visie, beleid en/of regelingen. Het ging daarbij om Corona, veranderde situaties bij de gemeente Enschede en verander(en)d economische tij. Hoewel deze niet zo zeer hebben geleid tot een andere visie vanuit de gemeente, zijn hierdoor in de uitvoering wel accenten verschoven. Dat geldt in het bijzonder voor Corona. Successen die daarmee aanvankelijk tijdelijk werden geboekt, zijn in sommige gevallen ook structureel in beleid geborgd. Dit geldt bijvoorbeeld voor het beleid ten aanzien van terrassen.

Tegelijkertijd heeft ook deze majeure ontwikkeling niet geleid tot een andere koers in het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat. De drie hoofddoelen van dit beleid⁸⁰ staan nog overeind en de inzet van instrumenten en middelen is hierop nog steeds primair gericht. Als gevolg van het veranderde economische tij zijn bovendien bekende lange termijnopgaven op het vlak van ruimte en arbeidsmarkt nog duidelijker zichtbaar geworden. De urgentie voor de uitvoering van dit beleid is daarmee vergroot.

⁸⁰ 1) het aantrekken en vasthouden van meer talent, 2) een betere bereikbaarheid van banen en 3) een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken.

5. Resultaten beleid

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de volgende deelvraag centraal:

4. Wat zijn de resultaten (beleidsprestaties en effecten) van het gevoerde gemeentelijke beleid en welke resultaten zijn in de toekomst te verwachten? Benoem hierbij gewenste en ongewenste effecten, die al dan niet te voorzien zijn.

Deze vraag is beantwoord op basis van een combinatie van dossieranalyse, desk-research en interviews. Daarbij zal in paragraaf 5.1 worden ingegaan op de resultaten van het gevoerde beleid en in paragraaf 5.2 op gewenste en ongewenste effecten. In paragraaf 5.3 staan de verwachtingen richting de toekomst centraal. Het hoofdstuk besluit in paragraaf 5.4 met een beknopte conclusie.

5.1 Bereiken van beoogde doelen

Met betrekking tot de resultaten analyseren wij in de eerste plaats in hoeverre de beoogde doelen van het beleid zijn gerealiseerd. In de planning & control cyclus is steeds gemonitord op het doelbereik. Wij zullen eerst deze resultaten beschouwen en vervolgens specifiek stilstaan bij de doelen en ambities uit de economische visies van respectievelijk 2011 en 2019.

Winkellocaties

Bij de beschrijving van de resultaten zoals die in de planning & control cyclus zijn gemonitord zoomen we eerst in op de indicatoren die relevant zijn voor de ontwikkeling van winkellocaties. In de coalitieperiode 2014-2018 gaat het dan primair om de volgende indicatoren:

- Waardering dienstverlening Ondernemersloket.
- Bereikbaarheid Enschede West en centrum

In de coalitieperiode 2018-2022 gaat het primair om de volgende indicatoren:

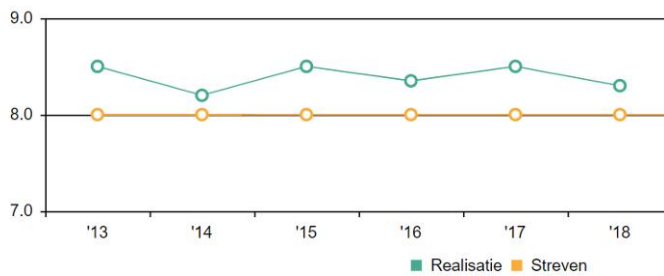
- Bereikbaarheid Enschede vanaf de radialen (05.01)
- Aantal banen binnenstad/stadcampus (05.02)
- Gemiddeld aantal weekbezoekers binnenstad (06.01)
- Bezoekers van grote gesubsidieerde culturele instellingen (06.01)

Onderstaande grafieken en toelichting uit respectievelijk de gemeenterekening 2018 en de gemeentebegroting 2023 laten zien in hoeverre de beleidsdoelen omtrent de winkellocaties zijn gerealiseerd. Hieruit blijkt dat in de periode 2016-2018 de relevante beleidsdoelen zijn gerealiseerd. Sinds 2018 blijven de prestaties hierbij wat achter. Dit wordt echter hoofdzakelijk veroorzaakt door de coronacrisis. Deze leidde immers tot significant minder bezoekers aan de binnenstad en culturele instellingen.⁸¹ Het aantal banen in de binnenstad lag in 2021 iets onder de streefwaarde van het college, maar wellicht is dat inmiddels anders door de forse groei die Enschede in 2021-2022 heeft gerealiseerd.⁸²

⁸¹ Bron: Gemeente Enschede (2022), Gemeenterekening 2021.

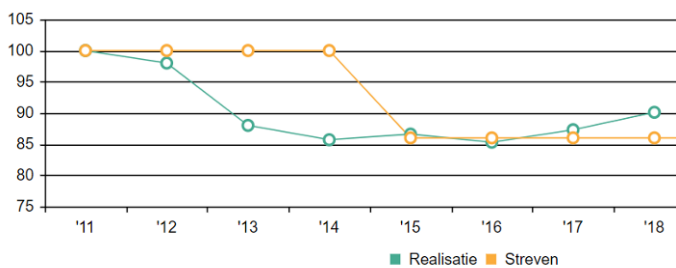
⁸² Kennispunt Twente wijst in dit kader op een groei van 4,9% in de wijk 'Binnensingelgebied'.

Waardering dienstverlening Ondernemersloket (rapportcijfers dienstverlening)

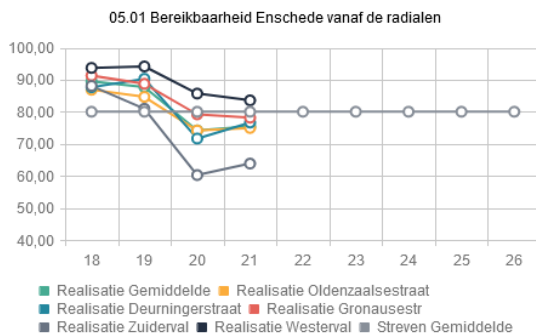
Ondernemers wordt gevraagd hoe zij de dienstverlening door de accountmanagers van het Ondernemersloket hebben ervaren. Ook wordt gevraagd naar de tevredenheid over de informatieverstrekking door het Ondernemersloket. De waardering ligt structureel boven de streefwaarde.

Bereikbaarheid (reistijden) Enschede West en centrum (index⁸³)

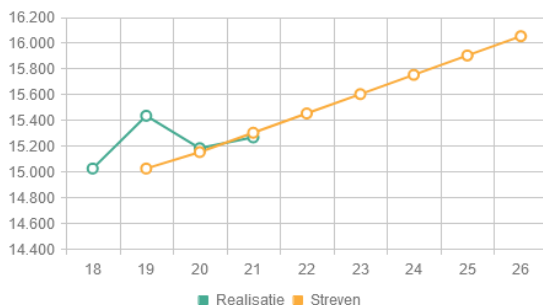
De bereikbaarheidsindicator is een indexcijfer van de reistijden over een aantal invalswegen naar het centrum van Enschede. Na een daling (waarschijnlijk als gevolg van de economische crisis) is er tussen 2016 en 2018 sprake van een stijging. De streefwaarde van 86,6 wordt niet meer gehaald. De grootste reistijdtoenames zitten in de ochtendspits op de Gronausestraat (+5,6 punt) en Westerval (+4,6 punt).

Bereikbaarheid Enschede vanaf de radialen

De bereikbaarheidsindicator is een indexcijfer van de reistijden over een aantal invalswegen naar het centrum van Enschede. Een lagere waarde betekent dat de reistijd ten opzichte van 2011 verbeterd is. Het doel is om de bereikbaarheid van Enschede minimaal op peil te houden.

Aantal banen binnenstad/stadcampus

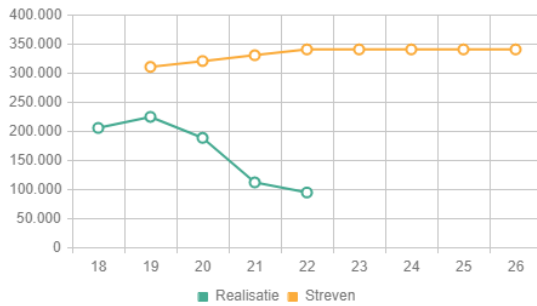

In deze grafiek staat het aantal banen van de toplocatie binnenstad. De streefwaarde (een groei met 150 banen per jaar) is gebaseerd op de sterker wordende functie van de binnenstad in de Euregio (voorzieningen, komst bioscoop, vernieuwing van winkels en horeca) en de ontwikkeling van de stadscampus en Centrumkwadraat met woon/werkfuncties, onderwijs, bedrijvigheid, diensten etc.

Bron: Gemeenterekening 2018 en gemeentebegroting 2023

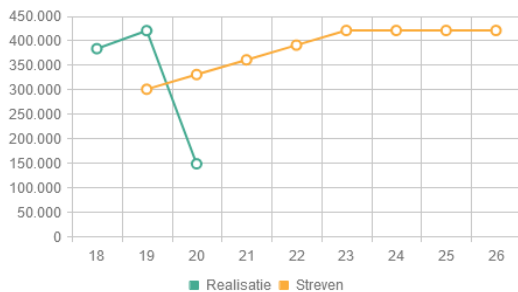
⁸³ Dit betreft een samengestelde index voor de bereikbaarheid van de binnenstad vanaf drie invalswegen.

Gemiddeld aantal weekbezoekers binnenstad

Het aantal bezoekers aan de binnenstad nam tijdens de coronajaren af. De gemeente verwacht dat het aantal bezoekers aan de binnenstad vanaf 2022 weer langzaam gaat toenemen. Niet alleen door het opheffen van de coronabeperkingen maar ook doordat de plannen voor de binnenstad zullen zorgen voor meer bezoekers om te werken, ontmoeten of recreëren. De gemeente streeft naar een herstel naar het niveau van 2019 (voor corona).

Bezoekers van de grote gesubsidieerde culturele instellingen

De afgelopen twee jaar is de impact van corona op het publieksbereik van de culturele instellingen heel groot geweest. De sector werkt hard aan herstel. Het streven is dat in 2023 de bezoekerscijfers weer op niveau van voor de pandemie zijn en dat de sector dat de jaren daarna weet vast te houden.

Bron: Gemeentebegroting 2023

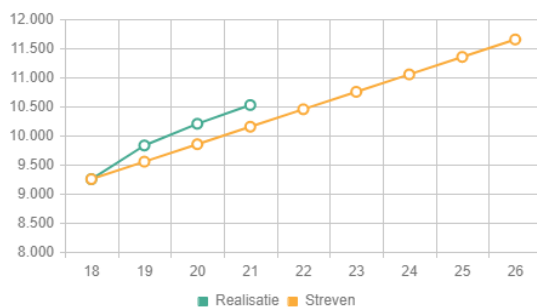
Overige werklocaties

Voor wat betreft de bedrijventerreinen is in de periode 2016-2018 niet specifiek op de resultaten van het beleid gemonitord. In de periode 2018-2022 wel. Het gaat dan om de volgende indicatoren:

- Aantal banen Kennispark (05.02)
- Aantal banen voormalig vliegveld (05.02)

Hieruit blijkt dat het aantal banen op de toplocaties Kennispark en het voormalige vliegveld – ondanks de coronacrisis – fors is gegroeid. Het streefcijfer werd daarbij bovendien overtroffen.

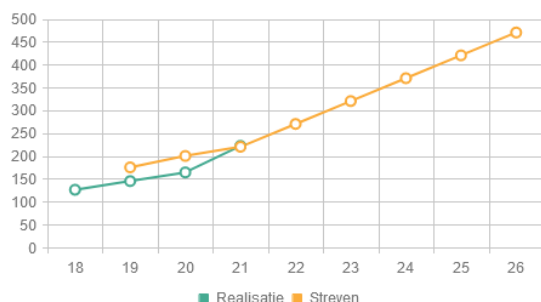
Aantal banen Kennispark

In de grafiek staat de ontwikkeling van het aantal banen op Kennispark. Kennispark beslaat de gebieden: UT, Business and Science Park en Twente Village. De gemeente Enschede gaat uit van een groei van 300 banen per jaar.

Bron: Gemeentebegroting 2023

Aantal banen voormalig vliegveld

De grafiek toont de ontwikkeling van het aantal banen op de toplocatie "luchthaven". Het betreft de banen op de werklocaties van de voormalige luchthaven (Technology Base, Deventer Poort en de werkparken van Van Eck). Als streven gaat de gemeente uit van 50 banen per jaar vanaf 2021. Er zijn nog veel hectares beschikbaar voor groei van bedrijvigheid op deze toplocatie.

Bron: Gemeentebegroting 2023

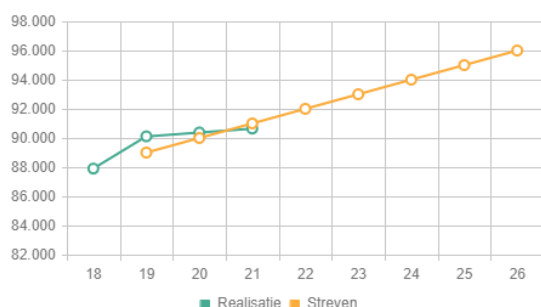
Beleidsprestaties overall

Zoals eerder omschreven is in de economische visie van 2019 ingezet op een versnelling van economische groei met als speerpunten 1) het aantrekken en vasthouden van meer talent, 2) een betere bereikbaarheid van banen en 3) een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken.⁸⁴ In relatie tot deze doelen zijn een aantal indicatoren uit de planning & control cyclus relevant:

- Totaal aantal banen Enschede (05.03) – werd ook gemonitord in 2014-2018
- BRP Enschede per inwoner (05.03)
- Migratiesaldo naar leeftijd (06.03)
- Aantal bereikbare banen binnen redelijke reisafstand (05.01)
- Omvang Enschedese beroepsbevolking (06.03)

Onderstaande grafieken en toelichting uit de gemeentebegroting 2023 laten zien in hoeverre de betreffende beleidsdoelen zijn gerealiseerd. Hieruit blijkt dat het aantal banen in Enschede zich conform de prognose heeft ontwikkeld. Na een groei in 2018 vlakke vanaf 2019 de groei iets af. Anno 2021 lag het aantal banen iets onder de streefwaarde. Datzelfde gold voor het BRP per inwoner. De Coronacrisis vormt hiervoor een verklaring.

Banen Enschede

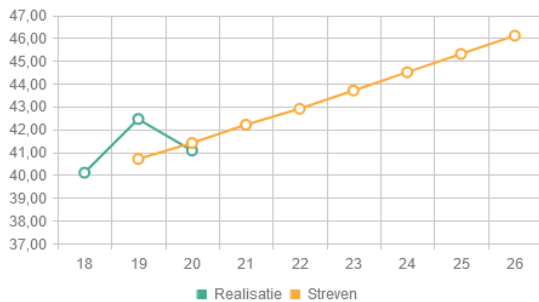

Volgens de gemeente Enschede is banengroei een resultaat van inzet op bereikbaarheid van banen, toplocaties, bestaande bedrijvigheid, innovatie en van het aantrekken en vasthouden van talent. Bij de ambitie om door te groeien naar een inwonertal van 170.000 inwoners in de komende 10 jaar hoort ook een groei in banen. Enschede heeft relatief weinig banen per inwoner. Ook de participatiegraad is relatief laag. Daarom streeft de gemeente naar een banengroei die hoger ligt dan de bevolkingsgroei. Kennispunt Twente heeft berekend dat hiervoor een banengroei nodig is van 10.000 en 12.500 in de komende 10 jaar.

Bron: Gemeentebegroting 2023

⁸⁴ Gemeente Enschede (2019), Economische visie Enschede – Naar versterking van het structureel groeivermogen van de Enschedese economie.

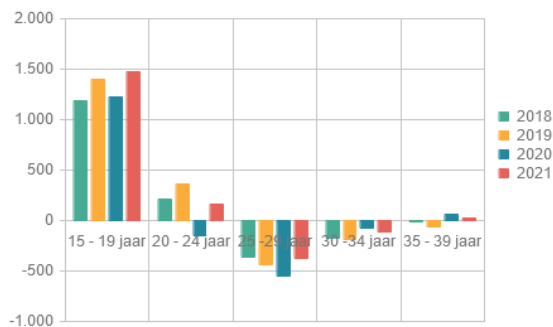
BRP Enschede per inwoner

Het BRP zegt iets over de samenstelling van de economische sectoren in een gemeente en de toegevoegde waarde per baan. Innovaties kunnen leiden tot een groei van het BRP. Het BRP wordt berekend met behulp van gegevens van het CBS (nationale rekeningen) en werkgelegenheidsgegevens (LISA).

Het streven is het BRP sneller te laten stijgen dan de landelijke prognose (een stijging van 1,8% per jaar vanaf 2018, bron: CPB). De gemeente hoopt met ontwikkelingen op de toplocaties, ondersteuning van innovatie en inzet op goede voorzieningen een sterkere samenstelling in sectoren te krijgen die zorgt voor meer toegevoegde waarde per baan.

Migratiesaldo naar leeftijd

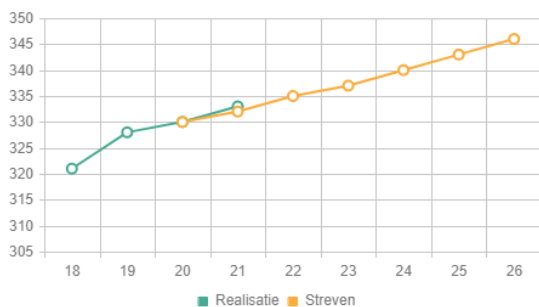

Om de grafiek leesbaar te houden is gekozen voor de leeftijdsgroepen tussen 15 en 40 jaar. En dit zijn ook de groepen waar de gemeente zich vooral op inzet bij de doelstelling "aantrekken en vasthouden van talent". De migratie in de leeftijdsgroep 15-19 hangt sterk samen met het aantal jongeren dat in onze stad komt studeren. De gemeente streeft ernaar om meer jongeren te trekken in de leeftijdsgroep 15-19 jaar en in de leeftijdsgroepen 20-40 streeft de gemeente naar een positief migratiesaldo.

Bron: Gemeentebegroting 2023

Tegelijkertijd ontwikkelde het aantal bereikbare banen zich conform de verwachting en is – zoals eerder aangegeven in 2021-2022 een sterke banengroei gerealiseerd. Ook de bereikbaarheid van Enschede is tussen 2018 en 2021 verbeterd. Doordat deze op basis van reistijden wordt berekend, zal de coronacrisis (toen het maatschappelijk leven en economisch verkeer grotendeels stil lag) hier een belangrijk aandeel in hebben gehad.

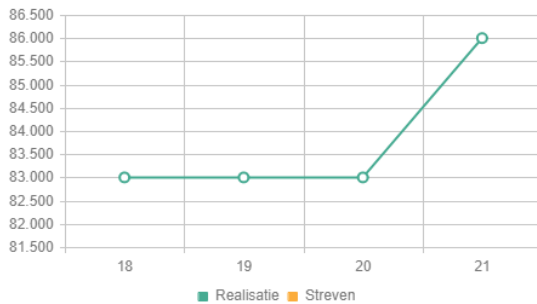
Aantal bereikbare banen binnen redelijke reisafstand

In de grafiek is te zien hoeveel banen binnen een redelijke reisafstand (1,5 uur) bereikbaar zijn voor de inwoners van Enschede. Hierbij is geen rekening gehouden met filedruk en ook de banen in Duitsland worden niet meegeteld. Landelijk wordt verwacht dat de banen blijven groeien met 0,8% de komende 2 jaar (UWV arbeidsmarktprognose 2022-2023). Dit percentage is in deze grafiek doorgetrokken naar de komende 5 jaar. De effecten van een snellere en betere treinverbinding tussen Zwolle, Enschede en Münster zijn de komende jaren nog niet aan de orde.

Bron: Gemeentebegroting 2023

Omvang Enschedese beroepsbevolking

De beroepsbevolking (alle mensen tussen 15 en 74 jaar die werken of beschikbaar zijn voor werk) neemt toe in de grote steden. In Enschede gebeurt dit in veel mindere mate. Door maatregelen op het gebied van bereikbaarheid van banen en het vasthouden van talent hoopt de gemeente op termijn de dalende tendens van de beroepsbevolking iets te keren. Een groeiende beroepsbevolking (met een hoog opleidingsniveau) is een belangrijke vestigingsfactor voor bedrijven. Vanwege de (onverklaarbare) grote sprong die het CBS-cijfer in 2021 laat zien, heeft de gemeente nog geen streefwaarde vastgesteld. Kennispunt Twente is hierover in overleg met het CBS.

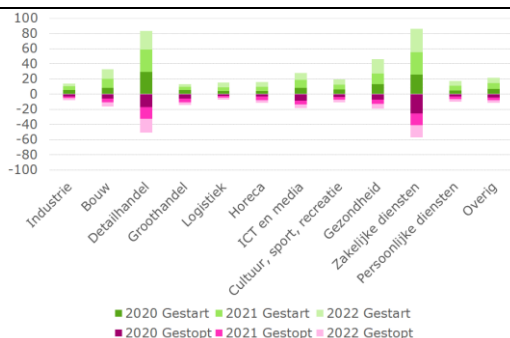
Bron: Gemeentebegroting 2023

5.2 Gewenste en ongewenste effecten

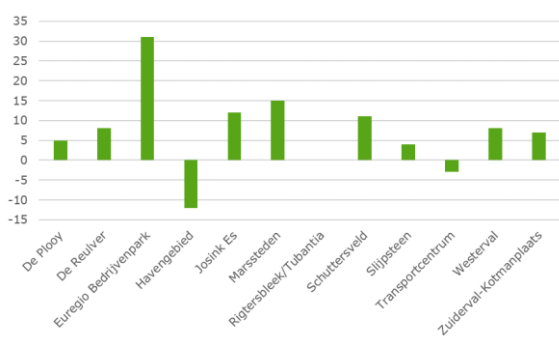
In de vorige paragraaf is uitgebreid stilgestaan bij de beleidsprestaties zoals die in de planning & control cyclus zijn gerapporteerd. Het is goed om daarbij te realiseren dat de gerapporteerde resultaten niet altijd één-op-één zijn toe te schrijven aan het gevoerde beleid, maar dat bijvoorbeeld ook de conjunctuur ontwikkeling, de economische structuur en het aanwezige ondernemerschap de ontwikkeling in belangrijke mate bepalen – zeker waar het gaat om overall indicatoren zoals banengroei en ontwikkeling van het BRP.

Bovendien is het goed om stil te staan bij het feit dat in verschillende, relevante beleidsdocumenten ook doelen en ambities zijn geformuleerd die weliswaar in lijn liggen met de algemene ambities van de stad maar hiervan wel een verbijzondering vormen. Denk bijvoorbeeld aan het aantrekken van nieuwe bedrijven, het beperken van leegstand en het voorkomen van verdringing van functies. Met betrekking tot het aantrekken van *nieuwe bedrijven* is het interessant om te kijken hoe het aantal bedrijven zich per sector ontwikkeld heeft. Hieruit blijkt dat er vooral in de detailhandel en zakelijke diensten sprake was van een grote dynamiek. Opvallend is ook het hoge aantal nieuwe vestigingen op Euregio Bedrijvenpark (zie de onderstaande figuren).

Gestarte en gestopte MKB-vestigingen per 10.000 inwoners

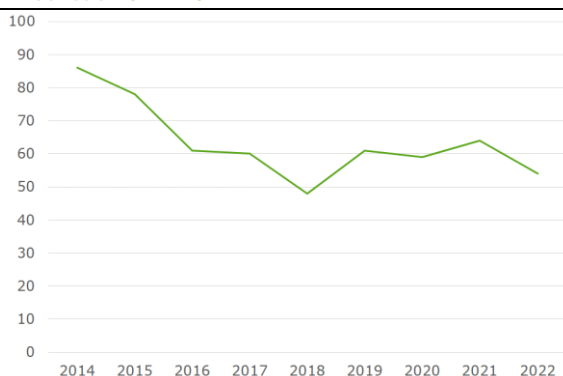
Ontwikkeling aantal vestigingen bedrijventerreinen 2016-2021

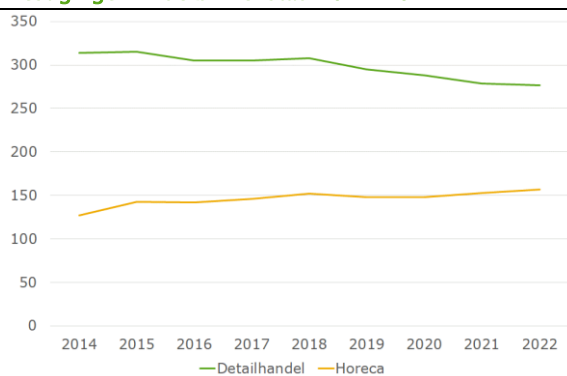
Bron: Gemeentebegroting 2023 Enschede, bewerking Roots Beleidsadvies

De *leegstand* is in de afgelopen jaren beperkt geweest. In de binnenstad is de leegstand - ondanks de coronacrisis - afgelopen jaren zelfs afgenomen. Dit geeft aan dat de toegenomen flexibiliteit in het toestaan van functies alsmede de inzet van de gemeente op het vlak van acquisitie haar vruchten afwerpt. Dit blijkt eveneens uit het feit dat de afname van het aantal detailhandelsvestigingen in de binnenstad vrijwel geheel wordt gecompenseerd door een toename van horecavestigingen (zie onderstaande figuren).⁸⁵

Ontwikkeling aantal leegstaande panden binnenstad Enschede 2014-2022

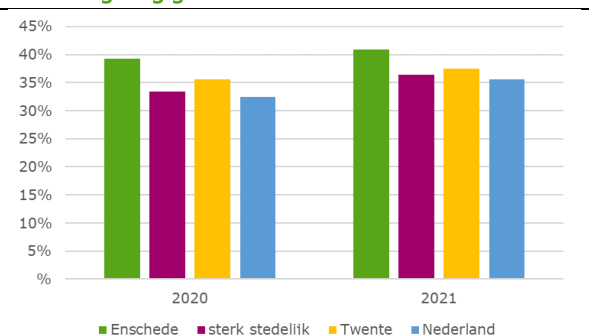
Ontwikkeling aantal detailhandels- en horecavestigingen in de binnenstad 2014-2022

Bron: Kennispunt Twente, bewerking Roots Beleidsadvies

Tenslotte staan we graag stil bij de effecten van de coronacrisis en de maatregelen die zijn genomen om de effecten op het economisch vestigingsklimaat te beperken. Zo zijn er op Rijks- en regionaal niveau veel *regelingen* geïntroduceerd (NOW, TOZO, TONK, TOGS, COL) die bij ondernemers onder de aandacht konden worden gebracht. Hoewel het lastig is om precies vast te stellen hoe effectief de betreffende inzet is geweest, zien we wel dat er relatief veel van regelingen gebruik is gemaakt.

Aandeel bedrijven dat van minimaal één coronaregeling gebruik maakte

Bron: CBS, bewerking Roots Beleidsadvies

5.3 Verwachtingen toekomst

Voor de toekomst van het vestigingsklimaat geven externe doelgroepen vrijwel zonder uitzondering aan dat het belangrijk is om de aandacht voor economie vast

⁸⁵ Bron: Kennispunt Twente (2023), Binnenstadsmonitor Enschede.

te houden en de ambities hieromtrent uit te dragen.⁸⁶ Ontwikkelingen uit het verleden hebben bovendien laten zien dat flexibiliteit loont. Dit betekent investeren in kansrijke initiatieven en meebewegen waar de markt daar om vraagt.⁸⁷

Duidelijk is dat in de onderzoeksperiode veel aandacht uitging naar de ontwikkeling van de toplocaties.⁸⁸ Op dat vlak zijn belangrijke resultaten geboekt en zijn de verwachtingen gunstig. Kijkend naar de afzonderlijke locaties, zien we dat de binnenstad sinds jaar en dag een sterke positie als koopstad voor consumenten uit Oost-Nederland en de Duitse grensstreek vervult. Ook de rol die het binnen het bredere economische spectrum vervult, wordt (terecht) steeds meer onderkend.

Tegelijkertijd was de impact van de coronacrisis in de binnenstad groot.⁸⁹ In dat kader is het positief dat de – op dat moment verwachte – toename van leegstand vooralsnog uitblijft. Dit beeld kan echter vertekenen. Veel ondernemers maakten immers gebruik van steunmaatregelen die nu nog terug betaald moeten worden. Met de inflatie, hoge energieprijzen en het dalende consumentenvertrouwen komen (uitgestelde) faillissementen nu pas aan het licht.⁹⁰ De gemeente Enschede is zich hiervan bewust en weet dat de sterke positie van de Enschedese binnenstad geen vanzelfsprekendheid is. Vandaar dat ook in de komende jaren veel (beleids)aandacht naar de binnenstad zal uitgaan.⁹¹

Externe doelgroepen vragen daarbij vooral aandacht voor een goede binnenstadsorganisatie.⁹² Deze is op dit moment versnipperd en leunt sterk op de inzet van de gemeente Enschede en Enschede Promotie. Met de inzet van een specifiek traject gericht op een betere organisatie van de binnenstad zijn de verwachtingen op dit vlak positief. Maar duidelijk is ook dat de structuur van de binnenstad niet eenvoudig zal zijn aangepast.

Voor wat betreft de bedrijventerreinen vormt het organiserend vermogen tevens een aandachtspunt.⁹³ Maar nog belangrijker is het bieden van voldoende ruimte en flexibiliteit voor de vestigings-, uitbreidings- en relocatiemogelijkheden van bedrijven.⁹⁴ Hoewel dit geen specifiek beleidsdoel vormt, brengt de huidige schaarste van bedrijfskavels beperkingen met zich mee om het vestigingsklimaat zich in de gewenste richting te laten ontwikkelen. Het tijdig realiseren van voldoende ruimte vormt dan ook een belangrijke opgave.

Daarbij speelt in het bijzonder dat de gemeente Enschede de afgelopen jaren steeds meer afhankelijk is geworden van incidentele middelen om extra impulsen aan het economisch vestigingsklimaat te geven. Deze middelen zijn gemakkelijker te verbinden aan de ontwikkeling van toplocaties dan aan de ontwikkeling van reguliere werklocaties en bijvoorbeeld investeringen in de economische structuur.⁹⁵

⁸⁶ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de binnenstad, vertegenwoordigers van de bedrijventerreinen, Enschede Promotie, de koepelorganisaties MKB, KHN en VNO NCW, Twente Board en Oost NL.

⁸⁷ Bron: interviews met VNO NCW en Twente Board.

⁸⁸ Bron: diverse interviews maar ook de stukken uit de planning & control cyclus van de gemeente Enschede.

⁸⁹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en vertegenwoordigers van de binnenstad.

⁹⁰ Bron: interview met vertegenwoordigers van het ondernemersloket.

⁹¹ Bron: interview met beleidsambtenaren economie en wethouder Economie.

⁹² Bron: interviews met vertegenwoordigers van de binnenstad en de koepelorganisaties MKB en KHN.

⁹³ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de bedrijventerreinen.

⁹⁴ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, beleidsadviseurs regionale programmering bedrijventerreinen en vertegenwoordigers van de bedrijventerreinen.

⁹⁵ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en Oost NL.

Dit terwijl het creëren van voldoende werkgelegenheid, die aansluit op de beoogde bevolkingsgroei en het profiel van de Enschede beroepsbevolking, om aandacht voor de volle breedte van de lokale (en regionale) economie vraagt. De afgelopen jaren, toen het economisch goed ging, bleef de banengroei in de stad als geheel wat achter bij het gestelde beleidsdoel. Hoewel er afgelopen jaar een inhaalslag lijkt te zijn gemaakt, is het de vraag of Enschede haar banenambities kan waarmaken op het moment dat de economische omstandigheden verslechteren.

In ieder geval blijft het binden van talent voor de stad een belangrijke opgave.⁹⁶ Hetzelfde geldt voor het verbeteren van de bereikbaarheid van banen van buiten Enschede. Hoewel er goede stappen zijn gezet in de realisatie van een betere treinverbinding tussen Zwolle, Enschede en Münster zullen effecten hiervan pas op langere termijn zichtbaar (kunnen) worden.⁹⁷

5.4 Conclusie

In dit hoofdstuk is geanalyseerd wat de resultaten van het gevoerde beleid omtrent het economische vestigingsklimaat zijn en welke resultaten in de toekomst zijn te verwachten. Bij de analyse is gebruik gemaakt van drie normen:

Onderdeel	Norm
Resultaten	<ul style="list-style-type: none"> Met het gevoerde beleid is aantoonbaar bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van Enschede. De gemeente heeft inzicht in gewenste en eventueel ongewenste effecten van het gevoerde beleid. Interne en externe stakeholders verwachten richting de toekomst positieve resultaten van het gevoerde beleid.

Uit de analyse kan worden geconcludeerd dat de gemeente Enschede met haar beleid aantoonbaar heeft bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van de stad. Dit zien we onder andere terug in de ontwikkeling de toplocaties (Binnenstad, Kennispark, Technology Base) en de bereikbaarheid van de stad.

In brede zin blijft de werkgelegenheidsontwikkeling in Enschede echter een aandachtspunt. Enschede heeft nog altijd relatief weinig banen ten opzichte van het aantal inwoners. Er is sprake van een zekere discrepantie tussen de op kennis en technologie gedreven economie versus de relatief lage arbeidsparticipatie en het relatief lage opleidingsniveau van de eigen bevolking. Voor Enschede is er mede daarom veel aan gelegen werkgelegenheid te creëren, banen beter bereikbaar te maken en talent aan de gemeente (en regio) te binden. Met name op dit laatste punt liggen er nog de nodige uitdagingen voor de stad.

De gemeente is zich hiervan bewust en blijkt een goed inzicht te hebben in de effecten van het beleid. Ook heeft zij in het verleden laten zien daadkrachtig op te treden indien ontwikkelingen daarom vragen. Voorbeelden zijn de inzet tijdens de coronacrisis en het aanpassen van bestemmingsplannen. In die zin zijn de meeste doelgroepen ook positief over de toekomstige ontwikkeling van het economische vestigingsklimaat in de toekomst. De vraag is echter wel of de gemeente ook over alle middelen beschikt om de grote opgaven voor de stad aan te gaan. Een goede regionale samenwerking is daarvoor in elk geval een must.

⁹⁶ Bron: interviews met zowel vertegenwoordigers van de gemeente Enschede als externe stakeholders.

⁹⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van Twente Board en de Euregio.

6. Regionale context

In dit hoofdstuk staat de beantwoording van de volgende deelvragen centraal:

5. Hoe werkt Enschede samen met de Regio Twente en de Euregio (grensgebied Nederland-Duitsland), in het bijzonder met Hengelo en Almelo, als het gaat om vestiging van de diverse doelgroepen van het economische vestigingsbeleid?
6. Zijn er verschillen in hoe het vestigingsklimaat zich in Enschede, Hengelo en Almelo sinds 2016 heeft ontwikkeld?

Deze vraag is beantwoord op basis van een combinatie van dossieranalyse, desk-research en interviews. Daarbij zal in paragraaf 6.1 worden ingegaan op de regionale samenwerking en in paragraaf 6.2 op de ontwikkeling van het economisch vestigingsklimaat. Het hoofdstuk besluit in paragraaf 6.3 met de belangrijkste conclusies.

6.1 Invulling samenwerking

De gemeente Enschede werkt vanuit diverse regionale samenwerkingsverbanden aan het verbeteren van het economisch vestigingsklimaat. In dit hoofdstuk geven wij een beschrijving van de belangrijkste samenwerkingsverbanden en het beleid dat hieraan ten grondslag ligt.

Van gemeenschappelijke regeling naar Twente Board

Ten behoeve van de sociaaleconomische structuurversterking van de regio werken de veertien Twentse gemeenten sinds 2021 samen met onderwijs en ondernemers in de Twente Board.⁹⁸ Dit betreft een geformaliseerd overleg dat sindsdien geen onderdeel meer uitmaakt van de gemeenschappelijke regeling Regio Twente. De gedachte bij het 3O-sturingsmodel is dat men elkaars kennis en kunde optimaal kan inzetten en benutten en gezamenlijk meer successen kunnen worden geboekt.

Ontwikkeling triple-helix samenwerking Twente

Vanuit de overheid, het onderwijs en de ondernemers nemen per geleding drie vertegenwoordigers met stemrecht zitting in de Twente Board. Daarnaast zijn er een kwaliteitszetel met stemrecht die altijd wordt ingevuld door de gemeente Enschede en een advieszetel voor de Provincie Overijssel. De Twente Board wordt voorgezeten door een onafhankelijk voorzitter.

⁹⁸ Zie voor meer informatie: <https://twente.com/twente-board/over-ons/de-twente-board>.

De *Agenda voor Twente* is de basis onder de activiteiten van Twente Board. In 2018 stemden de veertien Twentse gemeenten in met dit investeringsprogramma voor de periode 2018-2022. Daarmee kwam voor vijf jaar een bedrag van in totaal €20 miljoen beschikbaar voor uitvoering van regionaal beleid. In de evaluatie van het programma wordt aangegeven dat tot dan toe €15 miljoen publieke middelen hadden geleid tot in totaal €169 miljoen aan investeringen in Twente.⁹⁹

Het belangrijkste deel daarvan komt uit de *Regio Deal Twente*, een investeringsprogramma van in totaal €150 miljoen, waaraan het Rijk (€30 miljoen), de provincie Overijssel (€20 miljoen), veertien Twentse gemeenten (10 miljoen), het bedrijfsleven en onderwijsinstellingen in Twente (samen 90 miljoen euro) fors bijdragen. Algemeen is de conclusie dat de Regio Deal er niet was gekomen zonder de Agenda voor Twente.¹⁰⁰

Regio Deal

Bij het sluiten van een Regio Deal komen de regio's zelf met plannen en ideeën om complexe opgaven aan te pakken. Bijvoorbeeld om de leefbaarheid van een gebied te vergroten, om opleidingen beter te laten aansluiten bij de arbeidsmarkt of om bedrijventerreinen te verduurzamen. Het Rijk financiert maximaal de helft van de benodigde investering. Regio's investeren zelf ook.¹⁰¹

Eind 2022 is er een nieuwe aanvraag ingediend die is gebaseerd op onderdelen uit de regionale investeringsagenda, de Agenda voor Twente 2023 - 2027. De aanvraag is inmiddels (buiten de onderzoeksperiode) gehonoreerd en zal impulsen gaan geven aan o.a. het verduurzamen van de energievoorziening, het vergroten van de instroom van het aantal technische studenten en het zo goed mogelijk gebruik maken van het beschikbare arbeidspotentieel in de regio en grensregio door een nog betere samenwerking met Duitsland.¹⁰²

In de Agenda voor Twente 2018-2022 is gefocust op de volgende vier actielijnen:

- Techniek als motor: versterken van de technische kracht van Twente, de motor achter de economische groei van Twente;
- Arbeidsmarkt & talent: voldoende talent op alle niveaus aantrekken, opleiden en behouden voor de regio om deze motor in Twente draaiende te houden;
- Bereikbaarheid & vestigingsklimaat: een goed woon-, werk- en leefklimaat creëren om het talent en bedrijven aan te trekken naar en te behouden voor de regio;
- Circulaire economie & duurzaamheid: oplossingen bieden voor de toenemende vraag naar duurzame producten en een toekomstbestendige landbouw.

Deze vier actielijnen vormden tevens de onderlegger voor de aanvraag van de Regio Deal.¹⁰³ Het doel van de actielijn 'Bereikbaarheid & vestigingsklimaat' was het creëren van een goed woon-, werk- en leefklimaat om het talent en bedrijven aan te trekken en te behouden voor de regio. De topwerklocaties spelen een grote rol in de profilering van Twente als mogelijke vestigingslocatie. Zij trekken hierin steeds meer gezamenlijk op. De bereikbaarheid van en binnen de regio heeft zich in die periode toegespitst op het verbeteren van de hoofdverbindingen: de A1/A35 corridor, de verbetering van de N18, de N35 en het opwaarderen van de spoorlijn Zwolle-Twente-Münster.

⁹⁹ Bron: Twente Board (2023), Evaluatie Agenda voor Twente 2018-2022.

¹⁰⁰ Bron: Twente Board (2023), Evaluatie Agenda voor Twente 2018-2022.

¹⁰¹ Bron: Rijksoverheid (2023), De Regio Deals: hoe werkt het?

¹⁰² Bron: Twente Board (2023), Agenda voor Twente – Samenwerken aan Bruto Twents Geluk in een groene technologische topregio. Investeringsprogramma 2023-2027.

¹⁰³ Bron: Diverse partijen (2019), Regio Deal Twente.

Ook was bij elk van de vier actielijnen aandacht voor de kansen van (meer) grensoverschrijdende samenwerking met Duitse partners. In december 2018 hebben Regio Twente en provincie Overijssel het memorandum Oost-Nederland-Münsterland getekend met doelen en concrete acties op de thema's economie, arbeidsmarkt, onderwijs en bereikbaarheid. Met de Regio Deal Twente werd ingezet op het versnellen van een aantal in het memorandum opgenomen acties. Dit heeft onder andere geresulteerd in partnerovereenkomst tussen Enschede en Münster en een samenwerkingsovereenkomst tussen de Universiteit Twente en Westfälische Universität Münster.¹⁰⁴

Ook heeft de Twente Board onlangs een *grensoverschrijdende strategie* vastgesteld.¹⁰⁵ Twente Board, Oost NL en de Kamer van Koophandel en Industrie van Noordrijn-Westfalen onderstrepen hiermee hun gemeenschappelijke missie om de regionale economie en het midden- en kleinbedrijf te ondersteunen. In de strategie zijn vier strategische thema's geformuleerd: Advanced Manufacturing & Robotics, Energie, Medtech en Circulaire Economie. Voor elk thema is de grensoverschrijdende ambitie gekoppeld aan de nationale agenda's in Duitsland en Nederland en aan relevante Europese programma's.¹⁰⁶

Hoewel de bovenregionale samenwerking met deze initiatieven is toegenomen, wordt in de Evaluatie Agenda voor Twente 2018-2022 aangegeven dat Twente nog altijd een redelijk gesloten ecosysteem is en de blik meer naar buiten zou mogen richten. Volgens diverse externe stakeholders zou de gemeente Enschede hierin ook meer haar rol kunnen en moeten pakken.¹⁰⁷ Die rol is volgens hen nodig om Twente als regio sterker op de kaart te zetten en talent aan te trekken/behouden voor de regio.

Twente Marketing

Sinds 2023 maakt ook de vrijetijdseconomie onderdeel uit van de integrale benadering van een toekomstbestendige economie van Twente. Waarbij Twente Marketing de Twentse samenwerking zoekt en bevordert dat de vrijetijdseconomie als belangrijk middel bijdraagt aan de grote Twentse opgaven.¹⁰⁸

De plannen worden beschreven in het meerjarenplan Perspectief Vrijetijdseconomie Twente. Daarbij ligt de focus op de (toekomstige) bewoner van Twente. Twente Board ondersteunt de nieuwe strategie. Vanuit de begroting van Twente Board wordt de beleidscapaciteit op vrijetijdseconomie gefinancierd die in dienst is van de Gemeenschappelijke Regeling Recreatie. Ook is Twente Board vertegenwoordigd in het bestuurlijk overleg vrijetijdseconomie (VTE).

Goede toeristisch recreatieve voorzieningen worden door Twente Marketing gezien als essentieel voor het aantrekken en behouden van mensen en bedrijven. Daarnaast zorgt een sterke toeristische positionering ervoor dat mensen sneller een studie of een baan in Twente in overweging nemen en daarmee heeft het direct impact op het behoud en aantrekken van talent, aldus Twente Marketing.

¹⁰⁴ Bron: Twente Board (2022), Evaluatie Agenda voor Twente 2018-2022.

¹⁰⁵ Bron: Memorandum of Understanding strategie Oost-Nederland Nord-Westfalen (2023).

¹⁰⁶ Bron: Persbericht Twente Board, 25 mei 2023.

¹⁰⁷ Bron: interviews met vertegenwoordigers van Twente Board en Euregio.

¹⁰⁸ Twente Marketing (2022), Perspectief Vrijetijdseconomie Twente 2030 – De sprong naar een nieuwe realiteit in 2030.

Bedrijventerreinenprogrammering

Waar de samenwerking in Twente Board gericht is op het economische vestigingsklimaat in algemene zin, zijn er ook andere, relevante samenwerkingsverbanden op een meer specifiek thema gericht. Zo maken de Twentse gemeenten (colleges van B&W) en de provincie Overijssel (college van GS) sinds 2017 prestatieafspraken over bedrijventerreinen in de Regionale Bedrijventerreinen Programmering (RBP) Twente.¹⁰⁹ Daarnaast is er een regionaal accountmanagersoverleg van de veertien gemeenten waarin onder andere gesproken wordt over bedrijven die een locatie zoeken en over specifieke ontwikkelingen op bedrijventerreinen.¹¹⁰

Het afspraken document "Regionale Bedrijventerreinen Programmering Twente 2017-2020" had tot doel om binnen drie jaar toe te werken naar een '100% ladderproof programmering'. Concreet betekende dit dat op 1 juli 2020 de vraag en het aanbod van bedrijventerreinen voor een periode van 10 jaar (tot 2030) in balans zouden moeten zijn. Daarnaast streefden de gemeenten in Twente naar onderprogrammering om flexibiliteit te houden voor goede zachte plannen. Hierdoor kan beter worden ingespeeld op de actuele vraag vanuit de markt, wat de economie van de Twentse regio ten goede zou komen.

In het afspraken document "Regionale Bedrijventerreinen Programmering Twente 2019-2022" werd geconstateerd dat Twente voor de periode 2019-2030 een overschot aan bedrijventerreinen had van 85,7 hectare. In het document zijn daarom voorstellen gedaan voor het schrappen van bestemmingsplancapaciteit. Inmiddels plaatsen meerdere gemeenten (grote) vraagtekens bij deze voorstellen en zijn gemeenten en provincie in overleg over de eventuele bijstelling van de programmering om de huidige schaarste niet verder te doen laten oplopen.¹¹¹

Winkelplanning

Provincie Overijssel stimuleert regionale afstemming in de drie deelregio's Twente, regio Zwolle en Stedendriehoek (Deventer e.o.). Leidend hierbij is een manier van werken waarbij partijen in een vroeg stadium rond tafel zitten. Initiatieven met een regionale impact behoren conform de provinciale Omgevingsverordening afgestemd te worden met regiogemeenten. In de Overijsselse Omgevingsverordening is specifiek beleid opgenomen over grootschalige detailhandel en weidewinkels.¹¹²

In de verordening zijn artikelen opgenomen die het vestigen van volumineuze en grootschalige detailhandel buiten de kernwinkelgebieden niet toestaan, tenzij is aangetoond dat het voorzieningenniveau in de regio er niet onder lijdt en dat er regionale afstemming over de voorgenomen vestiging heeft plaatsgevonden met buurgemeenten en Gedeputeerde Staten van de provincie Overijssel (GS).¹¹³ Dit resulteert in overleggen over toekomstige ontwikkelingen met een (boven)regionaal belang en impact.

Spoorzone Hengelo Enschede

Binnen de regio Twente werken met name Enschede en Hengelo steeds nauwer samen.¹¹⁴ De colleges van beide gemeenten hebben inmiddels een gezamenlijke

¹⁰⁹ Zie: Afspraken Regionale Bedrijventerreinen Programmering Twente 2017-2020 en 2019-2022.

¹¹⁰ Bron: interview met beleidsadviseurs regionale programmering bedrijventerreinen.

¹¹¹ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en beleidsadviseurs regionale programmering bedrijventerreinen.

¹¹² Bron: <https://retailand.nl/regionale-afstemming-door-provincie-overijssel/>

¹¹³ Bron: Leegstand Overijssel, Nota van bevindingen. Rekenkamer Oost-Nederland, 2021.

¹¹⁴ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, Twente Board, VNO NCW en de Euregio.

visie op de Spoorzone Hengelo Enschede (SHE) aangenomen. In de visie staat beschreven hoe de twee steden samen willen bouwen aan de spoorzone Hengelo-Kennispark-Enschede. Het is daarbij de bedoeling om in het tussenliggende gebied dé economische slagader van Twente te creëren waar “knappe knoppen, vernieuwende ideeën en de volgende generatie technologische bedrijven samenkomen en willen blijven”.¹¹⁵

De visie is een belangrijke stap in het gezamenlijke proces van Hengelo en Enschede om doelen van de steden te versnellen. De opgaven in het gebied zijn groot en gemeente-overstijgend. Deze visie geeft richting voor de lange termijn op het vlak van o.a. mobiliteit, wonen, hightech bedrijvigheid, kennis en onderwijs. Dit zijn belangrijke thema’s voor het aantrekken en behouden van talent voor de regio. De visie is daarom ook een belangrijke bouwstenen voor de Omgevingsvisie van Enschede zoals die nu wordt voorbereid.¹¹⁶

Meerdere gesprekspartners gaven aan dat de samenwerking tussen de Twentse steden niet eerder zo concreet was als nu rondom de spoorzones. De visie is op 5 juni jl. als richtinggevend beleidskader door de Enschedese raad vastgesteld.

Netwerkstad Twente

Voorheen werd er binnen Netwerkstad Twente - vooral projectmatig – samen-gewerkt tussen Almelo, Hengelo, Enschede, Borne en Oldenzaal. Netwerkstad werd in 2001 opgericht met steun van de provincie Overijssel en de Regio Twente. In 2012 stelden de gemeenten samen een kantorenvisie vast¹¹⁷ en in 2013 een ontwikkelagenda.¹¹⁸ De afspraken binnen Netwerkstad Twente golden tot 2022. De burgemeester van Enschede was de voorzitter van het samenwerkingsverband.

Op dit moment lijkt er (in formele zin) nauwelijks nog actieve aandacht voor het verbond te bestaan. De buurgemeenten werken primair met elkaar samen vanuit de in deze paragraaf beschreven samenwerkingsverbanden en zoeken elkaar, waar relevant, binnen projecten op.

EUREGIO

De EUREGIO is een Nederlands-Duitse publiekrechtelijke Gemeenschappelijke regeling met een speciale binationale structuur. Het doel van de EUREGIO is om de economische kracht en de leefbaarheid in de regio te vergroten en de integratie van het gebied te bevorderen.¹¹⁹ Bij de EUREGIO zijn 128 gemeenten, steden, (Land-) Kreise en Waterschappen aangesloten. De EUREGIO-Raad is het hoogste politieke orgaan. In de EUREGIO-Raad worden in grensoverschrijdende fracties problemen aan de orde gesteld, mogelijke oplossingen aangedragen en projecten besproken en goedgekeurd. Voor de inhoudelijke behandeling van grensoverschrijdende vraagstukken en INTERREG-projecten zijn drie commissies verantwoordelijk.

Binnen de Euregio is voor Enschede vooral de relatie en verbinding met Münster en Osnabrück van belang.¹²⁰ Met name rondom het thema arbeidsmarkt en de bereik-

¹¹⁵ Bron: Gemeente Hengelo, Gemeente Enschede, Fakton, SITE, Must (2023), YES SHE CAN!

¹¹⁶ Bron: Gemeente Enschede (2023), Spoorzone Hengelo-Enschede, dé toekomstige economische slagader van Twente.

¹¹⁷ Zie Kantorenvisie Netwerkstad Twente (2013).

¹¹⁸ Bron: Provincie Overijssel en regio Twente Netwerkstad (2013), Ontwikkelagenda Netwerkstad Twente.

¹¹⁹ Zie voor meer informatie: <https://www.euregio.eu/>.

¹²⁰ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en de Euregio.

baarheid van banen komt de verbinding met deze Duitse steden aan de orde.¹²¹ Maar ook met Gronau heeft Enschede onlangs de banden verstevigd door middel van een "Letter of Intent" waarin de steden afspreken om op zes thema's intensiever te gaan samenwerken.¹²² Tot dat moment was de samenwerking al positief, maar een nieuw ontwikkelingsgebied direct over de grens bij Glanerbrug vormde aanleiding van een verdere versterking van de banden.¹²³ Dit Euregio Kwartier moet onder andere ruimte gaan bieden aan bedrijven en organisaties die zich bezighouden met Nederlands-Duitse grensoverschrijdende samenwerking.

Een ander belangrijk speerpunt in de grensoverschrijdende samenwerking is de beoogde directe treinverbinding tussen Zwolle en Münster.¹²⁴ Op dit moment rijdt de intercity niet verder dan Enschede. Het doel is om de reistijd te verkorten en het aantal overstappen te verminderen, wat ten goede moet komen aan zowel het onderwijs als de economie aan beide zijden van de grens. Om de gewenste directe treinverbinding te realiseren, zal in ieder geval het spoor tussen Enschede en Gronau geëlektrificeerd moeten worden. Het Rijk heeft inmiddels €30 miljoen voor de verbinding toegezegd.¹²⁵

Vanuit Enschede kreeg de samenwerking met Duitsland met name onder de vorige Burgemeester veel aandacht.¹²⁶ In maart 2017 presenteerde de gemeente Enschede een Duitslandagenda die in 2019 ook door de raad werd vastgesteld.¹²⁷ Het doel van de inzet is om van de halve cirkel om de stad (het Nederlandse deel) een hele cirkel (inclusief Duitsland) te maken en daarmee de sociaaleconomische positie van de stad en de omringende grensregio te versterken. In de Duitslandagenda staat hoe Enschede de samenwerking in de grensregio vorm wil geven op het gebied van onderwijs, arbeidsmarkt, bedrijvigheid, bereikbaarheid, veiligheid, duurzaamheid en toerisme.

6.2 Ontwikkeling vestigingsklimaat

In deze paragraaf kijken we hoe het economisch vestigingsklimaat van Enschede zich heeft ontwikkeld. Hiervoor hebben we een aantal indicatoren geselecteerd die een indruk geven van de aantrekkelijkheid van het vestigingsklimaat. We vergelijken Enschede daarbij met Almelo en Hengelo en de regio Twente als geheel. Hierbij kijken we allereerst naar de economische structuur en de ontwikkeling van werkgelegenheid. Vervolgens gaan we specifiek in op een aantal indicatoren dat het vestigingsklimaat van de binnenstad en van overige werklocaties weerspiegelt.

Economische structuur

Enschede, Almelo en Hengelo hebben elk hun eigen economisch profiel binnen de regio Twente. In Enschede zijn onderwijs, gezondheidszorg, zakelijke diensten en ICT in relatieve zin dominante sectoren. Almelo en Hengelo onderscheiden zich van Enschede met hun grote aandeel industriële werkgelegenheid (zie figuur 6.1).

¹²¹ Zie ook raadsbesluit Partnerschap Stadt Münster, 14 februari 2020.

¹²² Zie Gemeente Enschede & Stadt Gronau (2023), Letter of intent.

¹²³ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede en Stadt Gronau.

¹²⁴ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, Twente Board en de Euregio.

¹²⁵ Bron: Ministeries van I&W en VRO (2022), Afsprakenlijst bestuurlijke overleggen MIRT 9, 10 en 11 november 2022.

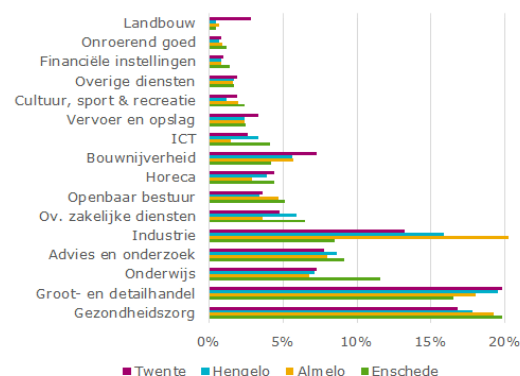
¹²⁶ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, Twente Board en de Euregio.

¹²⁷ Zie: Gemeente Enschede (2019), Enschede, meest Duitse stad van Nederland. Ambities voor samenwerking met Duitsland 2019-2027.

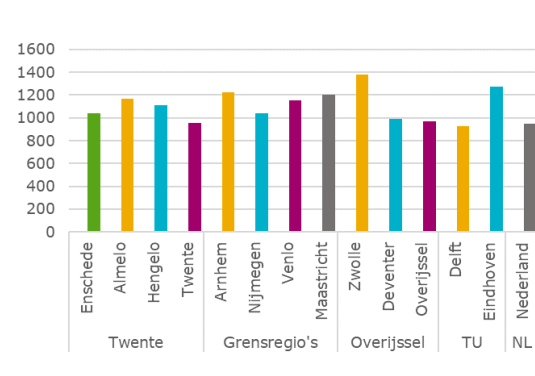
Terwijl Enschede in absolute zin veruit de meeste werkgelegenheid in Twente biedt, is het aantal banen ten opzichte van de beroepsbevolking¹²⁸ relatief klein. Vaak zijn het juist de grootste steden die een belangrijke werkgelegenheidsfunctie vervullen. Binnen Twente hebben Almelo en Hengelo echter een verhoudingsgewijs grotere werkgelegenheidsfunctie dan Enschede. De beperkte werkgelegenheidsfunctie zien we ook terug als we Enschede vergelijken met andere steden met een grensligging, Zwolle en Eindhoven (zie figuur 6.2).

Op regionaal niveau ligt de werkgelegenheidsfunctie van Twente redelijk in lijn met die van grensregio's Noord- en Zuid-Limburg en Arnhem/Nijmegen.¹²⁹ De werkgelegenheidsfunctie van Twente blijft wel achter bij die van Zuidoost-Brabant (Brainport) en regio Zwolle. Die regio's hebben echter niet te maken met een grensligging. Wel is duidelijk dat de centrumfunctie van Enschede in Twente minder prominent is dan die van de grootste stad in andere (grens)regio's. Dit bemoeilijkt een leidende rol in visie- en beleidsvorming op regionaal niveau. Ook in diverse interviews is dit onderkend.¹³⁰

Figuur 6.1: Economische structuur (o.b.v. aantal banen) Twentse gemeenten (2022)

Figuur 6.2: Aantal banen per 1.000 leden van de beroepsbevolking (2022)

Bron: LISA/CBS, bewerking Roots Beleidsadvies

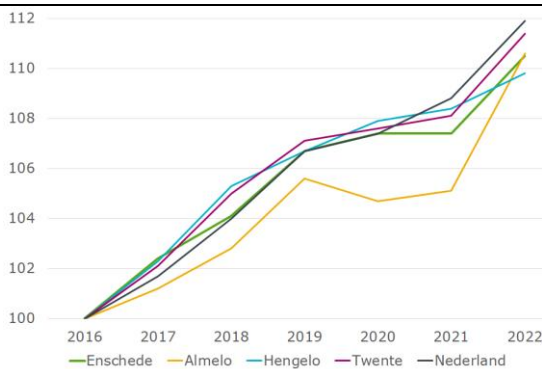
Kijkend naar de ontwikkeling van het aantal banen zien we dat Enschede in de onderzoeksperiode min of meer even snel groeide als Almelo en Hengelo. De groei bleef echter achter bij het Twentse en Nederlandse gemiddelde (figuur 6.3). Binnen Twente waren het vooral de landelijke gemeenten (Haaksbergen, Rijssen-Holt en Wierden) die een sterke banengroei realiseerden. Ten opzichte van de benchmarksteden deed Enschede het gemiddeld. In Arnhem en Nijmegen groeide het aantal banen sneller; in Venlo en Maastricht minder snel (figuur 6.4).

¹²⁸ Overeenkomstig het CBS gedefinieerd als personen die betaald werk hebben (werkzame beroepsbevolking) of die geen betaald werk hebben, recent naar betaald werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn (werkloze beroepsbevolking). Personen zonder betaald werk die niet recent naar werk hebben gezocht of daarvoor niet direct beschikbaar zijn (waaronder studenten) behoren niet tot de beroepsbevolking. Zie voor meer informatie: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/dashboard-beroepsbevolking/beroepsbevolking>.

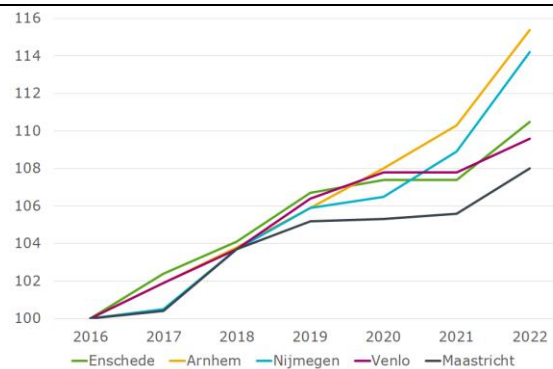
¹²⁹ Bron: Roots Beleidsadvies o.b.v. LISA/CBS.

¹³⁰ Bron: interviews met vertegenwoordigers van de gemeente Enschede, Oost NL en de Euregio.

Figuur 6.3: Ontwikkeling aantal banen 2016–2022, (Index: 2016=100)

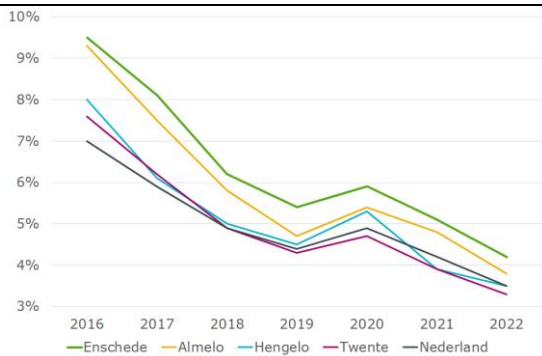
Figuur 6.4: Ontwikkeling aantal banen 2016–2022, (Index: 2016=100)

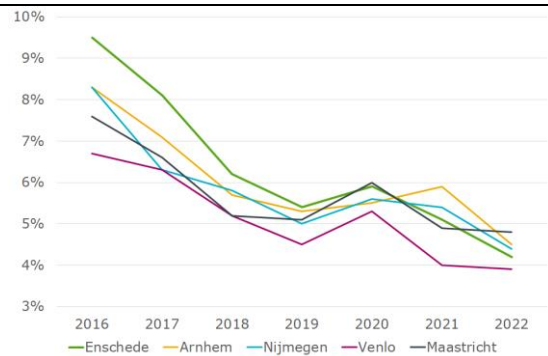
Bron: LISA, bewerking Roots Beleidsadvies

Passend bij het landelijke beeld nam de *werkloosheid* de afgelopen jaren in Enschede fors af. In Almelo, Hengelo en de regio in algemene zin was de daling nog groter dan in Enschede (zie figuur 6.5), maar Twente onderscheidt zich met deze ontwikkeling ook van veel andere regio's.¹³¹ Ten opzichte van andere grenssteden was de daling in Enschede immers bijzonder. Aan het begin van de onderzoeksperiode onderscheidde Enschede zich nog in negatieve zin; aan het eind was de werkloosheid in enkel Venlo lager (figuur 6.6).

Figuur 6.5: Ontwikkeling werkloosheid 2016–2022

Figuur 6.6: Ontwikkeling werkloosheid 2016–2022

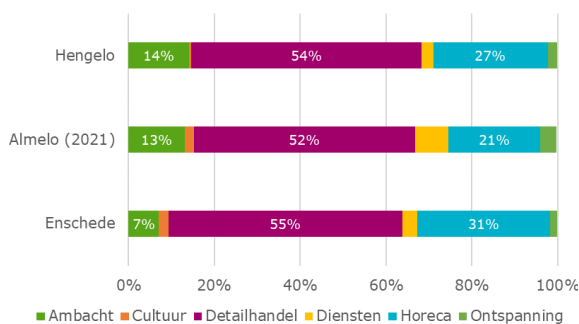
Bron: CBS – Arbeidsdeelname, bewerking Roots Beleidsadvies

Winkellocaties

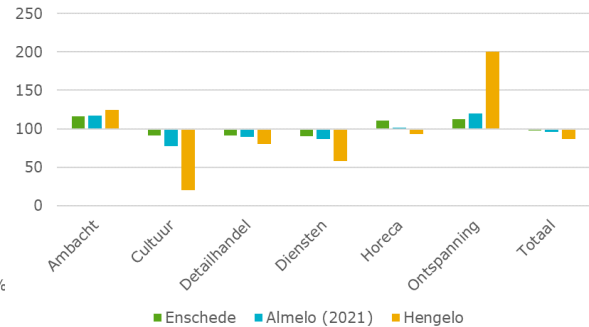
Als we specifiek naar de *branchering* van de Enschedese binnenstad kijken, valt de relatief sterke vertegenwoordiging van de horeca op (zie figuur 6.7). Het aantal horecavestigingen nam daarbij tussen 2016 en 2022 ook relatief sterk toe. Het aantal vestigingen in de detailhandel, cultuur en diensten nam daarentegen in de Enschedese binnenstad (evenals in Almelo en Hengelo) af. Per saldo bleef het aantal vestigingen met een publieksfunctie vrijwel ongewijzigd. Deze ontwikkeling ligt in lijn met die van Almelo en Hengelo.

¹³¹ Bron: Roots Beleidsadvies o.b.v. CBS – Arbeidsdeelname.

Figuur 6.7: Branchering (o.b.v. aantal vestigingen) publieksfuncties Twentse binnensteden (2022)

Figuur 6.8: Ontwikkeling vestigingen publieksfuncties in Twentse binnensteden 2016–2022 (index)

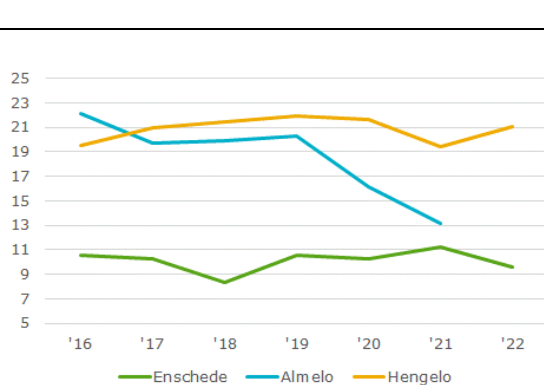

Bron: Binnenstadsmonitoren Kennispunt Twente, bewerking Roots.

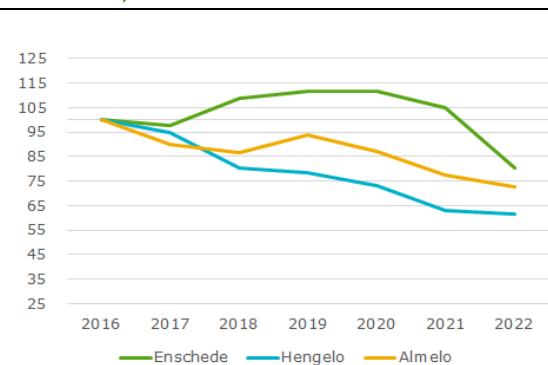
Het aandeel *leegstaande panden* in de binnenstad ligt in Enschede al geruime tijd lager dan in de andere twee Twentse binnensteden. Hoewel de leegstand in de Enschedese binnenstad tussen 2018 en 2021 toenam, is er inmiddels weer een dalende tendens zichtbaar. In de binnenstad van Almelo is sinds 2019 een forse daling van de leegstand gerealiseerd. In Hengelo ligt de leegstand nog altijd op een relatief hoog niveau. Dit heeft onder meer te maken met de transformatie die daar plaatsvindt.

Wel is de WOZ-waarde van de panden met een winkelfunctie in Enschede de afgelopen twee jaar relatief sterk gedaald. De WOZ-waarde van panden met een werkfunctie (niet in de figuur) laat in Enschede een meer geleidelijke afname zien. Dit verduidelijkt dat diverse panden een andere werkfunctie (met een lagere waarde) hebben gekregen.

Figuur 6.9: Ontwikkeling leegstaande panden (%) in Twentse binnensteden, 2010–2022

Figuur 6.10: Ontwikkeling WOZ-waarde panden met winkelfunctie in Twentse binnensteden (Index: 2016=100)

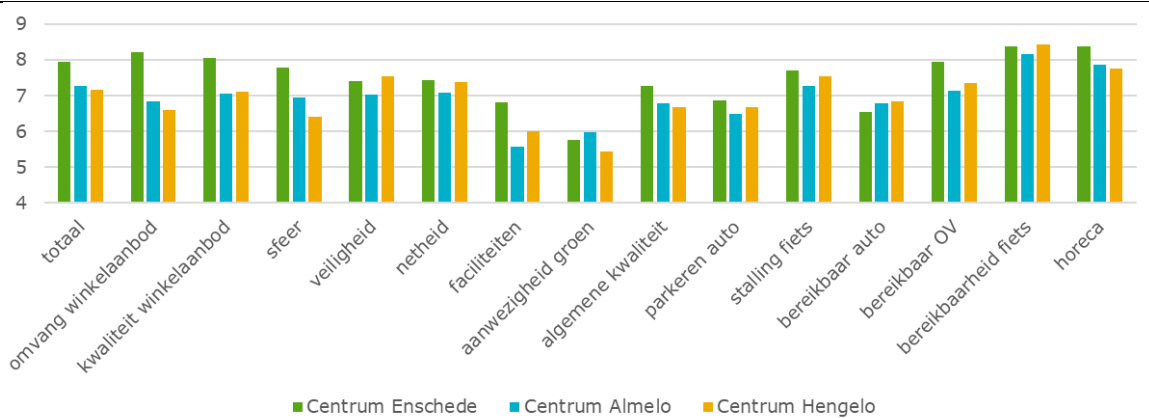

Bron: Binnenstadsmonitoren Kennispunt Twente, bewerking Roots Beleidsadvies

Van de drie Twentse binnensteden is de *waardering* voor de Enschedese binnenstad op vrijwel alle onderwerpen het hoogst.¹³² Enschede scoort juist het minst goed op de bereikbaarheid per auto. Deze is sinds 2015 ook iets gedaald. Dit geldt tevens voor de waardering voor de stallingsmogelijkheden voor de fiets. Op andere onderdelen is de consumentenwaardering van de Enschedese binnenstad tussen 2015 en 2019 juist toegenomen.

¹³² I&O Research en AnalyZus (2019), Koopstromenonderzoek Oost-Nederland 2019.

Figuur 6.11: Consumentenwaardering Twentse binnensteden (2019)

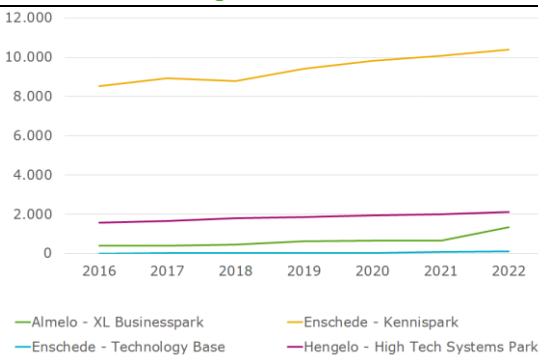
Bron: KSO 2019, bewerking Roots.

Overige werklocaties

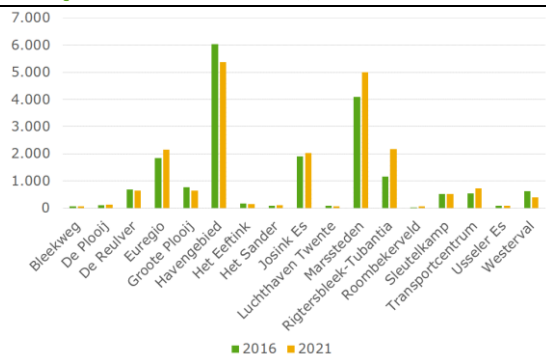
Voor wat betreft de ontwikkeling van de overige werklocaties is het interessant om de ontwikkeling van de toplocaties in Enschede te vergelijken met de toplocaties in Almelo en Hengelo (zoals Kennispunt Twente deze onderscheidt). Hieruit blijkt dat Kennispark veruit de belangrijkste werkgelegenheidsfunctie vervult, maar dat de andere terreinen zich (ook) gestaag ontwikkelen (zie figuur 6.12). Relatief gezien was de groei vooral in XL Businesspark en Technology Base groot.

Belangrijk om aan te tekenen is dat de werkgelegenheidsfunctie van diverse reguliere bedrijventerreinen groter is dan die van deze toplocaties. Ook springt de ontwikkeling van Marssteden en Rigtersbleek-Tubantia in het oog waar het aantal banen in de periode 2016-2021 met respectievelijk 920 en 1040 toenam. Dit laatste had overigens vooral te maken met de verhuizing van DCW naar deze locatie.¹³³

Figuur 6.12: Ontwikkeling werkgelegenheid toplocaties Almelo-Hengelo-Enschede, 2016-2022

Figuur 6.13: Ontwikkeling werkgelegenheid bedrijventerreinen Enschede, 2016-2021

Bron: LISA, bewerking Roots Beleidsadvies

¹³³ Kennispunt Twente (2022), Economische ontwikkeling Enschede 2021 – Monitor.

6.3 Conclusie

In dit hoofdstuk is geanalyseerd hoe Enschede samenwerkt binnen de regio en welke verschillen er zijn in de ontwikkeling van het vestigingsklimaat in Enschede, Hengelo en Almelo. Bij de analyse is gebruik gemaakt van twee normen:

Onderdeel	Norm
Regio	<ul style="list-style-type: none">De gemeente werkt samen in de Twentse stedenband, de Regio Twente en de Euregio t.b.v. een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat.Het vestigingsklimaat in Enschede ontwikkelt zich positief ten opzichte van het vestigingsklimaat in Hengelo en Almelo

Uit de analyse blijkt dat de gemeente Enschede binnen Twente en de (steden in de) Duitse grensstreek actief samenwerkt ten behoeve van een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat. De samenwerkingsverbanden krijgen inhoudelijk vorm op basis van de vraagstukken en kansen die op dat moment relevant zijn (zoals het partnerschap met de Stadt Münster en de recent aangehaalde banden met Stadt Gronau). De samenwerkingen ontwikkelen zich daarnaast naar gelang de verwachte effectiviteit van de samenwerking (wat onder meer tot de vorming van Twente Board heeft geleid).

In de samenwerkingsverbanden ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat gaat de aandacht vooral uit naar bedrijventerreinen, gebiedsontwikkeling in brede zin, arbeidsmarkt-vraagstukken en de bereikbaarheid van de regio. Daarin hebben recentelijk ook positieve ontwikkelingen plaatsgevonden zoals de versnelling in de ontwikkeling van XL Businesspark en Technology Base, de afspraken over o.a. de Spoorzone Hengelo-Enschede en het EUREGIO-kwartier (met resp. Hengelo en Stadt Gronau), de fondsenwerving voor de versterking van de treinverbinding Zwolle-Twente-Münster, de grensoverschrijdende samenwerking op het vlak van de arbeidsmarkt, etc.

Het vestigingsklimaat van Enschede heeft zich dan ook gunstig ontwikkeld en toont een onderscheidend profiel binnen Twente. Enschede heeft als kraamkamer voor innovaties en startups een zekere aanjaagfunctie voor de economische ontwikkeling van de regio. En ook de Enschedese binnenstad vervult een dergelijke rol binnen het Twentse winkellandschap. Ook zijn hier belangrijke stedelijke voorzieningen en relatief veel grotere werkgevers (in kantoren) geconcentreerd. Dit stedelijke profiel vertaalt zich echter slechts ten dele in werkgelegenheid. De werkgelegenheidsfunctie van Enschede blijft achter bij die van veel steden van vergelijkbare omvang. Duidelijk is dat binnen Twente ook Almelo en Hengelo een belangrijke werkgelegenheidsfunctie vervullen.

Op regionaal niveau valt tevens op dat er in Twente meer banen per inwoner zijn dan in andere grensregio's. Dit maakt duidelijk dat de centrumfunctie van Enschede in Twente minder prominent is dan die van de grootste stad in andere (grens)regio's. Dit bemoeilijkt een leidende rol in visie- en beleidsvorming op regionaal niveau. Tegelijkertijd is een dergelijke rol wel noodzakelijk om Twente als technologische topregio sterker te ontwikkelen en niet alleen de beleidsambities van Enschede maar ook die van Twente als geheel te realiseren.

7. Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

De Rekenkamer Enschede heeft Roots Beleidsadvies gevraagd een onderzoek uit te voeren naar het beleid dat is gericht op de versterking van het economisch vestigingsklimaat. De belangrijkste bevindingen worden hieronder per onderwerp aangegeven.

Invulling beleid

De beleidsanalyse heeft verduidelijkt dat de gemeente *beleid* heeft geformuleerd voor het verbeteren van het vestigingsklimaat voor winkeliers, mkb, startups, hightechbedrijven, grootschalige activiteiten en zware industrie. Daarbij kan een onderscheid worden gemaakt tussen het overkoepelend beleid, het beleid ten aanzien van winkellocaties en het beleid ten aanzien van overige werklocaties.

In algemene zin is in het (recente) beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat ingezet op het aantrekken en vasthouden van meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken. We zien in het beleid een duidelijke samenhang die op het bereiken van deze doelen is gericht. De economische visies van 2011 en 2019 fungeerden daarbij als kapstok, waarbij de economische visie van 2019 enerzijds de koers uit 2011 bestendigde en anderzijds nieuwe accenten legde op basis van gewijzigde (markt)omstandigheden.

Met betrekking tot de *instrumenten* kan worden gesteld dat de gemeente een onderbouwde keuze maakt voor de instrumenten die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzet. De gemeente maakt daarbij gebruik van een breed palet aan instrumenten, uiteenlopend van accountmanagement, marketing en acquisitie tot ruimtelijke en financiële instrumenten. Ook zijn specifieke instrumenten ingezet om het functioneren van de arbeidsmarkt te verbeteren.

Tenslotte zien we dat de gemeente een onderbouwde keuze heeft gemaakt voor de *middelen* die zij voor het verbeteren van het vestigingsklimaat inzette. Het college is daarbij creatief omgegaan met de bezuinigingsopgaven waarvoor de gemeente in de onderzoeksperiode stond en heeft waar mogelijk met incidentele middelen het economisch vestigingsklimaat gestimuleerd. Deze betreffende keuzes maken wel duidelijk dat er structurele opgaven bestaan om te blijven investeren in het economisch vestigingsklimaat. Op het moment dat incidentele baten wegvallen, kan de inzet immers niet zonder meer vanuit de structurele begroting worden gepleegd.

Tegelijkertijd is het positief hoe Enschede in een periode van bezuinigingen steeds weer incidentele middelen heeft kunnen verwerven om in het economisch vestigingsklimaat te investeren. De bijdragen aan het economisch vestigingsklimaat konden daarmee op peil blijven en zelfs iets toenemen. De bijdragen liggen bovendien op een relatief hoog niveau (vergeleken met het Nederlands gemiddelde).

Ervaring doelgroepen

Uit de analyse van de ervaring van doelgroepen kan worden geconcludeerd dat de diverse doelgroepen het beleid en de inspanningen van de gemeente t.a.v. het vestigingsklimaat in algemene zin positief hebben ervaren. Bezuinigingen op de dienstverlening naar ondernemers zijn niet of nauwelijks gevoeld en specifiek op bedrijventerreinen was de extra ambtelijke en bestuurlijke aandacht voelbaar. Ook

de lijnen tussen ondernemerscollectieven en gemeente lijken in de onderzoeksperiode te zijn versterkt. Hierdoor zijn beleid en inspanningen van de gemeente ook meer zichtbaar dan voorheen.

Aandachtspunten schuilen vooral op het vlak van (de beleidsaandacht voor) het organiserend vermogen van ondernemers. Hoewel de context per gebied verschilt, is op zowel de toplocaties als overige werklocaties behoefte aan extra impulsen op dit vlak. Specifiek voor de binnenstad geldt dat ondernemers graag een betere (communicatie van de) onderbouwing zien als van beleid wordt afgeweken. Voor ondernemers op bestaande bedrijventerreinen vormt de dienstverlening vanuit de gemeente een aandachtspunt. Voor deze ondernemers is minder capaciteit en deskundigheid beschikbaar dan voor de ondernemers in de binnenstad en overige toplocaties.

Invloed (externe) ontwikkelingen

Uit de analyse van (externe) ontwikkelingen kan worden geconcludeerd dat de gemeente haar beleid ten aanzien van het economisch vestigingsklimaat heeft bijgesteld op basis van relevante (externe) ontwikkelingen. We hebben bovendien gezien dat deze ontwikkelingen een belangrijke onderlegger vormen voor dit beleid. Visies zijn in algemene zin vanuit een lange termijnontwikkeling opgesteld en dus niet vanuit incidenten en/of kortstondige ontwikkelingen. Dergelijke incidenten en/of ontwikkelingen hadden hoogstens effect op de beschikbaarheid van specifieke regelingen en/of voorzieningen.

Uit de gesprekken met stakeholders van het economisch vestigingsbeleid kwamen drie duidelijke (externe) ontwikkelingen naar voren met een invloed op visie, beleid en/of regelingen. Het ging daarbij om Corona, veranderde situaties bij de gemeente Enschede en verander(en)d economische tij. Hoewel deze niet zo zeer hebben geleid tot een andere visie vanuit de gemeente, zijn hierdoor in de uitvoering wel accenten verschoven. Dat geldt in het bijzonder voor Corona. Successen die daarmee aanvankelijk tijdelijk werden geboekt, zijn in sommige gevallen ook structureel in beleid geborgd. Dit geldt bijvoorbeeld voor het beleid ten aanzien van terrassen.

Tegelijkertijd heeft ook deze majeure ontwikkeling niet geleid tot een andere koers in het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat. De drie hoofddoelen van dit beleid¹³⁴ staan nog steeds overeind en de inzet van instrumenten en middelen is hierop nog steeds primair gericht. Als gevolg van het veranderde economische tij zijn bovendien bekende lange termijnopgaven op het vlak van ruimte en arbeidsmarkt nog duidelijker zichtbaar geworden. De urgentie voor de uitvoering van dit beleid is daarmee vergroot.

Resultaten van het beleid

Op basis van de relevante beleidsdoelen kunnen we concluderen dat de gemeente Enschede met haar beleid aantoonbaar heeft bijgedragen aan het economisch vestigingsklimaat van de stad. Dit zien we onder andere terug in de ontwikkeling de toplocaties (Binnenstad, Kennispark, Technology Base) en de bereikbaarheid van de stad.

In brede zin blijft de werkgelegenheidsontwikkeling in Enschede een aandachtspunt. Enschede heeft nog altijd relatief weinig banen ten opzichte van het aantal inwoners. Er is sprake van een zekere discrepantie tussen de op kennis en technologie gedreven economie versus de relatief lage arbeidsparticipatie en het relatief

¹³⁴ 1) het aantrekken en vasthouden van meer talent, 2) een betere bereikbaarheid van banen en 3) een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken.

lage opleidingsniveau van de eigen bevolking. Voor Enschede is er mede daarom veel aan gelegen werkgelegenheid te creëren, banen beter bereikbaar te maken en talent aan de gemeente (en regio) te binden. Met name op dit laatste punt liggen er nog de nodige uitdagingen voor de stad.

De gemeente is zich hiervan bewust en blijkt een goed inzicht te hebben in de effecten van het beleid. Ook heeft zij in het verleden laten zien daadkrachtig op te treden indien ontwikkelingen daarom vragen. Voorbeelden zijn de inzet tijdens de coronacrisis, het deprogrammeren van bedrijventerreinen en het aanpassen van bestemmingsplannen. In die zin zijn de meeste doelgroepen ook positief over de ontwikkeling van het economische vestigingsklimaat in de toekomst. De vraag is echter wel of de gemeente ook over alle middelen beschikt om de grote opgaven voor de stad aan te gaan. Een goede regionale samenwerking is daarvoor in elk geval een must.

Regionale samenwerking en verschillen

Een analyse van deze regionale samenwerking heeft verduidelijkt dat de gemeente Enschede zowel binnen Twente als met de (steden in de) Duitse grensstreek actief samenwerkt ten behoeve van een complementair en onderscheidend vestigingsklimaat. De samenwerkingsverbanden krijgen inhoudelijk vorm op basis van de vraagstukken en kansen die op dat moment relevant zijn en ontwikkelen zich naar gelang de verwachte effectiviteit van de samenwerking.

In de samenwerkingsverbanden ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat gaat de aandacht vooral uit naar bedrijventerreinen, gebiedsontwikkeling in brede zin, arbeidsmarkt-vraagstukken en de bereikbaarheid van de regio. Daarin hebben recentelijk ook positieve ontwikkelingen plaatsgevonden zoals de versnelling in de ontwikkeling van XL Businesspark en Technology Base, de afspraken over o.a. de Spoorzone Hengelo-Enschede en het EUREGIO-kwartier (met respectievelijk Hengelo en Stadt Gronau), de fondsenwerving voor de versterking van de treinverbinding Zwolle-Twente-Münster, de grensoverschrijdende samenwerking op het vlak van de arbeidsmarkt, etc.

Het vestigingsklimaat van Enschede heeft zich dan ook gunstig ontwikkeld en toont een onderscheidend profiel binnen Twente. Enschede heeft als kraamkamer voor innovaties en startups een aanjaagfunctie voor de economische ontwikkeling van de regio. En ook de Enschedese binnenstad vervult een dergelijke rol binnen het Twentse winkellandschap. Ook zijn hier belangrijke stedelijke voorzieningen en relatief veel grotere werkgevers (in kantoren) geconcentreerd. Dit stedelijke profiel vertaalt zich echter slechts ten dele in werkgelegenheid. De werkgelegenheidsfunctie van Enschede blijft achter bij die van veel steden van vergelijkbare omvang. Duidelijk is dat binnen Twente ook Almelo en Hengelo een belangrijke werkgelegenheidsfunctie vervullen.

Op regionaal niveau valt tevens op dat er in Twente meer banen per inwoner zijn dan in andere grensregio's. Dit maakt duidelijk dat de centrumfunctie van Enschede in Twente minder prominent is dan die van de grootste stad in andere (grens)regio's. Dit bemoeilijkt een leidende rol in visie- en beleidsvorming op regionaal niveau. Tegelijkertijd is een dergelijke rol wel noodzakelijk om Twente als technologische topregio sterker te ontwikkelen en niet alleen de beleidsambities van Enschede maar ook die van Twente als geheel te realiseren.

7.2 Aanbevelingen

Uit het voorgaande kunnen de volgende aandachtspunten worden gedestilleerd:

- De structurele opgave om te (kunnen) blijven investeren in het economisch vestigingsklimaat. De analyse heeft verduidelijkt dat de huidige inzet niet zonder meer vanuit de structurele begroting kan worden gepleegd.
- De beleidsaandacht voor het organiserend vermogen van ondernemers. Hoewel de context per gebied verschilt is op zowel toplocaties als overige werklocaties behoefte aan extra impulsen op dit vlak.
- De dienstverlening vanuit de gemeente aan bedrijven op reguliere bedrijventerreinen. Voor ondernemers op toplocaties bestaat meer aandacht, terwijl ook deze terreinen van groot belang zijn om beleidsambities te realiseren.
- De uitvoering van het beleid omtrent de arbeidsmarkt (binden van talent) en het gebruik van werklocaties (balans in vraag en aanbod en voorkomen van schaarste). Door het economisch tij is de urgentie van de uitvoering van dit beleid vergroot.
- De rol van Enschede in visie- en beleidsvorming op regionaal niveau. Een leidende rol is gewenst om Twente als technologische topregio sterker te ontwikkelen en de beleidsambities van Twente als geheel te realiseren.

Anticiperend op deze aandachtspunten hebben wij de volgende aanbevelingen geformuleerd:

- Vergroot de structurele ruimte op de begroting danwel begroot meerjarig de incidentele uitgaven ten behoeve van het economisch vestigingsklimaat. Op deze manier wordt geborgd dat beschikbare budgetten ook aan de realisatie van lange termijndoelen van het beleid worden besteed. Daarnaast kan het meerjarig begroten onderbouwing geven aan de werving van aanvullende fondsen ter versterking van het economisch vestigingsklimaat.
- Vergroot de beleidsaandacht voor het organiserend vermogen van ondernemers – te beginnen in de binnenstad maar zeker ook op andere werklocaties met een belangrijke werkgelegenheidsfunctie in de stad. De verwachting is dat daarmee het bereik en de meerwaarde van impulsen in het economisch vestigingsklimaat toeneemt.
- Vergroot de capaciteit bij het ondernemersloket voor de dienstverlening aan bedrijven op reguliere bedrijventerreinen. Op die manier komt er meer kennis en expertise beschikbaar voor de ontwikkeling van deze gebieden en kunnen relevante gebiedsagenda's sneller tot uitvoering worden gebracht.
- Versterk de regionale samenwerking (verder) om de grote opgaven van de stad op het vlak van ruimte (schaarste) en arbeidsmarkt (binden van talent) aan te gaan. Nergens worden deze opgaven zo sterk gevoeld als in Enschede. Andere gemeenten verwachten ook een leidende rol van de stad.
- Toon meer ambitie in regionaal verband. Een leidende rol van Enschede in de visie- en beleidsvorming op regionaal niveau is gewenst om Twente als technologische topregio sterker te ontwikkelen en de beleidsambities van Twente als geheel te realiseren.

Tot slot

Wij hopen dat de opvolging van de aanbevelingen de resultaten van het omtrent het economisch vestigingsklimaat nog verder vergroot en (dus) leidt tot het aantrekken en binden van (nog) meer talent, een betere bereikbaarheid van banen en een betere verbinding van kennis en innovatie met het mkb en de (grote) maatschappelijke vraagstukken in ons land.

Bijlagen

Bijlage A: Geraadpleegde bronnen

- BBE, D66, VVD, PvdA en CU (2018), Coalitieakkoord 2018-2022 – Trots, Lef, Bouwen, Kansrijk.
- BBE, VVD, PvdA en CU (2022), Coalitieakkoord 2022-2026 – Samen trots op Enschede.
- BCI (2016), Binnenhavenvisie Twentekanalen 2017-2030.
- BCI (2020), Groeipotentie & ruimtevraag Kennispark Twente.
- BCI (2020), Meer inzicht in de kantorenmarkt van Enschede, Hengelo en Almelo voor een gezonde, toekomstgerichte kantorenmarkt.
- BCI (2021), Kantorenvisie Enschede – Voorsorteren op marktperspectief en kwaliteit van kantorenlocaties.
- Berenschot (2020), Regionaal Bedrijventerrein Twente: maatschappelijke meerwaarde en toekomst – Evaluatie en toekomstoriëntatie.
- Berenschot (2022), Evaluatie gebiedsontwikkeling Technology Base.
- Birch (2022), Enschede – Factbook ter ondersteuning van SWOT Netwerk Kennisstedes.
- BRO (2019), Enschede, analyse detailhandel, horeca en leisure stedelijk gebied.
- Bureau Buiten (2020), Gebiedsagenda Josink Es.
- Bureau Buiten (2020), Toekomstvast bedrijventerreinen Overijssel.
- Bureau voor Ruimte & Vrije Tijd (2020), Vitaliteitsonderzoek Verblijfsrecreatie Overijssel.
- CBS (2023), Statistieken Arbeidsdeelname.
- D66, BBE, CDA, VVD en CU (2014), Coalitieakkoord 2014-2018 - Duurzaam, samen, sterker!
- Diverse partijen (2019), Regio Deal Twente.
- Diverse partijen (2023), Memorandum of Understanding strategie Oost-Nederland Nord-Westfalen (2023).
- Ecorys (2001), Internationale benchmark regionaal investeringsklimaat.
- Ecorys (2013), Herijking bedrijventerreinenvisie Netwerkstad Twente – Actualisering ruimtebehoefte en programmering bedrijventerreinen.
- Enschede Promotie (2011), Strategische Visie Citymarketing Enschede 2020.
- Enschede Promotie (2023), Brandbook Enschede.
- EUREGIO (2020), Strategie Euregio 2030.
- FCE (2016), De positie van de binnenstad van Enschede en de betekenis van de FCE.
- Findo (2023), Data Financiën Decentrale Overheden.
- Gemeente Enschede & Kennispark Twente (2019), Kennispark Twente – Structuurvisie 2030.
- Gemeente Enschede & Ministerie van Economische Zaken (2017), Overeenkomst Meerwaarde RetailDeal.
- Gemeente Enschede & Stadt Gronau (2023), Letter of Intent Gemeente Enschede en Stadt Gronau.
- Gemeente Enschede (2001), Ruimtelijke Ontwikkelingsvisie 2015 – Enschede biedt ruimte voor de toekomst.
- Gemeente Enschede (2003), Selectieve gronduitgifte op bedrijventerreinen – vestigingscriteria bij selectieve gronduitgifte op bedrijventerreinen.
- Gemeente Enschede (2005), Ontwikkelingskader Horeca 2005-2015.
- Gemeente Enschede (2009), Algemene Plaatselijke Verordening (APV) gemeente Enschede 2009.

- Gemeente Enschede (2009), Herijking Ruimtelijke Ontwikkelingsvisie – Binnenstadsvisie – Mobiliteitsvisie; Meer kwaliteit en realistische doelen.
- Gemeente Enschede (2009), Hotelnota Enschede 2009-2014.
- Gemeente Enschede (2011), Beleidsregel kleine binnenstedelijke werklocaties.
- Gemeente Enschede (2011), Enschede in sterk Twente – Onze visie op krachtig economisch beleid.
- Gemeente Enschede (2011), Structuurvisie Enschede.
- Gemeente Enschede (2011), Subsidieverordening Actieprogramma Binnenstad 2011-2015 (vervallen per juni 2017).
- Gemeente Enschede (2012), Cultuurplan Enschede – Culturele hotspot van het Oosten.
- Gemeente Enschede (2012), Detailhandelsstructuurvisie Enschede 2012.
- Gemeente Enschede (2013), Parkeervisie Enschede 2013-2020 – Parkeren in Balans.
- Gemeente Enschede (2013), Verdiepingsslag Binnenstad 2013-2025.
- Gemeente Enschede (2014), Evenementenbeleid in Enschede.
- Gemeente Enschede (2014), Mobiliteitsvisie Enschede 2014-2020.
- Gemeente Enschede (2014), Regels behorende bij het voorbereidingsbesluit Stadscentrum 2014.
- Gemeente Enschede (2014), Voorbereidingsbesluit Stadscentrum 2014.
- Gemeente Enschede (2015), Geactualiseerd cultuurplan in uitvoering.
- Gemeente Enschede (2015-2022), Programmabegrotingen 2016 t/m 2023.
- Gemeente Enschede (2016), Aanscherping van het beleid voor citymarketing, evenementen en vrijetijdseconomie.
- Gemeente Enschede (2016), Beleidskader Arbeidsmarktaanpak (EAA) 2016-2018.
- Gemeente Enschede (2016), Concernopdracht Versterken Vestigingsklimaat.
- Gemeente Enschede (2016), Op weg naar een strategische bereikbaarheidsagenda.
- Gemeente Enschede (2016), Plan van aanpak concernopdracht vestigingsklimaat, onderdeel Bereikbaarheid.
- Gemeente Enschede (2016-2021), Zomernota's 2016-2021.
- Gemeente Enschede (2017), Agendaformulier B&W-vergadering – Concernopdracht vestigingsklimaat – bereikbaarheid.
- Gemeente Enschede (2017), Agendaformulier B&W-vergadering – Ondertekenen retaildeal met ministerie van EZ en Provincie Overijssel.
- Gemeente Enschede (2017), (gewijzigd) Bestemmingsplan Binnenstad 2016.
- Gemeente Enschede (2017), Economische en verkeerskundige analyse als basis voor keuzes.
- Gemeente Enschede (2017-2022), Gemeenterekeningen 2016 t/m 2021.
- Gemeente Enschede (2018), Broedplaatsen - ateliers juni 2018.
- Gemeente Enschede (2018), Ruimtelijke Ontwikkelkoers – Enschede groeit vanuit het hart.
- Gemeente Enschede (2018), Tussenrapportage 2018.
- Gemeente Enschede (2018), Vaststelling plannen voormalige vliegbasis Twenthe.
- Gemeente Enschede (2019), Deprogrammeren 48 hectare bedrijventerreinen en Usseler Es.
- Gemeente Enschede (2019), Economische Visie Enschede – Naar versterking van het structureel groeivermogen van de Enschedese economie.
- Gemeente Enschede (2019), Enschede kiest voor kwaliteit 'Toekomstbestendige duurzame werklocaties'.
- Gemeente Enschede (2019), Enschede, meest Duitse stad van Nederland – Ambities voor samenwerking met Duitsland 2019-2027.

- Gemeente Enschede (2019), Mobiliteitsvisie Enschede – Leefbaar, aantrekkelijk en bereikbaar.
- Gemeente Enschede (2019), Regiodeal Fiche – Creatieve Broedplaatsen.
- Gemeente Enschede (2019), Uitvoeringsprogramma Enschedese Arbeidsmarkt-aanpak 2019 'Iedereen werkt naar vermogen'.
- Gemeente Enschede (2020), Beleidskader Retail in Enschede.
- Gemeente Enschede (2020), Coronanota 2020.
- Gemeente Enschede (2020), Evaluatierapport Evenementenbeleid.
- Gemeente Enschede (2020), Tijdelijke Subsidieverordening creatieve broedplaatsen regio Twente.
- Gemeente Enschede (2020), Voorstel Partnerschap Stadt Münster.
- Gemeente Enschede (2020), Citymarketingvisie Enschede 2020.
- Gemeente Enschede (2021), Circulaire Economie & Circulair Ondernemen.
- Gemeente Enschede (2021), Koersdocument Eschmarkerveld 'Groen, gezond en gemengd'.
- Gemeente Enschede (2021), Voorstel vaststellen zoekopdracht Locatie(s) Nieuw Bedrijventerrein in Enschede.
- Gemeente Enschede (2022), Aanzet tot een koersdocument Enschede 2022.
- Gemeente Enschede (2022), Agenda vrijetijdseconomie Enschede 2022-2030.
- Gemeente Enschede (2022), Ambitie & Actie Agenda Binnenstad Enschede.
- Gemeente Enschede (2022), Bestemmingsplan 'Voormalige Vliegbasis Twenthe'.
- Gemeente Enschede (2022), Kantorenvisie Enschede 2022.
- Gemeente Enschede (2022), Nota aanpassing selectie- en toewijzingscriteria zakelijke kabels i.v.m. Didam-arrest.
- Gemeente Enschede (2022), Ontwerp bestemmingsplan Terrassen Stadserf.
- Gemeente Enschede (2023), 1ste Tussenrapportage 2023.
- Gemeente Enschede (2023), Evenementenbeleid Enschede 2023 – Nota van Uitgangspunten.
- Gemeente Enschede (2023), Spoorzone Hengelo-Enschede, dé toekomstige economische slagader van Twente.
- Gemeente Enschede en Verwey Jonker Instituut (2020), Arbeidstoeleiding in Enschede voor mensen met en zonder niet-westerse migratieachtergrond.
- Gemeente Enschede, Technology Base en Provincie Overijssel (2018), Nota Proces heroriëntatie ontwikkelstrategie Technology Base.
- Gemeente Hengelo, Gemeente Enschede, Fakton, SITE en Must (2023), YES SHE CAN!
- GoudappelCoffeng (2018), Verkeersonderzoek mobiliteitsvisie Enschede.
- Hekkelman & Sweco (2022), Uitgiftekader Kennispark Twente.
- I&O Research & AnalyZus (2019), Koopstromen Oost-Nederland 2019 'Naar een nieuwe realiteit'.
- Kennispunt Twente (2022), Binnenstadsmonitor Enschede – Jaarbeeld 2021.
- Kennispunt Twente (2022), Economische ontwikkeling Enschede – Monitor.
- Kennispunt Twente (2022), Factsheet 4de ondernemerspeiling 2022.
- Kennispunt Twente (2022), Resultaten vierde peiling OndernemersPanel Enschede.
- Kennispunt Twente (2022), Twentse Arbeidsmarktmonitor.
- Kennispunt Twente (2023), Binnenstadsmonitoren Almelo, Enschede en Hengelo.
- Kennispunt Twente (2023), Cijfers & Trends.
- LISA (2023), Werkgelegenheidsregister.
- Ministerie van I&W en Ministerie van VRO (2022), Afsprakenlijst Bestuurlijke Overleggen MIRT 9, 10 en 11 november 2022.
- Ministerie van LNV (2019), Aanbieding Regio Deal Twente.
- Netwerkstad Twente (2012), Kantorenvisie Netwerkstad Twente.

- Netwerkstad Twente (2013), Herijking Visie bedrijventerreinen Netwerkstad Twente.
- Netwerkstad Twente (2013), Ontwikkelagenda Netwerkstad Twente.
- Oost NL (2023), Activiteitenplan Oost NL 2023.
- Oost NL (2023), Jaarverslag Oost NL 2022.
- PBL (2014), De relatie tussen vestigingsplaatsfactoren en de concentratie van de topsectoren.
- Platform31 (2022), Enkele trends, ontwikkelingen, opgaven en aandachtspunten voor Enschede.
- Provincie Overijssel (2022), De Overijsselse Aanpak – Bouwen aan beweging – Evaluatiedocument 2022.
- Provincie Overijssel en de 14 gemeenten in Twente (2017), Afspraken Regionale Bedrijventerreinen Programmering Twente 2017-2020.
- Provincie Overijssel en de 14 gemeenten in Twente (2019), Afspraken Regionale Bedrijventerreinen Programmering Twente 2019-2022.
- Provincie Overijssel, Gemeente Almelo, Gemeente Borne, Gemeente Enschede en Gemeente Hengelo (2005), Gemeenschappelijke Regeling Regionaal Bedrijventerrein Twente.
- Provincie Overijssel, Gemeente Almelo, Gemeente Borne, Gemeente Enschede en Gemeente Hengelo (2019), Wijziging Gemeenschappelijke Regeling Regionaal Bedrijventerrein Twente.
- Rabobank Nederland (2021), Twente naar de top – Hoe benutten we de economische potentie van Twente?
- Regio Twente (2014), Economische Agenda Regio Twente.
- Regio Twente (2017), Regionale samenwerkingsagenda Regio Twente 2017-2020.
- Regio Twente (2017), Agenda voor Twente 2018-2022 'Investeren in de toekomst'.
- Regio Twente (2020), Wensen en bedenkingen mede oprichten stichting Twente Board.
- Rekenkamer Oost-Nederland (2021), Leegstand Overijssel – Nota van Bevindingen.
- Rijksoverheid (2023), De Regio Deals: hoe werkt het?
- Rijksvastgoed-en ontwikkelingsbedrijf, Provincie Overijssel en Gemeente Enschede (2009), Structuurvisies Gebiedsontwikkeling Luchthaven Twente e.o.
- Roots Beleidsadvies (2023), Database Vastgoedbarometer.
- RPB (2007), Verhuizingen van bedrijven en groei van werkgelegenheid
- Stadsbeweging (2021), Lerende Evaluatie Crisisarrangementen – Monitor december 2020 – juni 2021.
- STEC (2018), Aan het werk voor kwalitatief sterke werklocaties – Bouwstenen voor een nieuwe visie werklocaties.
- STEC (2019), Ruimte voor economische groei in Overijssel.
- STEC (2020), Vraag naar grootschalige kavels in Twente.
- STOGO (2012), Bouwstenen voor een kantorenvisie Netwerkstad Twente.
- Topteam Technology Base Twente (2018), Technology Base Twente (eind-) advies aan provincie en regio.
- Twente Board (2020), Strategisch plan 2020-2025 'Toonaangevende groene technologische topregio'.
- Twente Board (2022), Evaluatie Agenda voor Twente 2018-2022.
- Twente Board (2022), Programmatisch aanbod aanvraag Regio Deal Twente.
- Twente Board (2022), Samenwerken aan bruto Twents geluk in een groene technologische topregio.
- Twente Board (2023), Agenda voor Twente 2023-2027 'Samenwerken aan Bruto Twents Geluk in een groene technologische topregio'.
- Twente Board (2023), Nog meer impact maken met nieuwe Regio Deals.

- Twente Marketing (2022), Perspectief Vrijtijdseconomie Twente – De sprong naar een nieuwe realiteit in 2030.
- University of Twente, Sigmax, provincie Overijssel, Demcon en Gemeente Enschede (2018), Gebiedsstrategie Kennispark Twente.

Bijlage B: Gesprekspartners interviews

In het kader van het rekenkameronderzoek naar het beleid omtrent het economisch vestigingsklimaat is bij diverse stakeholders een interview afgenomen. In de onderstaande tabel is per stakeholder aangegeven welke organisatie hij/zij vertegenwoordigde en op welke dag het desbetreffende interview plaatsvond.

Geïnterviewde personen

Naam	Organisatie	Datum
Dhr. J. Diepemaat	Gemeente Enschede – wethouder Economie	24 april 2023
Dhr. J. Moolenaar	Gemeente Enschede – directeur Economische en Stedelijke Ontwikkeling	26 april 2023
Dhr. T. Stutterheim	Gemeente Enschede – beleidsadviseur Economie	26 april 2023
Dhr. D. Hoek	Gemeente Enschede – Ondernemersloket	18 april 2023
Dhr. W. Bouman	Gemeente Enschede – Ondernemersloket	18 april 2023
Dhr. M. Holsheimer	Gemeente Enschede – Ondernemersloket	18 april 2023
Dhr. E. Smit	Gemeente Enschede – Loco-gemeentesecretaris	17 mei 2023
Dhr. R. Bogaarts	Gemeente Enschede – Coördinator Duitsland	17 mei 2023
Mevr. M. Wensink	Winkelhart Enschede	8 mei 2023
Dhr. R. Hollander	Vereniging Horeca Stad Enschede (VHSE)	8 mei 2023
Dhr. P. Stolker	Vertegenwoordiger vastgoedeigenaren Binnenstad Enschede	8 mei 2023
Dhr. J. de Jong	Strategisch Cultuurberaad	8 mei 2023
Dhr. A. van Winden	MKB Twente	10 mei 2023
Mevr. M. Boerrigter	KHN Overijssel	10 mei 2023
Mevr. M. Ter Brugge	Stichting Enschede Promotie	8 mei 2023
Dhr. M. van Mast	Stichting Samenwerkende Bedrijventerreinen Enschede	8 mei 2023
Mevr. B. Screever	VONK (Vastgoed en Ondernemers Kennispark)	8 mei 2023
Dhr. G. van der Molen	Belangenvereniging Ondernemers Havengebied (BOH)	17 mei 2023
Dhr. M. ten Hag	VNO NCW Twente	26 mei 2023
Dhr. D. Buter	Gemeente Almelo – Ondernemersloket	10 mei 2023
Dhr. L. van Nispen	Gemeente Hengelo – beleidsadviseur Economie	10 mei 2023
Mevr. S. Mulder	Provincie Overijssel – adviseur Ruimtelijke Economie	10 mei 2023
Dhr. J. Geerdink	XL Businesspark (RBT) – directeur	19 april 2023
Dhr. J. Schuring	Technology Base Twente – directeur	19 april 2023
Dhr. V.J. Leurs	Twente Board – directeur	10 mei 2023
Dhr. P. Welman	EUREGIO – lid dagelijks bestuur	15 mei 2023
Dhr. D. de Jong	EUREGIO – adjunct directeur-bestuurder	9 mei 2023
Dhr. T. Robbers	Stadt Gronau – Wirtschaftsförderung	5 juni 2023
Dhr. F. de Zeeuw	Oost NL – Directeur International	15 mei 2023
Dhr. M. Verkouter	Novel-T – CCO	8 mei 2023

Roots Beleidsadvies is de diverse personen zeer erkentelijk voor de bijdrage die zij hebben geleverd aan het onderzoek.

Colofon

Titel

Rekenkameronderzoek
vestigingsklimaat Enschede

Datum

Eindrapport, 14 september 2023

Opgesteld door:

Roots Beleidsadvies i.s.m. AnalyZus

In opdracht van:

Rekenkamer Enschede

Contactadressen

Rekenkamer Enschede
Postbus 20
7500 AA Enschede
www.enschede.nl/rekenkamer

Roots Beleidsadvies
Postbus 160
2280 AD Rijswijk ZH
www.rootsadvies.nl

© Roots Beleidsadvies, 2023

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan daaronder mede begrepen gehele of gedeeltelijke bewerking van het werk, zonder voorafgaande toestemming van Roots Beleidsadvies.

No part of this publication may be reproduced in any form by print, photo print, microfilm or any other means without written permission by Roots Beleidsadvies.